

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

2(4), 2018

Київ

«Пенітенціарна асоціація України»

«Науково-дослідний інститут публічного права»

2018

**ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ
АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2018/№ 2(4)**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ» ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА». СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.
УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА 31 ЖОВТНЯ 2018 РОКУ.
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 4 КВІТНЯ 2018 РОКУ № 326.

Редакційна колегія	
Бараш Є. Ю. , доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, Голова Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (головний редактор, голова редакційної колегії)	Яковець І. С. , доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробації»
Степанюк А. Х. , доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (заступник голови редакційної колегії)	Ярмиш О. Н. , доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, заслужений юрист України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»
Галунько В. В. , доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права	Іноземні члени редколегії
Денисюк С. Ф. , доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права	М. Штука , доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)
Дрозд О. Ю. , доктор юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ	М. Каламан , доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)
Іншин М. І. , доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, заслужений юрист України	П. Хомчинські , доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)
Ковальська В. В. , доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права	М. Шикут , доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)
Колб О. Г. , доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Національного університету «Львівська політехніка», член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»	А. С. Айрапетян , кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (м. Єреван)
Крикушенко О. Г. , кандидат юридичних наук, начальник Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України	Г. Міканадзе , кандидат юридичних наук, керівник апарату парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (м. Тбілісі)
Музика А. А. , доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України	Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент Сокальська О. В.
ISSN 2523-4552 Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print) Abbreviated key title: Visn. Penit.i asoc. Ukr. (Print) Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine	Адреса редакції: вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035, тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

2(4), 2018

Kiev

«Penitentiary association of Ukraine»

«Scientific-Research Institute of Public Law»

2018

BULLETIN OF THE PENITENTIARY**SCIENTIFIC JOURNAL****ASSOCIATION OF UKRAINE 2018/№ 2(4)**

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC-RESEARCH INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE RESEARCH INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON OCTOBER 31, 2018

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 326 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF APRIL 4, 2018

Editorial Board	
Ye. Barash , Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technics of Ukraine, Head of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (Head of the Editorial Board)	I. Yakovets , Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»
A. Stepaniyk , Doctor of Law, Prof., Professor of the Criminology and Criminal-Executive Law Chair of the Yaroslav Mudryi National Law University (Vise Head of the Editorial Board)	O. Yarmysh , Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»
V. Galunko , Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific-Research Institute of Public Law	Foreign members of the editorial board
	M. Sztuka , Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)
S. Denysiuk , Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific-Research Institute of Public Law	M. Kalaman , PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chenshtohov (Poland)
O. Drozd , Doctor of Law, Associated Professor, Chief Researcher of National Academy of Internal Affairs' Scientific-research department	P. Chomczynski , PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)
M. Inshyn , Doctor of Law, Prof., Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chairman of the Labour Law and Social welfare Law Department of Law Faculty of Taras Shevchenko National University of Kyiv	M. Shykut , PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)
V. Kovalska , Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific-Research Institute of Public Law	A. Hayrapetyan , PhD in Law, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Yerevan)
O. Kolb , Doctor of Law, Prof., Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»	G. Mikanadze PhD in Law, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Tbilisi)
O. Krykushenko , PhD in Law, Head of the Administration of the State Criminal-Executive Service of Ukraine	Executive secretary: PhD in Law, Associated Professor O. Sokalska
A. Muzyka , Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine	
ISSN 2523-4552 Key title: Visnik Penitenciarної asociaції Ukraїni (Print) Abbreviated key title: Visn. Penit.і asoc. Ukr. (Print) Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine	Adress of Editorial Board: 2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035, tel. 067 174 92 01 E-mail: visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

*Шановні автори та читачі
журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України»!*

Формування кримінально-виконавчої системи незалежної України розпочато лише у 90-х роках ХХ ст. Шлях, який проходили європейські держави, нам доводиться долати у край стислі строки. Триває пошук нових парадигм вітчизняної кримінально-виконавчої моделі, яка б забезпечувала, з одного боку, досягнення мети покарання та кримінально-виконавчого законодавства, а з іншого – дотримання прав й законних інтересів засуджених.

Реформи, що нині реалізуються у державі, потребують ґрунтовного наукового супроводу, їх проведення актуалізує широке громадське обговорення нагальних проблем. У центрі цих реформ – зміна парадигми державної політики боротьби зі злочинністю в аспекті верховенства права та основоположності прав людини з метою повернення правопорушника в суспільство, формування законслухняної поведінки та усунення умов для вчинення протиправних діянь в майбутньому.

Ми переконані, що без проведення теоретичних і прикладних наукових досліджень з актуальних питань формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення прав людини, кримінальної політики та її

кримінально-виконавчої складової, а також без широких відкритих дискусій, неможливий подальший прогресивний рух у заданому напрямку.

Громадська організація «Пенітенціарна асоціація України» та редакційна колегія наукового журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України» ініціює широку публічну дискусію та розробку концепції реформування кримінально-виконавчої системи та пробації. Ресурси ГО «Пенітенціарна асоціація України» дають можливість представникам громадськості та практичним працівникам висловлювати свої думки з проблемних питань діяльності кримінально-виконавчої служби. Наукові ж концепти, ідеї, погляди вчених – знаних фахівців у царині кримінально-виконавчого права, як вітчизняних так і зарубіжних, ми запрошуємо висловлювати на шпальтах наукового журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України».

Сподіваємося, що науковий журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» стане своєрідною платформою для розробки концепції реформування кримінально-виконавчої системи України з огляду на міжнародні стандарти, зарубіжних досвід, з урахуванням вітчизняних реалій та викликів сьогодення.

Є. Ю. Бараш,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний редактор наукового журналу
«Вісник Пенітенціарної асоціації України»

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.151:342.553

Бутирін Є. О.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри державно-правових дисциплін
факультету права та соціального
управління Донецького державного
університету управління (м. Маріуполь)

ДАВНЬОРУСЬКА ГРОМАДА – ВИТОКИ МІСЦЕВОЇ САМОВРЯДНОСТІ

Досліджується феномен громади в контексті витоків територіального самоврядування в соціально-економічній системі східнослов'янського суспільства. Подається характеристика основних рис громадського суспільного устрою, показано його вплив на процеси державоутворення.

Ключові слова: громада, вервь, община, місцеве самоврядування, східні слов'яни.

Исследуется феномен общины в контексте истоков территориального самоуправления в социально-экономической системе восточнославянского общества. Характеризуются основные черты общинного социального устройства, показывается его влияние на процессы эволюции государства.

Ключевые слова: община, вервь, местное самоуправление, восточные славяне.

Постановка проблеми. Українство має тяглу історію місцевого самоврядування, хоча й тривалий час не мало власної держави. Українські землі зазнали різних моделей організації самоврядування місцевих громад залежно від того, до якого державного утворення вони входили. Витоки місцевого самоврядування стародавніх слов'ян походять із сусідської общини (громади) [1, с. 11], яка, у свою чергу, успадкувала традиції згуртованого життя від патріархальної родової общини – верві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні джерела, аж до

кінця XVIII ст., не містять терміну «община», утім російська та українська історіографія широко оперують ним, переважно для ідентифікації форм самоорганізації населення, починаючи з первісного ладу й завершуючи феодальною добою. Серед дослідників склалася практика використання терміну «община» поряд з термінами «кон», «кінець», «гнездо», «мир», «вервь», «погост» для позначення форми суспільної організації людей до початку XIII ст. [2, с. 325]. До цього ряду можна додати й термін, що став поширеним в українських історичних джерелах – «громада».

Численна історіографія оперує різними парадигмами походження сусідської (територіальної, сільської) общини у східних слов'ян [3; 4; 5] включно з концептом безобщинного розвитку села [6; 7; 8; 9]. У свій час М. В. Довнар-Запольський визначився зі своїм ставленням до існування в історіографії двох поглядів на общину. Перший був представлений професором М. Ф. Владимирським-Будановим, очільником кафедри історії російського права Університету Св. Володимира, який наполягав на існуванні общини на західноруських землях. Другий належав доцентіві Московського університету М. К. Любавському, який заперечував наявність общини та пояснював деякі з'явища нібито громадського життя простою сусідською і повиннісною солідарністю. Власне М. В. Довнар-Запольський тяжів до першої думки, але зазначав, що він має на увазі волостну (окружну) громаду, а не сільську, бо різниця між селом і волостю виступає тільки з початку XVI ст., коли громада вже починає відмирати; з іншого боку волость в актах зустрічається частіше, ніж село [10, с. 10]. Утім є і певна єдність в поглядах науковців, коли мова заходить про те, що плем'я складалося з окремих родинних спільнот. І саме сім'ї згуртовувалися в общини, які самостійно вирішували свої справи, на власний розсуд та в межах належних матеріальних ресурсів.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити витоки територіального самоврядування в соціально-економічній системі східнослов'янського суспільства. Охарактеризувати основні риси громадського суспільного устрою та показати його вплив на процеси державогенезу.

Виклад основного матеріалу.

Від початку заселення слов'янами Східноєвропейської рівнини ґрунтом їх соціальної організації була патріархальна родова община. Остання для давньої людини була способом існування, власником землі та джерелом правових звичаїв. Технічний прогрес в аграрній галузі, зокрема запровадження парової системи землеробства, сприяв потужному приросту населення, а відтак і зростанню родової громади та перетворення її на сільську, сусідську, територіальну, що діалектично супроводжувалося як реінтеграційними, так і інтеграційними процесами. Саме ефективність землеробської праці позбавила громаду необхідності докладати спільні зусилля щодо розчищення та оброблення ріллі, а відтак призвела до виникнення можливості ведення індивідуального господарства. З громади виокремилися великі патріархальні сім'ї, які, у свою чергу, розпалися на так звані неподільні сім'ї в складі батька та дорослих одружених синів [11, с. 86].

За свідченнями археологів, уже починаючи з неоліту, у родовій організації виокремлюються ієрархічні щаблі. Основними з них є рід та ліндж. Причому в останньому, на відміну від роду, походження ведеться від реального предка і певним чином фіксується, оскільки може бути простежено і встановлено. Підставою цього є становлення відтворювального господарства, яке за складністю виробничого процесу і рівнем відповідальності виробника значно перевищувало господарство на рівні самого лише присвоєння [12, с. 82].

Більшість слов'янських поселень того часу було зосереджено в

Подніпров'ї та Прикарпатті, вони являли собою певну кількість осель, за археологічними відомостями від двох до шести в селищі, що розташовувалися на берегах річок. Біля десятка таких селищ та особистих садиб створювали громаду, що відділялася від іншої своєрідним кордоном вільної землі [11, с. 27].

Родова громада з її звичаями до гуртового життя, самоврядності, взаємодопомоги, спільного ведення господарства передала все це надбання своїй наступниці – сільській общині. На зміну родоплемінному принципу організації суспільства прийшов територіальний – земський підхід. Традиційно земля залишилася у спільній власності, общинники продовжували разом користуватись водоймами, лісовими угіддями, косовищами, пасовиськами тощо. Згуртованість громади виявлялася у спільній вірі та відправленні релігійних культів, святкуванні визначних подій і традиційних свят, спільній матеріальній відповідальності перед верховною владою за справляння податків та повинностей, а також за правопорушення, учинені окремими її членами.

Проте не всі общинні звичаї мали тяглість, перехід до земського принципу формування громади призвів до змін в організації самоуправління сільською общиною, від багатьох родових звичаїв довелося відмовитися. Передусім, це торкнулося складу народних зборів — віча, на якому раніше були присутні всі дорослі чоловіки. Участь у вічових зборах не була обов'язком, а являла собою право, яке використовували на свій розсуд [13, с. 127]. Відтепер родова демократія поступається земській, починає формуватися представ-

ницьке віче. Участь у зборах делегується головам нероздільних сімей (дворогосподарств) – «мужам», як вони іменуються в давньоруських джерелах. На вічі вони приймали рішення за себе та своїх «дітей», фізично дорослих, але таких, що не досягли повноти цивільної спроможності [14, с. 326–329]. Такі зміни у вічовій організації можна пояснити значним територіальним розпорощенням громадських поселень, і регулярне зібрання всього чоловічого населення було справою накладною.

Рішення віча ухвалювалися в результаті консенсусу, який досягався не завжди легко, у зіткненні різних думок, а деколи і в запеклій боротьбі. Рішення приймалося без підрахунку голосів, потрібно було отримати загальну згоду віча, щоб воно набрало чинності. Такий стан речей обумовлений відсутністю розвиненого державного апарату примусу, і будь-яке рішення зборів могло бути виконано лише за умов згоди з ним і його підтримки більшістю простого люду [13, с. 127].

В умовах такої процедури ухвалення рішення неабияке значення мали громадські лідери, які силою особистого авторитету та вмінням переконувати доводили власну правоту та вели за собою простих вічовиків, апелюючи до громадських інтересів землі, які у свідомості людей стояли вище будь-яких індивідуальних або групових інтересів [15].

Вічова компетенція нічим не була обмеженою, приймалися рішення з будь-якого питання, що мало суспільно важливе значення. Віче переймалося питаннями війни та миру, розпоряджалося князівськими столами, фінансовими та земельними ресурсами волості, проголошува-

ло грошові збори з податного населення, брало участь в обговоренні законодавства, усувало з посад небажаних представників адміністрації, які призначалися князями [16; 13, с. 137–144; 17, с. 51–60; 18].

Власне ця самоврядна система й стала тим підґрунтям, на якому почав розвиватися східнослов'янський державо́генез. Характеризуючи давньоруську державність, дослідники відзначають її общинний характер. Слов'янське суспільство XI–XIII ст. ще не знало глибокої станової та класової диференціації, більшість його членів були особисто вільними, об'єднаними в міські та сільські громади. Отже, держава являла собою усталену систему громад, де простежуються три рівні: громада головного міста, громади підлеглих молодших міст та сільські общини [19; 20]. Політико-територіальне об'єднання таких громад у давньоруських джерелах отримує назву «землі» або «волості» за назвою головного міста: Київська земля, Чернігівська земля, Галицька земля тощо. Такі утворення стали ідентифікувати як міста-держави, яким був притаманний як внутрішній, так і зовнішній суверенітет, а провідна роль у них належала міській громаді [21].

З осмисленням цієї державотворчої практики виникає концепція «земської держави», яку відстоював М. Ф. Володимирський-Буданов. Він наполягав, що державний устрій Давньої Русі криється не в князівських відносинах, а в земських (старших міст до приміських), і саме поняття держави треба приурочувати не до князівств, а до земель. У земській державі домінантним елементом виступає територіальний: держава є союз громад, старша громада керує

іншими громадами [17, с. 273–274]. В історіографії радянської доби панувала доктрина раннього утвердження феодалізму, підкорення князівській владі міських та сільських мешканців, яких позбавили права участі в політичному житті [22].

Тут доцільно пригадати дискусію фахівців, що розгорнулася навколо тези про те, що в X та XI ст. практика вічових зібрань припиняється, а повноваження віча перебирає на себе князівський адміністративно-судовий апарат. Так, М. Б. Свердлов зазначає, що племенне віче – верховний орган самоврядування і суду вільних членів племені – з утворенням держави зникає [23, с. 56].

У пострадянські часи староруська громада знову привертає увагу дослідників, парадигма її сприйняття змінюється. І сьогодні більшість фахівців дійшли висновку, що давньоруське місто являє собою чи то територіальну громаду, чи то союз територіальних громад [24; 25; 26; 20].

Також більшість істориків права наполягають на політичному значенні громади в Давній Русі, членів якої в джерелах іменують «людьми». Саме люди брали активну участь у політичному житті та управлінні на Русі. Жодна значна подія в історії держави, що знайшла відображення в літописах, не обходилася без їх участі: військові походи, запрошення князів, вибори посадовців [27, с. 14].

Міській громаді була притаманна складна внутрішня структура, що складалася з більш дрібних громад, які за своїм складом зберігали ознаки десятичної системи організації, що залишалася з часів родоплеменного ладу. Система громадського управління передбачала низку поса-

довців: князя, посадників, воєвод, тисяцьких, соцьких, утім головною управлінською ланкою поставало віче – зібрання вільних людей, що здійснювали верховну владу.

І тут можна вести мову про те, що міська громада Русі набула державної природи та стала носієм державних відносин і джерелом влади. Східнослов'янське суспільство демонструє той шлях політогенезу, коли внутрішньогромадські потестарні відносини можуть переростати в політичні відносини всередині самої громади, перетворюючи її в політичну структуру [28, с. 51]. Таку можливість – набуття громадою державної форми – можна спостерігати ще в південній общині стародавньої доби, яка вважається однією з найдавніших форм суспільної організації при переході від первісного до класового суспільства [29].

Перші письмові свідчення правового характеру, що зафіксували факт існування громади у східних слов'ян, містяться у відомій пам'ятці давньоруського права – «Руській Правді» [30; 31]. Саме за часів Давньоруської держави дослідники відзначають розвиток громадівського самоврядування, якому притаманні дві ключові ознаки: виробнича та територіальна. Відповідно до першої ознаки виокремлюють громади купців, ремісників тощо. Щодо територіальної – це, насамперед, сільські, волосні, міські та інші регіональні громади. Відповідно найбільш всеохопним є саме територіальне громадівське самоврядування, яке трималося на ґрунті звичаєвого права.

Розвиваючи теоретичні погляди М. Д. Іванишева щодо постійного, з глибокої давнини, існування общини у слов'ян, В. Б. Антонович зазначав,

що основною рисою общинного порядку було визнання рівноправності всіх членів общини, вирішення всіх зовнішніх і внутрішніх питань спільно, через общинний приговор на зборах усіх членів або на вічі, самоврядування або самосуд за допомогою тих же вічових приговорів [32, с. 11].

За літописом, у Лаврентіївському списку, віче на Русі споконвіку було звичайною справою – «новгородци бо изначала, и смолняне, и кыяне, и полочане, и вся власти, якож на думу, на веча сходятся; на что же стареишии сдумают, на том же пригороди стануть» [33, ст. 377–378].

Відповідно сільська громада (вервь) об'єднувала жителів сіл, а це, насамперед, – вільні поселенці, великокнязівські, поміщицькі, монастирські чи церковні селяни. Громада мала у своїй власності землю та як самоврядний суб'єкт виступала в правовідносинах з іншими громадами, феодалами та органами держави. Територію громади складали землі дворогосподарств та альменди, до якої входили землі, що додатково розподілялися між дворами пропорційно до їх розміру, а також землі загального користування та цілинні ділянки [34, с. 101–106].

З додержавних часів основною формою місцевої демократії виступала вічова система організації влади у верві, яка передбачала наявність певних елементів, насамперед віча, під яким розумілися збори дорослого вільного населення, а з часом представників дворогосподарств, певної території. Віче було покликане вирішувати найважливіші питання громади.

Щодо поточних справ та представництва громади зовні, то для

цього з поважних та авторитетних членів громади обирався староста («старець»). Як свідчать документи, общинники докладали зусиль для обрання односельчанина, який би радів за громаду. У різних місцевостях назви сільських старшин були різні: «десятник», «соцький» («староста» – старший сотні), «тивун», «отаман», «князь», «солтис» та інші [1, с. 365–378].

На сільську старшину покладалося виконання різноманітних функцій, від розподілу полюддя між дворами та організації його збору до слідчих дій за скоєними злочинами – «гоніння сліду». У руках старця зосереджувались адміністративні та судово-поліційні функції, він представляв громаду в зовнішніх відносинах поміж іншими громадами, а також перед владними інституціями.

Крім старости, як його помічників громада обирала збирачів податків, лавників (присяжних), які допомагали вирішувати спори, що виникали посеред селян. Їх обирали з людей авторитетних, «віри гідних», які нічим не скомпрометували себе. Своє рішення лавники виносили під присягою. Вони не мали привілеїв, як і інші члени громади, хоча інколи могли отримувати винагороду. Свої окремі функції виконував ще один член сільської старшини – громадський писар. Поряд з виборними особами у самоврядному житті громади значну роль відігравали й окремі її члени, яких у літописах згадують як

«мужи», «люди», «градські старці». Їх авторитет був настільки впливовим, що навіть князі в окремих політичних справах використовували його [35, с. 292–293].

Вічовий устрій також передбачав і розмежування компетенції між князем та громадою як самоврядним суб'єктом, залежно від того, хто був домінуючим у цих відносинах. Так, традиційно, на князя покладалися функції судочинства, адміністрування та оподаткування. Щодо віча, то це, насамперед, глобальні питання миру та війни, запрошення та відставка князя, вічеве судочинство [36], участь у формуванні виконавчих та судових органів.

Висновки. Східнослов'янське суспільство рухалося таким шляхом державотворення, коли внутрішньо-общинні потестарні відносини поступово переростали в політичні відносини всередині самої громади, перетворюючи її на політичну структуру. Таку ймовірність набуття громадою державної форми можна спостерігати ще в південній общині стародавньої доби, яка вважається однією з найдавніших форм суспільної організації при переході від переддержавного до державно організованого суспільства. Водночас громаді, яка продовжила своє існування в умовах державно організованого суспільства, вдалося зберегти самоврядну систему управління як на низовому рівні, так і на рівні волосному.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ : Наукова думка, 1994. Т. 5 : Суспільно-політичний устрій і відносини XIV–XVII в. / Редколегія: П. С. Сохань (голова) та ін. 704 с.

2. Черепнин Л. В. Формирование крестьянства на Руси. *История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма*. Москва : Наука, 1985. Т. 1 : Формирование феодально-зависимого крестьянства / Гл. ред.: Удальцова З. В. 605 с.
3. Иванишев Н. О древних сельских общинах в Юго-Западной России. Киев: Изд. Киевской археографической комиссии, 1863. IV, 72 с.
4. Лучицкий И. В. Следы общинного землевладения в Левобережной Украине XVIII века. *Отечественные записки*. Том 240. Санкт-Петербург: Тип. А. А. Краевского. 1882. С. 92–116.
5. Лучицкий И. В. Общинное владение в Малороссии. *Устои*. 1882. № 7. С. 39–60.
6. Багaley Д. И. Рецензия И. Лучицкий. «Следы общинного землевладения в Левобережной Украине в XVIII в.». *Киевская старина*. 1882. № 2. С. 409–415.
7. Багaley Д. И. Займанщина в Левобережной Украине в XVII и XVIII ст. *Киевская старина*. 1883. № 12. С. 560–592.
8. Ефименко А. Я. Трудовое начало в обычном народном праве. *Исследование народной жизни*. 2-е изд. Москва : Либроком. 2011. 400 с.
9. Ефименко А. Я. Дворянское землевладение в Южной Руси. *Южная Русь*. Санкт-Петербург. 1905. С. 375–429.
10. Черкаський І. Рецензія М. Довнар-Запольский. «Западнорусская сельская община в XVI веке», ст. 56 (відбитка з «ЖМНП», 1897, VII). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1899. Т. XXIX. Кн. III.
11. Тимошук Б. А. Восточнославянская община VI–X вв. н. э. Москва : Наука, 1990. 187 с.
12. Баран Я. В. Слов'янська община. Київ-Чернівці : Зелена Буковина, 2004. 192 с.
13. Дьяконов М. А. Очерки общественного и государственного строя древней Руси : Научно-политической секцией Государственного Ученого Совета допущено в качестве справочного пособия для ВУЗов / Предисл. М. Н. Покровского. 4-е изд., испр. и доп. Москва ; Ленинград : Гос. изд-во, 1926. 402 с.
14. Майоров А. В. О составе участников древнерусского веча (по материалам Новгорода и других регионов Древней Руси). *Петербургские чтения – 96: Материалы Энциклопедической библиотеки «Санкт-Петербург – 003»* / Ред. совет: Т. А. Славина (пред.) и др. Санкт-Петербург, 1996. С. 326–329.
15. Майоров А. В. Бояре и община Юго-Западной Руси в событиях 1187–1190 гг. (к проблеме внутриобщинных отношений в домонгольский период). *Средневековая и новая Россия. Сборник научных статей к 60-летию профессора Игоря Яковлевича Фроянова*. Санкт-Петербург : Изд. СПб университета, 1996. С. 226–243.
16. Лимберт А. Предметы ведомства веча в княжеский период древней России. *Варш. универс. изв.* 1877. № 1. Неофиц. отд., С. I–X, 1–24; № 2, С. 25–119; № 3, С. 121–179.
17. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. 7-е изд. Петроград ; Киев : Н. Я. Оглоблин. 1915. 699 с. С. 51–60; 281–283;
18. Довнар-Запольский М. В. Политический строй Древней Руси: Вече и князь. Москва : Т-во И. Д. Сытина. 1906. 63 с.
19. Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки социально-экономической истории. Ленинград : Изд. Лен. ун-та, 1990. 332 с.
20. Данилова Л. В. Сельская община в средневековой Руси / Рос. АН, Ин-т рос. истории. Москва : Наука, 1994. 318 с.
21. Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства Древней Руси. Ленинград : Изд. Лен. ун-та, 1988. 269 с.
22. Советская историография Киевской Руси / Академия наук СССР. Институт истории СССР. Ленинградское отделение ; Министерство высшего и среднего специ-

ального образования РСФСР. Ленинградский государственный университет им. А. А. Жданова ; Ред. кол. : В. В. Мавродин (отв. ред.) и др. Ленинград : Наука. Ленингр. отд-ние, 1978. 279 с.

23. Сverdлов М. Б. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси. Москва : Наука, 1983. С. 56.

24. Фадеев Л. А. Происхождение и роль системы городских концов в развитии древнейших русских городов. *Русский город. Историко-методологический сборник* / Под ред. В. Л. Янина. Москва : Изд-во МГУ, 1976. С. 17–31.

25. Карлов В. В. О факторах экономического и социального развития русского города в эпоху средневековья: (К постановке вопроса). *Русский город. Историко-методологический сборник* / Под ред. В. Л. Янина. Москва : Изд-во МГУ, 1976. С. 32–69.

26. Тимошук Б. А. Восточные славяне: от общины к городам / Отв. ред. С. А. Плетнева. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1995. 261 с.

27. Древнерусское государство и право. Учебное пособие / Кутыина Г. А., Новицкая Т. Е., Четвертков А. М., Семидеркин Н. А. Под ред. Т. Е. Новицкой. Москва : Изд. «Зерцало», 1998. 96 с.

28. Куббель Л. Е. Очерки потестарно-политической этнографии / АН СССР. Инст. этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Москва : Гл. ред. вост. литературы изд. «Наука», 1988. 272 с.

29. Зак С. Д. Методологические проблемы развития сельской поземельной общины. *Социальная организация народов Азии и Африки: [Сборник статей]* / АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая ; / Отв. ред. Д. А. Ольдерогге, С. А. Маретина. Москва : Наука, 1975. С. 233–311.

30. Текстъ Русской правды на основаніи четырехъ списковъ разныхъ редакцій. Москва : Тип. Августа Семена, 1846. 66 с.

31. Усенко І. Б. Руська правда. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. Т. 5: П–С. Київ : Укр. енциклопедія, 2003. С. 392–394.

32. Антонович В. Б. Исследование о казачестве по актам с 1500 по 1648 г. *Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе*. Киев : Тип. И. и А. Давиденко, 1863.

33. Полное собрание русских летописей. Т. 1: Лаврентьевская летопись. Ленинград, 1926–1928. VIII с. 579 стлб.

34. Довнар-Запольский М. В. Очерки по организации западнорусского крестьянства в XVI в. Киев : 1-я артель печатного дела, 1905. С. 101–106.

35. Грушевський М. С. Нариси історії Київської Русі від смерті Ярослава до кінця XIV ст. Київ : Наук. думка, 1991. 560 с.

36. Чебаненко С. Б. Основные черты вечевого правосудия в Древней Руси. *Rossica antiqua*. 2013. № 2(8). С. 75–104.

Ye. Butyrin,

*PhD in Law, Associate Professor of the
Department of State-Legal Disciplines Faculty of
Law and Social Management Donetsk State
University of Management (Mariupol)*

OLD RUSSIAN COMMUNITY – THE ORIGINS OF LOCAL GOVERNMENT

The article explores the community phenomenon in the context of the origins of territorial self-government in the socio-economic system of the East Slavic society. The main features of a communal social structure are characterized and the influence on the processes of statehood development is shown. The author analyzes the numerous historiography, which operates with different paradigms of the origin of the neighboring (territorial, rural) community in the Eastern Slavs, including the concept without the community development of the village. Attention is drawn to a certain unity in the views of scientists when it comes to the fact that the tribe consisted of separate related communities. It was families who rallied into communities that independently decided their affairs, at their discretion and within the limits of material resources. The cohesion of the community was manifested in the common faith and the practice of religious cults, the celebration of significant events and traditional holidays, joint financial responsibility to the supreme authority for the collection of taxes and duties, as well as for offenses committed by individual members. Actually, this self-governing system became the foundation on which Eastern Slavic statehood began to develop. It is noted that the urban community of Russia acquired a state nature and became the carrier of state relations and a source of power. The East Slavic society demonstrated the path of political genesis when intracommunal power relations begin to develop into political relations within the community itself, turning it into a political structure.

Keywords: *community, verv, local government, Eastern Slavs.*

Надійшла до редакції 10.07.2018

УДК 343.814(477)(09)

*Ісаков П. М.,
кандидат історичних наук,
начальник психологічного факультету
Інституту кримінально-виконавчої служби*

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО ВИПРАВНО-ТРУДОВОЇ СИСТЕМИ УСРР У 1923 РОЦІ

Висвітлено стан сільськогосподарського виробництва виправно-трудової системи УСРР у 1923 р. на основі аналізу численних архівних та нормативно-правових документів. Наведено раніше не відомі важливі факти з досліджуваного питання.

Ключові слова: *сільськогосподарська колонія, дім громадських примусових робіт, урожайність, прибутковість, собівартість продукції, агротехнічна культура, землеробство, тваринництво, садівництво.*

Освещено состояние сельскохозяйственного производства исправительно-трудовой системы УСРР в 1923 г. на основе анализа многочисленных архивных и нормативно-правовых документов того времени. Приведены ранее не известные важные факты по исследованному вопросу.

Ключевые слова: *сельскохозяйственная колония, дом общественных принудительных работ, урожайность, объемы, прибыльность, себестоимость продукции, агротехническая культура, земледелие, животноводство, садоводство.*

Постановка проблеми. Питання забезпечення продовольством місць ув'язнення у всі часи в будь-якій країні було непростим. По-перше, влада і держава з метою економії завжди недостатніх коштів державного бюджету намагаються максимально перекласти фінансово-матеріальний тягар утримання в'язнів на них самих, розвиваючи в'язничне промислове і сільськогосподарське виробництво на основі самоокупності.

По-друге, суспільна думка, входячи з принципу соціальної справедливості, вважає, що засуджений (який, до того ж, повинен відшкодувати збитки, спричинені злочином) не повинен не працювати і жи-

ти краще, ніж законослухняний громадянин, який у поті чола щодня працює, щоб забезпечити своє існування, і при цьому сплачує податки, які йдуть на утримання, зокрема, і в'язниць. Не є нормальним такий стан речей, коли засуджені харчуються краще, ніж хворі в лікарнях, діти в дитячих будинках, люди похилого віку в соціальних установах – разом з принципом гуманізму ніхто не скасовував і принцип соціальної справедливості.

По-третє, праця в'язнів (примусова за своєю природою де-факто, а нерідко і де-юре) історично ніколи не була більш продуктивною і економічно вигіднішою, ніж праця вільнонайманого робітника (звідси ви-

пливає і той факт, що в'язниця самостійно ніколи не була і не буде економічно самоокупною установою, а потребує належного фінансування з боку держави) – наглядача над кожним засудженим не поставиш, а тому основним завданням сучасного законодавства у сфері працевикористання засуджених є створення (базуючись, насамперед, на принципах законності, гуманізму, соціальної справедливості) належної дієвої системи зацікавленості в'язня в результатах своєї праці.

По-четверте, пенітенціарна система історично ніколи, як правило, не фінансувалася на 100 % від потреби («залишковий» принцип був породжений як ставленням суспільства і держави до особи засудженого як до когось «менш вартісного, значущого», так і економічними (в'язні як джерело дешевої робочої сили; стан економіки і пріоритет розвитку інших сфер державного апарату), ідеологічними (знищення політичних противників ззовні гуманним і законним способом) та іншими чинниками), що, у свою чергу, не тільки гальмувало розвиток в'язничного виробництва і можливість збільшення відсотка самоокупності, а й призвело до зростання соціальної напруженості в місцях несвободи, можливості появи заворушень.

Увесь цей комплекс проблем стояв перед Україною і в 1923 р. До того ж він ускладнювався ще й тим, що 1923 р. був останнім роком першого (1921–1923 рр.) з трьох голодоморів, які мали місце в багатовстраждальній Україні в ХХ ст. і замовчувалися радянською владою.

Вивчення історії сільськогосподарського виробництва в'язничної системи України має методологічно-

прикладне значення: питання своєчасного забезпечення якісним і відносно недорогим за собівартістю продовольством установ виконання покарань і слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України є актуальним сьогодні й буде залишатись таким у майбутньому. Як переконливо свідчить вітчизняний історичний досвід, один зі шляхів розв'язання означеної проблеми – розвиток в'язничною системою власного сільськогосподарського виробництва на основі ринкових відносин, а саме: залучення інвестицій (у першу чергу приватних, оскільки держава сама на сьогодні цього не спроможна зробити), для чого необхідно законодавчо створити привабливий інвестиційний, податковий клімат; економічне стимулювання вільної праці засудженого. Від цього виграють усі: держава (зменшення фінансового тягаря на бюджет для утримання в'язниць, підтримка правопорядку і законності у в'язницях (не секрет, що недофінансування породжує багато негативних наслідків)), суспільство (реальне виправлення і ресоціалізація засуджених через соціально-корисну працю, як це закріплено ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України; відшкодування шкоди), засуджений (збереження і зміцнення соціально-корисних зв'язків). В'язничний організм є дуже складним, у ньому переплетені різноманітні аспекти: правові, соціальні, економічні, політичні, культурні, ідеологічні тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Детальне, а не поверхове (у загальних рисах) вивчення історії сільськогосподарського виробництва в'язничної системи України фактично відсутнє. До сьогодні ця пробле-

матика на належному рівні не розроблена. Частково автор використав праці відомих українських і російських дослідників І. В. Упорова, І. В. Іванькова, А. С. Чайковського. Однак в основу дослідження лягли архівні джерела, уведені до наукового обігу вперше, та підзаконні нормативно-правові акти, що регулювали питання сільськогосподарського виробництва.

Постановка завдання. Дослідження реального стану сільськогосподарського виробництва виправно-трудої системи УСРР 1923 р. (урожайність; обсяги виробництва, прибутковість, собівартість продукції; напрями, галузі розвитку; підходи до організації; агротехнічна культура; знаряддя праці, «живий» і «мертвий» інвентар, купівельна спроможність).

Виклад основного матеріалу. 1923 року стан економіки УСРР залишався складним (не були подолані жахливі наслідки виснажливих I Світової та громадянської воєн), але завдяки новій економічній політиці та припиненню активної фази громадянської війни економіка потроху оживала. Радянська влада з самого свого початку намагалася вирішити питання забезпечення місць ув'язнення продовольством за рахунок самозабезпечення останніх. Підхід загалом правильний. Ще 1920 р. Народним комісаріатом юстиції Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – НКЮ УСРР) було прийнято тимчасову інструкцію «Про позбавлення волі, як про міру покарання, і про порядок відбування такого», яка утворювала, зокрема, сільськогосподарські колонії (далі – сільгоспколонії) для тих засуджених, «по відношенню до яких є підстави для

послаблення режиму» [1, с. 101], або ж стали на шлях виправлення [2, с. 170]. Спочатку сільгоспколонії створювалися при домах громадських примусових робіт (далі – ДГПР), пізніше – як самостійні виправно-трудої установи відкритого типу, де, як правило, утримувалися селяни, засуджені за незначні злочини [2, с. 173]. Сільгоспколонії повинні були фінансуватись з держбюджету, із засуджених на покриття видатків, пов'язаних з їхнім утриманням, стягувалася відповідна сума із зароблених коштів. 1920 року Центральним Каральним відділом (далі – ЦКВ) НКЮ УСРР було видано циркуляр «Про огородні роботи», яким передбачалося створення городів при ДГПР [1, с. 152–153]. Постанова Ради Народних Комісарів (далі – РНК) УСРР «Про роботу Наркомюсту» від 10.05.1921 зобов'язала Народний комісаріат землеробства (далі – НКЗ) УСРР відводити для ДГПР і сільгоспколоній необхідні земельні ділянки [1, с. 173–175]. 1923 року виправно-трудова система знаходилась спочатку у віданні Головного управління місцями позбавлення волі (далі – ГУМПВ), пізніше – Головної інспекції місцями позбавлення волі (далі – ГІМПВ) НКВС УСРР. Значущість сільгоспколоній різко зросла з 1 березня 1923 р., коли фінансування установ виконання покарань покладалось на місцеві бюджети, які були порожніми.

У своїй діяльності ГУМПВ НКВС УСРР активно користувалося нормативно-правовими документами ГУМПВ НКВС РСФРР. 21 лютого 1923 р. на місце було надіслано циркуляр № 59, присвячений підготовці до посівної. Особлива увага зверталась на збереження та якості посівного матеріалу [3, арк. 21]. Циркуляр № 97 від 24.03.1923 визначав норми

придатності посівного насіння: 85–90 % для польових зернових культур; 75–80 % – для городніх; 50 % – найнижча межа у тому випадку, коли не було кращого насінневого матеріалу [3, арк. 22]. ГУМПВ НКВС УСРР 14.04.1923 своїм циркуляром за № 15 продублювало циркуляр ГУМПВ НКВС РСФРР № 97 від 24.03.1923 [4, арк. 4]. Інший циркуляр ГУМПВ НКВС УСРР № 17 від 17.04.1923 запроваджував ретельну підготовку до проведення весняно-польових робіт. Як перешкода цьому називалися низька агротехнічна культура на місцях, недостатня матеріальна база [5, арк. 45]. Окремий циркуляр ГУМПВ НКВС УСРР від 17.04.1923 визначав конкретну дату проведення весняних робіт щодо кожної агротехнічної культури в полі, саду [4, арк. 5]. У «Продовольчій газеті», офіційному виданні Народного комісаріату продовольства (далі – НКП) УСРР № 30 від 15.06.1923, було опубліковано «Доповнення до інструкції по проведенню єдиного сільськогосподарського податку». Згідно з § 8 зазначеного документа «земельні ділянки, які

належать школам, дитячим закладам, які використовуються цими закладами своїми силами і засобами, а також трудові колонії для позбавлених волі, ферми, городи та інші види господарств загальних місць ув'язнення, які знаходяться у віданні Виправних Трудових Підвідділів Юстиції, звільняються від податку» [4, арк. 20]. Це нововведення було значною підтримкою сільгоспвиробництва в'язничної системи. Держстрах Народного комісаріату фінансів РСФРР 03.07.1923 розіслав на місця роз'яснення № 80899, згідно з яким ферми, сільгоспколонії, сільгоспприємства, які належали місцям позбавлення волі, страхувалися в добровільному порядку [4, арк. 24].

Станом на вересень 1923 р. в УСРР нараховувалося 58 ДГПР [6, арк. 3]. Городи існували «майже при всіх ДГПР» [6, арк. 121]. Інформація, наведена в таблиці № 1, подана станом на 01.10.1923 (тоді початок нового 1923/1924 фінансово-господарського року) [7, арк. 4].

Таблиця 1

Назва губернії	Кількість ДГПР /реформаторіїв/ арештних домів	Кількість засуджених (з них із суворою ізоляцією)	Кількість сільгоспколоній
Волинська	1 / 0 / 2	950 (180)	2
Донецька	8 / 0 / 1	2280 (394)	0
Катеринославська	7 / 0 / 0	2429 (700)	3
Київська	8 / 1 / 4	4591 (1210)	2
Одеська	7 / 1 / 0	4021 (438)	2

Полтавська	9 / 0 / 1	2411 (603)	3
Подільська	6 / 0 / 0	1577 (265)	0
Харківська	5 / 0 / 5	3045 (568)	0
Чернігівська	7 / 0 / 0	1628 (290)	1
Усього в Україні	58 / 2 / 13	22 932 (4648)	13

Про загальну площу земельних ділянок (у дужках – з них фактично засіяну) також станом на 01.10.1923 свідчать такі фрагментарні дані: Волинська губ. – сільгоспколонії «Соха», 225 дес. 1800 саж.², і «Леміши» 101 дес. 240 саж.²; Донецька губ. – городи при Юзівському, 71 дес. (47 дес.), Слов'янському, 27 дес. (22 дес. 2130 саж.²), Таганрозькому, 13 дес. 2200 саж.² (8 дес. 2130 саж.²), Каменському, 41 дес. 600 саж.² (40 дес. 600 саж.²) ДГПР; Катеринославська губ. – сільгоспколонії «Софіївка», 563 дес. (240 дес. 1405 саж.²), «Олександрія», 208 дес. 1800 саж.² (205 дес. 1200 саж.²), городи при Мелітопольському, 256 дес. 1200 саж.² (131 дес. 168 саж.²), Павлоградському, 1 дес. (1 дес.) ДГПР; Київська губ. – сільгоспколонії «Рубежанська», 103 дес. 660 саж.², «Стоянка», 50 дес.; Одеська губ. – сільгоспколонії «Петрівка», 120 дес. 1800 саж.² (55 дес. 180 саж.²), «Васильївка», 315 дес. (172 дес.), городи при Балтському, 20 дес. (5 дес.), Тираспольському, 2 дес. 1200 саж.² (2 дес. 600 саж.²), Звенигородському, 320 дес. (96 дес. 1224 саж.²), Одеському, 11 дес. 1800 саж.², Єлисаветградському, 160 дес. (69 дес. 1200 саж.²), Первомайському, 172 дес. (164 дес. 970 саж.²), Херсонському, 82 дес. 1200 саж.² (81 дес. 976 саж.²) ДГПР, при Одеському реформаторіумі, 4 дес. 1200 саж.² (3 дес. 1200 саж.²) [7,

арк. 7]; Чернігівська губ. – 70 дес. землі сільгоспколонії; Подільська губ. – 37 дес. городів при ДГПР; Харківська губ. – 120 дес. городів при ДГПР; Полтавська губ. – 343 дес. сільгоспколоній [8, арк. 7] (1 дес. = 1,0925 га; 1 саж.² = 4,5522 м²). Усього в Україні – близько 3435 (загальна площа земельних ділянок включала як площу господарських дворів, орну землю, пасовища, луки, сади тощо, так і непридатну для оброблення і використання землю, адже місцева влада здебільшого ставала на бік місцевих селян, віддаючи їм кращі і найближчі земельні ділянки). Площа засіяної землі коливалася в межах 30–40 %.

Урожай сільгоспколоній в'язничної системи УСРР за 1923 р. склав 502 т хлібних злаків, 376,6 т городніх овочів, 8,2 т соняшнику, 268,3 т сіна, 12,5 т соломи, 25,4 т лісових горіхів, 14,8 т садових фруктів, 414 шт. баштану [7, арк. 8]. Виходячи з того, що станом на 01.10.1923 в УСРР налічувалося 24 982 засуджених та ув'язнених, на кожного утримуваного було вирощено, зокрема, 20 кг хліба. Тодішня добова норма пайки хліба на 1 особу, яка не працювала на важких роботах, становила 409 грами (на практиці дуже часто вона була ще меншою). Таким чином, в'язнична система УСРР 1923 р. власним сільгоспвиробництвом задовольнила потребу в хлібі для в'язнів на

майже 49 діб. В умовах голоду це було не таким вже і поганим показником. У сільгоспколоніях України станом на 01.10.1923 нараховувалося 200 коней (найбільше в Одеській губ. – 63), 47 корів (найбільше в Київській губ. – 22), 159 голів різної птиці (найбільше в Чернігівській губ. — 119), 11 волів (найбільше в Донецькій губ. – 8), 31 бик (найбільше в Катеринославській губ. – 11), 13 овець і баранів (найбільше в Катеринославській губ. – 10), 45 кроликів (усі – в Київській губ.), кінний завод жеребців (4) у Чернігівській губ. Придатний «мертвий» інвентар становив 82 плуги (найбільше в Чернігівській губ. – 21), 74 борони (найбільше в Одеській губ. – 18), 9 сіялок (Волинська, Київська, Одеська, Подільська губ.), 2 жатки (Катеринославська, Київська губ.), 3 бункери (Катеринославська, Одеська губ.), 2 віялки (Київська, Харківська губ.), 1 молотарка (Одеська губ.), 1 трактор (Полтавська губ.), 1 сіножатка (Чернігівська губ.) [7, арк. 9]. Декому наведені цифри можуть здатися незначними, але в історичному порівняльному контексті тогочасної епохи вони являли собою вагому підтримку в'язничній системі УСРР.

Розглянемо реальний стан справ на місцях. На початку року існувала сільгоспколонія Полтавського ДГПР № 1 [9, арк. 3]. Протягом року змінилося три начальники губерньського управління, що не сприяло якісній організації роботи на місцях: Рудаєв [9, арк. 5], у червні — Демиденко [9, арк. 33], у грудні — Поляков [9, арк. 84]. У червні у в'язку з реорганізацією Гадяцький, Хорольський, Лохвицький ДГПР стали сільгоспколоніями [9, арк. 30]. До речі, структурні реорганізації на той час

були дуже поширеним явищем, тому фактична картина постійно змінювалася. У серпні було утворено Первозванівську сільгоспколонію [9, арк. 52], до якої у вересні переведено губерньський ДГПР [10, арк. 43]. Станом на 01.10.1923 площі земельних ділянок були такими: Первозванівська сільгоспколонія Полтавського ДГПР — 65 дес.; Потоцька сільгоспколонія Кременчуцького ДГПР — 10 дес.; Лохвицька сільгоспколонія — 29 дес.; Хорольська сільгоспколонія — 120 дес. [11, арк. 276]. Станом на 30.10.1923 на Полтавщині функціонувало три сільгоспколонії, у яких перебувало 427 засуджених [11, арк. 273].

У січні 1923 р. вже існувала сільгоспколонія «Соха» на відстані 8 верст (1 верста=1066,8 м) від Житомира. Загальна її площа складала 25 дес., з яких 19 дес. — орні землі. Стан обробки характеризувався як примітивний, хоча існувала трипільна система, а врожай був на 25 % більший від селянського одноосібного господарства внаслідок надлишкової кількості робочих рук засуджених. На 4 дес. розташовувався «дуже старий і занедбаний» сад (до 800 фруктових дерев), який давав незначний урожай. Пасіка складалася з 8–20 вуликів. Було 4 коней, 6 плугів (з яких лише 3 придатних), 3 дерев'яні борони, 1 свиня і 6 поросят. Адміністрація виявляла бажання збільшити площу до 45–75 дес. [12, арк. 18].

Станом на 01.05.1923 площа сільгоспколонії «Соха», що перебувала у віданні Волинського губерньського управління місцями позбавлення волі (далі — ГубУМПВ), досягла 225 дес. 1800 саж.² Урожай за 1923 р. був незначним і склав: жито — 6,7 т, ячмінь — 1,5 т, овес — 4,26 т, греч-

ка — 966 кг, просо — 1,3 т, картопля — 5,4 т, капуста — 934 кг, буряк — 1,4 т, тиква — 327 кг, огірки — 442 кг, сіно — 4,09 т. В оренді перебував млин (давав прибутку до 49 т борошна на рік) [13, арк. 25]. У червні «Сохою» було здано сад в оренду за 4,9 т жита і придбано корову. Однією з проблем було те, що населення Волині на 90 % становили селяни-хлібороби, а 50 % в'язнів утримувалися в суворій ізоляції, отже їх не відправляли в сільгоспколонії [12, арк. 22]. Згідно з наказом начальника Волинського ГубУМПВ Шарковського від 16.07.1923 № 2 сільгоспколонія «Соха» з 15.07.1923 переходила в безпосереднє відання ГубУМПВ [14, арк. 8]. В одному з документів зазначалося, що в кінці вересня 1923 р. в с. Леміши для утворення сільгоспколонії було прийнято радгосп загальною площею 101 дес. 240 саж.² (хоча в інших документах стверджується, що станом на 01.05.1923 там вже існувала сільгоспколонія Волинського ГубУМПВ, що, швидше за все, відповідало не справжньому стану справ, а намірам), у розпорядженні якого знаходилося 1,5 дес. фруктових садів, 6 дес. городу, 4 дес. садиби, 57 дес. орної землі, 30 дес. заливних луків, 2 дес. вигону. Решту займав чагарник. Загальний стан земельних угідь характеризувався сильною заболоченістю, засміченістю [15, арк. 114]. Нова сільгоспколонія знаходилась у 18 верстах від Житомир, у колишньому маєтку Терещенка (20 будинків та напівзруйновані палац, паровий млин потужністю 6,5 т на добу). За кошти, отримані від здавання в оренду старого будинку ДГПР, для потреб новоствореної сільгоспколонії придбано 4 коней, 2 волів, 33 т фуражу, 2 породисті ан-

глійські свині та 14 поросят з ними. Напрямок господарювання в «Лемішах» — скотарство, вирощування коренеплодів. «Соха» ж з її чотирирічною системою більш підходила для тваринництва, бджільництва, садівництва, вирощування культурного насіння. Були наміри взяти в оренду другий млин. На розвиток сільгоспколонії виділися кошти в розмірі 50 % від потреби [12, арк. 47].

У січні 1923 р. на Київщині для організації сільгоспколонії отримали в розпорядження радгосп «Стоянка» [16, арк. 3]. Знаходився він у 20 верстах від Києва і мав у своєму розпорядженні 40 дес. орної землі, 1 дес. саду, 3 дес. ставків, 160 дес. луків [13, арк. 75]. У червні від робіт і врожаю надійшло прибутку 121 739 крб 96 коп. радянських знаків [16, арк. 33]. Того ж місяця для продажу напряду сільгосппродукції на Галицькому ринку в Києві орендовано лавку № 106 [16, арк. 34]. У липні від продажу врожаю надійшло прибутку 72 326 крб [16, арк. 45]. У серпні «Рубежанська» сільгоспколонія перемолола 29,5 т жита, відпущених для харчування в'язнів, і 8,6 т жита приватних осіб [16, арк. 56]. У серпні від продажу врожаю надійшло 126 190 крб [16, арк. 57].

У січні 1923 р. лише у Вінницькому ДГПР кількість робочих людей-днів на земельних ділянках становила 184, тоді як у п'яти повітових ДГПР — 0 [17, арк. 6]. Попри всі труднощі посівна кампанія була «успішно проведена самостійно без виділення коштів» [17, арк. 8]. Начальник Подільського ГубУМПВ М. Шварцман у наказі від 21.09.1923 № 59 віддав розпорядження про прийом радгоспу «Стрижавка» на баланс для організа-

ції на його базі сільгоспколонії [18, арк. 67].

Начальник Чернігівського губуправління М. Л. Масленіков наказом від 27.12.1922 № 101 дві сільгоспколонії об'єднав в одну — Чернігівську виправно-трудова сільгоспколонію. Призначення себе самого її начальником було опротестовано начальником ГУМПУ НКВС УСРР Г. Люткевичем [19, арк. 3].

Різнопланово цікаву інформацію, у тому числі і про організацію тогочасного сільгоспвиробництва, реальну купівельну спроможність, дає план організації сільгоспробіт Остерського ДГПР на 1923/1924 фінансово-господарський рік. Земельні угіддя Остерського ДГП розташовувалися в північно-східній частині повіту на відстані 1 версти від с. Кошанів Остерської волості. Орна земля займала площу 23 дес. 175 саж.², сад — 5 дес. 217 саж.², вигін для худоби — 5 дес. 312 саж.², господарський двір — 720 саж.². Середня чисельність в'язнів Остерського ДГПР за останні 3 роки становила 100 осіб. У 40 верстах від ДГПР знаходилася залізнична станція Бобрик (тобто транспортування залізницею було не дуже зручним через значну відстань). У 4 верстах від земельної ділянки був ліс. У документі зазначалося, що раніше сільгосппродукція збувалася в Остер, Київ, а зараз — лише для власних потреб ДГПР. Середньорічна температура становила 7°C. Річні коливання температури сягали 26,2°C. Навесні не вистачало опадів для гарного майбутнього врожаю. Період випасу худоби тривав з 1 травня по 1 жовтня (фактично — довше). Ґрунт був суглинок сірого кольору, без унесення добрив придатний лише для вирощування

жита, гречки, льону. Далі в плані подався детальний опис посадки, обробки жита, пшениці, проса, гречки, вівса, гороху, картоплі, квасолі тощо. Зокрема, на 1 дес. висаджували 1638 кг картоплі. Гною на 1 дес. необхідно було вивозити 100 возів. ДГПР брав в оренду 6 дес. сінокосу заливних луків р. Десна поблизу м. Остер. Урожай сіна за сприятливих погодних умов становив 14,7 т з 6 дес. (тобто 2250 кг з 1 га) [20, арк. 5]. У саду росли 52 груші, 114 старих вишень, 23 сливи, 116 яблунь сорту «пепінка» і 274 — «антонівка». Ягідних кущів не було. Визначалася потреба в 6 конях, 1 борові, 3 свиноматках, 48 поросятах. Термін служби коня в середньому становив 10 років. Тому щороку необхідно було вибравувати і придбавати 1 коня. Були в наявності 2 корови, теличка, бик [20, арк. 6].

Скільки ж коштували сільськогосподарські знаряддя на той час? Плуг з одним відвалом — 20 крб, борона — 15 крб, культиватор — 45 крб, сіялка рядна — 170 крб, дискова борона — 70 крб, ручна сапка — 12 крб, молотилка кінна з приводом — 750 крб, віялка — 40 крб, коса ручна — 3 крб, серп — 1 крб, граблі дерев'яні — 2 крб, ресорна бричка — 200 крб, однокінний віз — 30 крб, віз парокінний — 150 крб, однокінні сані — 6 крб, парокінні сані — 30 крб, хомут — 18 крб, лом — 1 крб, відро залізне — 5 крб, сокира — 2 крб, вили — 3 крб [20, арк. 9]. Усього ж сільськогосподарського інвентарю необхідно було придбати на суму 2833 крб.

Штат (розмір річного грошового утримання) сільськогосподарських працівників був таким: завідувачий, він же і садівник (300 крб), його

помічник (180 крб), конюх (100 крб), помічник конюха (40 крб), скотар (100 крб), доярка (65 крб), робітник саду (100 крб), свинарка (65 крб). Додатково на кожного на рік виділявся продовольчий пайок: хліба житнього — 221 кг, крупи гречаної чи пшоняної — 49 кг, картоплі — 221 кг, жирів — 9,2 кг, солі — 4,6 кг, овочів — 104,4 кг. У грошовому еквіваленті на одну особу це коштувало 28 крб 12 коп.

Якою ж була ринкова вартість результатів важкої праці на землі? Так, 1 забракований кінь — 40 крб, 1 пуд (1 пуд=16,38 кг) гною — 1,5 коп., 1 пуд жита — 85 коп., 1 пуд пшениці — 1 крб, 1 пуд проса — 95 коп., 1 пуд гречки — 90 коп., 1 пуд вівса — 75 коп., 1 пуд гороху — 85 коп. Дохідність усіх перелічених сільськогосподарських культур з урахуванням їхньої середньої врожайності складала 1363 крб 84 коп. Податок на землю становив 1 крб з 1 дес. [20, арк. 11]. Орендна плата за 1 дес. луку була 18 крб.

З урахуванням собівартості утримання тяглових тварин, амортизації будівель, інвентарю, купівлі гною чистий прибуток від рільництва мав скласти 56 крб 3 коп. Молочне господарство повинно було дати 572,49 крб надходжень (ринкова вартість 409 грамів молока була 5 коп.; одна злучка бика з приватною селянською коровою приносила 50 коп.). Видатки ж мали скласти 533,37 крб. Таким чином, чистий прибуток молочного господарства мав бути 39,12 крб. Свинарство повинно було дати 496,5 крб надходжень (продаж 1 поросяти давав 12,5 крб, забраної свині загальною вагою 15 пудів по 5 крб за 1 пуд живої ваги — 75 крб) при 419,7 крб видатків. Чис-

тий дохід мав скласти 76 крб 80 коп. Садівництво мало принести 1599 крб 47 коп. надходжень при 924 крб 17 коп. видатків. Чистий дохід мав скласти 675 крб 30 коп. Чистий прибуток з 1 дес. мав скласти 24 крб 22 коп. [20, арк. 12]. Усі ціни подано в золотому еквіваленті (станом на 15.11.1923 по курсу 1 золотий червінець = 890 радянським знакам, на 15.12.1923 — 1910 рад. знакам [21, арк. 63]). Таким чином, сільськогосподарське виробництво в'язничної системи, попри всі витрати, було рентабельним. Градація рентабельності від більшого рівня до меншого була такою: садівництво, свинарство, рільництво, молочне господарство.

Не дуже поширеним було сільськогосподарське виробництво (обмеженість придатних для цього земель) у Донецькому ГубУМПС НКВС УСРР. Збереглась інформація, що станом на березень 1923 р. при ДГПР було 150 дес. орендованої землі [22, арк. 20].

У квітні у віданні Харківського ДГПР № 1 перебувало 34 дес. землі (11 — під сінокіс, решта — овес, ячмінь, картоплю), Харківського ДГПР № 2 — 14 дес. (овес, ячмінь, картоплю, капусту), Сумського ДГПР — 24 дес., Богодухівського ДГПР — 3 ¾ дес. (3 — під ячмінь, картоплю, решта — городину) [13, арк. 34]. При Куп'янському ДГПР в 10 верстах від міста знаходилася сільгоспколонія з 40 засудженими [21, арк. 58]. У кінці жовтня 1923 р. в межах земель м. Харкова була організована сільгоспколонія, яка мала 217 дес. орної землі, 17 дес. саду, 78 дес. — для вигону худоби. Планувалось отримати 1123 т врожаю. Працювало 14 коней, 28 засуджених [21, арк. 66]. Виробничим планом передбачалось асиг-

нування в сільське господарство Харківського управління до 30 тис. золотих червінців, але губвиконком виділив лише 17 151 золотих червінців (57 %). У вересні-листопаді 1923 р. взагалі виділили лише 2 тис. червінців [21, арк. 67].

По Катеринославському губернському управлінню за 1922/1923 фінансово-господарський рік надходження від врожаю сільгоспколоній і млина склали 32 000 радянських знаків. Видатки ж були значно більшими: губернське управління — 133 236 рад. знаків, Катеринославський ДГПР — 1 360 900, Кічкаський ДГПР — 596 235, Павлоградський ДГПР — 386 247, Криворізький ДГПР — 316 660, Мелітопольський ДГПР — 357 432, Олександрійський ДГПР — 297 360, Бердянський ДГПР — 212 064, Верхньодніпровський ДГПР — 171 510, Запорізький ДГПР — 417 932, сільгоспколонії «Корбино» — 22 348 (0,5 %), «Софіївка» — 198 307 (4,4 %), «Олександрія» — 52 939 (1,2 %). Усього ж запитувалася сума в розмірі 4 523 170 рад. знаків. Фінансовий запит за окремими статтями видатків розподілявся так: утримання особового складу — 868 052 рад. знаків, інші видатки — 193 544, опалення — 262 136, освітлення — 43 272, утримання приміщень у чистоті — 630 896, засоби перевезення — 44 500, господарські приналежності — 120 108, продовольство для в'язнів — 1 391 972, одяг для в'язнів — 594 295, постільні речі для в'язнів — 136 335, обмундирування працівників нагляду — 99 500, для утримання «живого» інвентарю сільгоспколоній — 15 747, потрібний інвентар — 56 435, ремонт квартир — 1598, посівний матеріал — 64 780 [23, арк. 13]. Таким чином, на

фінансування трьох сільгоспколоній було виділено лише 6,1 % від загального фінансування, що явно недостатньо для їх нормального функціонування і розвитку.

На початок 1923 р. у трьох сільгоспколоніях Катеринославського губуправління як тяглова сила знаходилися 1 несправний автомобіль і 11 коней. Сільгоспколонія «Корбино» володіла 87 дес. землі (*хотіли віддати під дитячу колонію, оскільки земля була поганої якості* — П.І. [13, арк. 8]). У 1922/1923 господарському році було засіяно лише 44 дес., з яких зібрали 7,2 т жита, 2,2 т пшениці, 1,02 т вівса, 1,2 т ячменю, овочі. Сільгоспколонія «Софіївка» (574 дес.) була прийнята до Катеринославського губернського управління Центрального карального відділу НКЮ УСРР 16.11.1922 і відразу весь особовий склад адміністрації установи «за злочинну бездіяльність і зловживання» був відданий під суд. Площа «Софіївки» розподілялася так: двір, будівлі — 2 дес., сад — 22 дес., озимина — 46 дес., луки — 150 дес., рілля — 354 дес. Сільгоспколонія «Олександрія» мала у своєму розпорядженні 205 дес. землі в 10 верстах від міста. Жодних будівель не було. Увесь інвентар зберігався в місті в приміщенні колишнього арештного дому. 1922 року було засіяно всього 24,2 дес., з яких зняли такий урожай: 4,5 т зернових, 98 кг квасолі, 147,4 кг гороху, 1638 кг кукурудзи, 3,3 т картоплі, 393 кг капусти, 60 відер помідорів, 1000 шт. огірків, 30 відер буряків. При цьому в'язнична варта жодного продовольства не отримала. При Бердянському ДГПР був виноградник площею $\frac{3}{4}$ дес. Все вироблене вино було «використане за особистими вказівками завідуючого бюро

юстиції» (можна лише здогадуватись як).

У Катеринославських ДГПР № 1 та 2 лише 5–6 місяців з початку року продовольство видавалося «нормально», у повітових — лише на 50 % від норми. Етапи затримувалися по 4–5 місяців (що не сприяло своєчасному забезпеченню робочими руками сільгосппідприємств), а після демобілізації Конвойного полку затримки стали ще більшими [23, арк. 7]. У квітні 1923 р. Мелітопольський ДГПР (найбільш пристосований з усіх ДГПР губернії) зі 160 дес. землі засіяв лише 65–87 дес. [23, арк. 36]. У травні Бердянський ДГПР на 9 років узяв в оренду 4 дес. саду (на 3,5 дес. росло до 16 тис. кущів винограду і на 0,5 дес. — понад 300 яблунь, груш, черешень, абрикос, олив, горіхів). Урожайність була «середньою». «Софіївка» продовжувала виконувати умови договору про оренду радгоспу (колишній маєток Реймера) з 21.03.1922 по 01.11.1923 з першочерговим правом подовження договору. Як орендну плату визначено надання 5 % врожаю з кожної культури натурою та впорядкування саду.

У Криворізькому ДГПР посів жита на 1 десятину склав 115 кг, урожайність була 33 % зібраного становили відходи бур'янів [23, арк. 54]. У травні «Софіївка» віддала сінокіс селянам за 50 % покосу (на трактор не було пального, а молотарка поламана). Сільгоспколонія «Олександрія» також віддала сінокіс селянам на таких умовах: зі складанням в скирти — з 3-ї копиці; без складання в скирти, а тільки в копиці — з четвертої частини. При всіх повітових ДГПР було взято в оренду земельні ділянки, фруктові сади [23, арк. 55]. У своєму звіті від 15.05.1923

Бердянський ДГПР повідомляв, що ним узято в оренду в «ВУКООПСІЛ-ЦІ» волокушу площею 683 м² [23, арк. 48]. Умови були наступними: 13 працівників-в'язнів перебували на утриманні «ВУКООПСІЛКИ» за рахунок частки вилову ДГПР, який ділився наполовину; частка ДГПР безкоштовно засолювалася спілкою. До серпня ДГПР заробив 1966 кг тюльки, яка видавалася на сніданок та закладалася як запас на зиму [23, арк. 98].

У червні сільгоспколонії були переведені в підпорядкування начальника ДГПР від Катеринославського ГубУМПУ. У серпні Бердянський ДГПР зібрав врожай з орендованого виноградника в розмірі 655 кг з дес., що могло дати 200–250 відер виноградного вина. Кошти на забезпечення функціонування відпускалися в розмірі 50 % від потреби. У «Софіївці» засуджені добросовісно працювали по 17–18 годин на добу. Заважали відсутність одягу, взуття, інвентарю. Було засіяно 328 дес., з яких озимим житом — 46 дес. У Мелітопольському ДГПР з 158,4 га зібрали 26,4 т ячменю, 38 т вівса, 65,5 т сіна [23, арк. 77]. У Запорізькому ДГПР з 574 дес. було засіяно 328 дес. (57 %) [23, арк. 83]. У Павлоградському ДГПР город становив $\frac{3}{4}$ дес. [23, арк. 85]. Сільгоспколонія «Олександрія» (2 поверхи, 40 камер без ґрат, розрахована на утримання 200 осіб, 2 поверх без скла; працювало 30 чол. і 6 жін.) орендувала (за кожну десятину орендна плата становила 1 пуд пшениці зерном) 205 дес. на 4 роки. Засіяли 65 дес. [23, арк. 86]. Зібрали 24,7 т зернових [23, арк. 105]. Криворізький ДГПР орендував на 5 років 54 дес. 900 саж.². Засіяли 41,3 дес. Два сади займали 9 дес. За продаж фруктів було отри-

мано 58 078 рад. знаків (у серпні 1 зол. Червінець = 200 рад. знакам [23, арк. 78]). Було 5 коней, 2 вози, 1 бричка [23, арк. 87]. Олександрійський ДГПР (141 в'язень) у вересні мав у своєму розпорядженні город площею 10 дес. [23, арк. 102]. Криворізьким ДГПР у вересні було зібрано 6,55 т жита, 14 т ячменю [23, арк. 109]. Усього протягом 1922/1923 господарського року в розпорядженні Катеринославського ГубУМПВ НКВС УСРР знаходилося 1108,5 дес. землі, з яких було засіяно 823 дес. (74 %), решта — пар, толока, садиби. Було зібрано 253 т зернових, 6 т овочів, 7,2 т фруктів. Але сільгоспколонії і ДГПР не могли самостійно реалізувати врожай з орендованих земель, бо всі радгоспи знаходилися в повному розпорядженні окружних виконкомів [21, арк. 47].

На 1923/1924 господарський рік за в'язничною системою Катеринославщини її губернські керманичі планували закріпити 1184 дес. землі на 2100 в'язнів (1100 — у Катеринославському ДГПР і 1000 в 6 окружних ДГПР) (по 1,77 дес. на одну особу). Потреба для придбання «живого» і «неживого» інвентарю визначалася на рівні 17 900 крб. Планувалося засіяти 700 дес. (прогнозована врожайність — 655 кг з 1 дес.), розвинути городництво на суму 5 коп. щодня на одного в'язня на загальну суму 39 600 крб золотом. Кожна десятина саду з 30 повинна була дати прибутку на 300 крб. За підрахунками, вкладення в майстерні ДГПР і сільгоспспідприємства 37 750 крб золотом забезпечить щорічну прибутковість ДГПР на рівні 160 тис. крб золотом, що дасть змогу покрити $\frac{3}{4}$ річних бюджетних видатків на їх утримання [20, арк. 16].

В'язнична система Одеської губ. також займалася розвитком сільського господарства. Вознесенський ДГПР станом на 01.01.1923 за договором оренди на 5 років користувався 240 дес. землі (155 — рілля, 85 — сінокіс). 12 дес. займав фруктовий сад [24, арк. 3]. Станом на 01.01.1923 вже діяла сільгоспколонія в с. Васильівка Одеського повіту [25, арк. 8]. Первомайський ДГПР у березні 1923 р. взяв в оренду 175 дес. землі за 25–30 верст від установи на дуже вигідних умовах: передача 131 кг (!) пшениці на рік зі 135 дес.; безкоштовне користування «мертвим» інвентарем постійно, протягом 10–15 днів — 4 парами волів і 2 кіньми; у лісі збирати сушняк, випасати худобу [13, арк. 70]. Єлисаветградський ДГПР у березні з 300 дес. землі, орендованих на 3 роки (на умовах передачі 49 кг збіжжя з кожної десятини) біля с. Раздольє, 200 дес. повернули назад, бо не змогли їх обробити (головні причини — не вистачало посівного матеріалу, коней; другорядні — нестача працівників для нагляду та робочих рук: «більш підходящі в'язні з селян-землеробів приходяться на осіб, засуджених на більш чи менш довгі строки з суворою ізоляцією, і підслідних, звинувачених в бандитизмі та інших важких злочинах. Засуджені ж за крадіжки на короткі строки становлять більшість, майже міський елемент і до польових робіт не придатні і мало тямущі» [13, арк. 69]). У звіті за березень йшлося про роботу сільгоспколоній в Одеському (с. Васильівка), Миколаївському повітах. Багато уваги приділялось проведенню посівної компанії. Планувалося засіяти 500 дес. землі [25, арк. 44]. Наказ начальника Катеринославського ГубУМПВ від

13.04.1923 № 50 ліквідував Вознесенський ДГПР, замість якого у Вознесенському повіті в колишньому маєтку Вернигора створювалася сільгоспколонія [25, арк. 41]. Але іншим наказом від 18.04.1923 № 54 замість ліквідованого Вознесенського ДГПР створювалася сільгоспколонія в с. Звенигородка Першотравневого повіту в колишньому господарстві Шарона і Центнера [25, арк. 42]. При Херсонському ДГПР були сільгоспколонія (81 дес. ріллі) і город (майже 8 дес.) [25, арк. 56]. У Тираспольському ДГПР створено 3 робітничі артілі з осіб, засуджених на короткі терміни, які обробляли орендовані 40 дес. поля, 20 дес. сінокошу з держфонду. Сад площею 3 дес. засіяли городиною [25, арк. 49]. У квітні при потребі у 20 осіб адміністрації нараховувалося лише 14. Було засіяно 53 дес. землі [25, арк. 57].

Станом на 01.04.1923 в Одеському ДГПР утримувалося 1976 осіб (з них 168 — жінки). В Одеській сільгоспколонії було 7 коней, 6 корів, 1 бугай, 3 бички, 4 вівці, 1 кабан, 4 свині, 3 телички, 3 баранці, 2 овечки [25, арк. 51] — на той час не таке вже й мале господарство. У травні нараховувалося 643,5 дес. засіяної землі [25, арк. 68]. Наказом начальника Одеського ГубУМПВ від 15.06.1923 № 27 начальникові Тираспольського ДГПР Полковому за проявлену ініціативу, самостійну організацію сільгоспколонії і засів 50 дес. землі оголошувалася «подяка» з виплатою винагороди в розмірі місячного окладу [25, арк. 70].

Висновки. Дослідивши стан сільськогосподарського виробництва виправно-трудової системи УСРР в 1923 р., можна зробити такі висновки:

1. Один зі шляхів своєчасного забезпечення засуджених якісними продуктами харчування — розвиток в'язничною системою власного сільськогосподарського виробництва на основі ринкових відносин (залучення інвестицій; економічне стимулювання вільної праці засуджених).

2. Упродовж 1923 р. ухвалено щонайменше 6 підзаконних нормативно-правових актів, які стосувалися сільськогосподарського виробництва в'язничної системи УСРР.

3. Норми придатності посівного матеріалу визначалися на такому рівні: 85–90 % — для польових зернових культур; 75–80 % — для городніх; 50 % — найнижча межа в разі відсутності насінневого матеріалу.

4. Основні перешкоди в розвитку в'язничного сільськогосподарського виробництва в УСРР 1923 р. — недостатня матеріальна база та фінансування, низька агротехнічна культура на місцях, нестача кваліфікованих сільськогосподарських робітників.

5. Станом на вересень 1923 р. майже при всіх 58 ДГПР в УСРР існували городи.

6. Станом на жовтень 1923 р. у виправно-трудовій системі НКВС УСРР існувало 13 сільгоспколоній: Полтавська, Катеринославська губернії — по 3; Волинська, Київська, Одеська — по 2; Чернігівська — 1.

7. У володінні в'язничної системи в УСРР 1923 р. знаходилося близько 3435 дес. землі сільськогосподарського призначення. Площа засіяної землі коливалася в межах 30–40 %.

8. Сільгоспколонії в'язничної системи УСРР 1923 р. зібрали такий урожай: 502 т хлібних злаків, 376,6 т городніх овочів, 8,2 т соняшнику,

268,3 т сіна, 12,5 т соломи, 25,4 т лісових горіхів, 14,8 т садових фруктів, 414 шт. баштану. Виходячи з того, що станом на 01.10.1923 в УСРР налічувалося 24 982 засуджених і ув'язнених, на кожного утримуваного вирощено, зокрема, 20 кг хліба. В'язнична система УСРР у 1923 р. власним сільгоспвиробництвом за тодішніми нормами харчування задовольнила потребу в хлібі для в'язнів на 49 діб.

9. У сільгоспколоніях УСРР станом на 01.10.1923 налічувалося 200 коней (найбільше в Одеській губ. — 63), 47 корів (найбільше в Київській губ. — 22), 159 голів різної птиці (найбільше в Чернігівській губ. — 119), 11 волів (найбільше в Донецькій губ. — 8), 31 бик (найбільше в Катеринославській губ. — 11), 13 овець і баранів (найбільше в Ка-

теринославській губ. — 10), 45 кроликів (усі — в Київській губ.), кінний завод жеребців (4) у Чернігівській губ. Придатний «мертвий» інвентар становив 82 плуги (найбільше в Чернігівській губ. — 21), 74 борони (найбільше в Одеській губ. — 18), 9 сіялок (Волинська, Київська, Одеська, Подільська губ.), 2 жатки (Катеринославська, Київська губ.), 3 бункери (Катеринославська, Одеська губ.), 2 віялки (Київська, Харківська губ.), 1 молотарка (Одеська губ.), 1 трактор (Полтавська губ.), 1 сіножатка (Чернігівська губ.).

10. Градація рентабельності сільгоспвиробництва в'язничної системи Чернігівської губ. від більшого рівня до меншого була такою: садівництво, свинарство, рільництво, молочне господарство.

Список використаних джерел

1. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. Г. О. Радов, І. І. Резнік. Київ: ВД «Говард Пресс», 1999. Т. 2. Ч. 1. 456 с.
2. Іваньков І., Чайковський А. Історико-правовий аналіз діяльності органів і установ виконання покарань на території України (кінець 19 – середина 20 сторіччя). Бровари : ХмЦНТЕІ, 2010. 208 с.
3. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1403.
4. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2306.
5. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2304.
6. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2310.
7. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2311.
8. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2303.
9. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2326.
10. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2372.
11. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2314.
12. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2333.
13. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2329.
14. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2320.
15. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1408.
16. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2337.
17. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2339.
18. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2325.
19. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2327.
20. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2328.

21. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2332.
22. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2335.
23. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2336.
24. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2338.
25. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2324.

P. Isakov,
*PhD, Head of the Psychology Faculty of the
Institute of Criminal-Executive Service*

AGRICULTURAL PRODUCTION OF THE CORRECTIONAL-LABOR SYSTEM OF THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1923

Taking into consideration the numerous archival and contemporary legal documents analysis the article describes the state of the agricultural production of the correctional-labour system of the Ukrainian Soviet Social Republic in 1923. The unknown important facts in that sphere are presented.

One of the ways of the timely delivery of the qualitative food products to the inmates is the development of the own agricultural production at the prison system. It is based on the market relations (investments, economic stimulation of the free labour of inmates).

During 1923 at least 6 different normative-legal acts, which were related to the agricultural production of the prison system of the Ukrainian Soviet Social Republic, were adopted. The main problems of the development of the agricultural production at the prison system of the Ukrainian Soviet Social Republic in 1923 were the insufficient material resources and financing, low agrotechnical culture and the lack of the skilled agricultural workers.

Keywords: *agricultural penal establishment, farms of the forced labour establishments, yields, volumes, profitability, production costs, agrotechnical culture, agriculture, animal husbandry, horticulture.*

Надійшла до редакції 01.07.2018

УДК 340.15(477)"1923/39:347.965

Кіндюк Б. В.,
доктор права, професор,
головний науковий співробітник
Інституту законодавства
Верховної Ради України

АДВОКАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ К. ЛЕВИЦЬКОГО У II РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ У 1923–1939 РОКАХ

У статті розглянуто праці К. Левицького, присвячені організації українських адвокатів у II Речі Посполитій, здійснено їх систематизацію, що дозволило виділити чотири напрями діяльності: а) створення організаційних структур українських адвокатів; б) створення друкованого органу; в) захист прав українського населення; г) підготовка молодих адвокатів. Показано, що створення Союзу українських адвокатів відіграло важливу роль у захисті прав українців, забезпечувало право на використання рідної мови та доступ до правосуддя. Доведено важливе значення, яке мав часопис «Життя і право», заснований К. Левицьким як джерело інформації стосовно польського законодавства, консультацій та взаємної підтримки українських адвокатів.

Ключові слова: К. Левицький, II Річ Посполита, адвокатура, закон, Союз українських адвокатів, Начальна адвокатська рада, українське населення.

В статье рассмотрены труды К. Левицкого, посвященные деятельности украинских адвокатов во II Речи Посполитой, проведена их систематизация, что позволило выделить четыре направления: а) создание организационных структур украинских адвокатов; б) создание печатного органа; в) защита прав украинского населения; г) подготовка молодых адвокатов. Показано, что создание Союза украинской адвокатов сыграло важную роль в защите прав украинцев, обеспечивало право на использование родного языка и доступ к правосудию. Доказано важное значение основанного К. Левицким журнала «Жизнь и право» как источника информации о польском законодательстве, консультаций и взаимной поддержки украинских адвокатов.

Ключевые слова: К. Левицкий, II Речь Посполита, адвокатура, закон, Союз украинских адвокатов, Начальный адвокатский совет, украинское население.

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що побудова демократичної, незалежної, правової України мусить ґрунтуватися на принципі рівності перед законом. Вирішення цього завдання потребує створення інституту адвокатури,

який дасть змогу ефективно захистити права та свободи громадян України. Відповідно до цих положень Конституція України (ст. 59) закріплює основну соціальну функцію адвокатури щодо забезпечення кожній особі права на захист від обвинува-

чення і надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах. На сьогодні в Україні стан правової системи є незадовільним, особливо у сфері захисту прав і свобод громадян, що потребує внесення змін до чинного законодавства, яке регламентує діяльність інституту адвокатури. Європейський вибір України ставить нові завдання, пов'язані з пріоритетом прав людини, гуманізацією системи покарань, загальним пом'якшенням законодавства, що пов'язано з необхідністю проведення реформи у сфері адвокатури.

У вирішенні цього завдання значну допомогу може надати використання національного історичного досвіду, накопиченого на різних етапах розвитку української державності. Особливої уваги потребує внесок у розвиток адвокатури знаного юриста, доктора права, першого прем'єр-міністра уряду ЗУНР К. Левицького (1859–1941 рр.), який у складних умовах II Речі Посполитої захищав права українського населення та можливість використання рідної мови в правоохоронних органах Польщі. В умовах негативного ставлення польської влади до всього українського К. Левицький зумів створити громадське об'єднання українських адвокатів – Союз українських адвокатів, яке досить вдало протидіяло наступу польської влади на права українського населення. Виходячи з цього, наукова й організаційно-правова діяльність К. Левицького в Польщі упродовж 1923–1939 рр. потребує детального розгляду, систематизації та виділення доктринальних підходів ученого до шляхів розвитку адвокатури.

Аналіз публікацій показує, що дослідження розвитку адвокатури на

українських землях у складі II Речі Посполитої проводили І. Й. Бойко, Л. Ганкевич, М. Глушкевич, Р. Домбчевський, В. С. Кульчицький, В. Лициняк, М. Петрів, О. Д. Святоцький, І. Б. Усенко. Цьому питанню присвятили свої монографії М. Р. Аракелян, А. Ю. Бойчук, Т. В. Варфоломєєва, І. Ю. Гловацький. Учені фрагментарно розглянули роль К. Левицького у створенні Союзу українських адвокатів Польщі. Тому, незважаючи на наявність їхніх праць, організаційно-правова і наукова діяльність К. Левицького не отримала достатньої уваги з боку дослідників та потребує більш детального розгляду. Значний обсяг інформації стосовно діяльності адвокатів у той період, історії створення Союзу українських адвокатів запозичений з друкованого органу – «Журнал адвокатів Польщі», у якому 1932 р. було опубліковано статтю «Адвокатура українська в Польщі».

Метою роботи є дослідження практичної та організаційно-правової діяльності К. Левицького, спрямованої на становлення адвокатури у II Речі Посполитій.

Виклад матеріалів дослідження слід розпочати з того, що інститут адвокатури в II Речі Посполитій почав діяти на підставі розпорядження міністра справедливості від 16 червня 1922 р., у якому встановлювався порядок діяльності адвокатів та вимоги з боку держави до представників цієї професії. Особливістю польської адвокатури була та обставина, що в ній відобразився столітній досвід, накопичений у часи існування Речі Посполитої, Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперії, на території якої інститут адвокатури стояв на дуже високому професійно-

му рівні. Наступним нормативно-правовим актом стало розпорядження президента II Речі Посполитої «Право про устрій адвокатури» від 7 листопада 1932 р., що регламентувало та встановлювало єдині правила діяльності цього інституту на території Польщі. Одночасно з цим політичне керівництво II Речі Посполитої проводило активну політику з колонізації українського населення, доказом чого є зміст Закону «Про мову» від 31 липня 1924 р. Закон складався з двох частин, перша – «Укладення деяких положень щодо організації освіти» – була присвячена використанню мови різних національностей у шкільництві, а друга – «Про офіційну мову судів, прокуратури та нотаріусів» – правовідносинам з органами державної влади, судами, прокуратурою та при нотаріальних діях.

До Польщі К. Левицький потрапив 1923 р., після складних перемовин з представниками уряду, які висунули умову не здійснювати політичну діяльність на території країни. У результаті домовленостей були закриті кримінальні справи, що їх порушила польська прокуратура в період, коли К. Левицький обіймав посаду прем'єр-міністра ЗУНР та перебував в еміграції в Австрії та Чехословаччині.

Діяльність ученого в процесі створення адвокатури в Польщі ґрунтувалася на досвіді, накопиченому в часи існування Австро-Угорщини та наявності в Галичині й на Буковині за станом на 1914 р. майже 1500 адвокатів [1]. У той історичний період відбулася перша спроба створити

організацію українських адвокатів під назвою «Товариство українсько-руських правників», започатковане 1909 р. Товариство мало свій власний журнал «Правничий вісник», що видавався до Першої світової війни, та проводило з'їзди представників. Ця громадська організація співпрацювала із Союзом українських адвокатів та почала разом з ним видавати часопис «Життя і право», який з приходом радянської влади 1939 р. був ліквідований.

Розгляд історії держави та права Польщі показує, що II Річ Посполита становила собою, незважаючи на прийняття низки антиукраїнських законів, у цілому демократичну державу. Доказом цього положення є праця К. Левицького «Міністр поміж адвокатів», у якій аналізуються результати з'їзду Союзу польських адвокатів, у якому брав участь міністр справедливості Вітольд Грабовський (1898–1966 рр.). Згідно з думкою К. Левицького, міністр надавав велике значення діяльності польської адвокатури, висловився за пом'якшення умов отримання адвокатського звання та вказав, що всі пропозиції адвокатів, серед яких були українці, будуть вирішуватися законодавчим шляхом [2].

Розгляд праць К. Левицького, присвячених питанням адвокатури, дозволяє виділити чотири напрями його діяльності: а) створення організаційних структур українських адвокатів; б) створення друкованого органу; в) захист прав українського населення; г) підготовка молодих адвокатів.

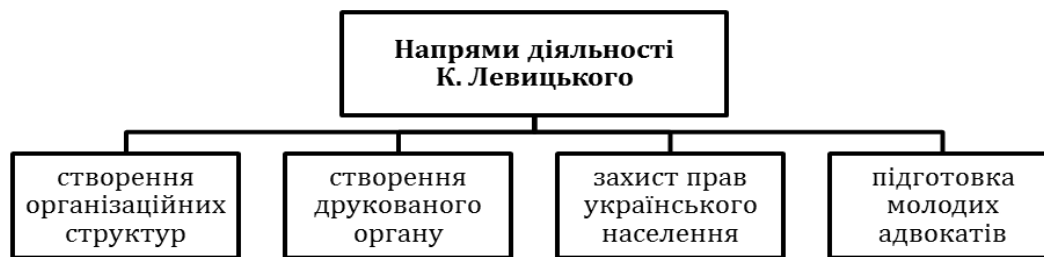

Рис. 1. Блок-схема напрямів діяльності К. Левицького

I. Перший напрям включав створення Союзу українських адвокатів (далі — СУА) з метою захисту українців від порушення їхніх прав польською владою. У той історичний період у Польщі діяли різні адвокатські організації, такі як Союз польських адвокатів, Народні об'єднання адвокатів, Коло адвокатів Речі Посполитої (КАРП), Коло адвокатів євреїв, кожна з яких мала свою структуру й організацію. Тому українські адвокати мали також згуртуватися та створити власну організацію, на яку покладалося завдання боронити права, інтереси, гідність українських адвокатів. З іншого боку, необхідність створення СУА була пов'язана з протиправною поведінкою польських поліцейських стосовно українців, яка переросла в систему. Як вказує І. Ю. Гловацький, на всі скарги потерпілих українців про їх побиття поліцейськими суд або прокурор завжди мали одну відповідь: «Факти не знайшли свого підтвердження, провадження у справі закрито» [3, с. 88]. В окремих випадках прокуратура ще й порушувала кримінальну справу проти скаржника з метою придушення будь-яких протестів. Наприклад, за даними І. Ю. Гловацького, щодо ув'язнених українців Мельника, Зеленого та інших, яких жорстоко побила поліція і тюремна охорона, була

порушена нова кримінальна справа. Ці факти знайшли відображення у зверненні до міністра внутрішніх справ депутата польського Сейму українця Пащюка, у якому вказувалося, що українці «не можуть навіть протестувати проти поліцейського насильства, оскільки це накликало ще більшу репресію» [3, с. 89]. Це питання порушено в праці К. Левицького «Наша станова організація та її завдання (1923–1933 рр.)», яка була присвячена десятиріччю створення СУА. У ній К. Левицький наводить інформацію про діяльність відомих українських адвокатів – Стефана Федака, Мар'яна Глушкевича, Макса Левицького й Аркадія Малецького, указує на необхідність вивчення їхнього досвіду праці в польських судах та називає їх «лицарями адвокатури». На думку вченого, САУ мусить підтримувати відносини та співпрацювати з такою громадською організацією, як Палата адвокатів у Львові, Товариство українсько-руських правників у Львові та Начальна адвокатська рада у Варшаві, до якої входив Мар'ян Глушкевич.

У той історичний період, за підрахунками К. Левицького, кількість українських адвокатів у Польщі складала 428, з яких 319 (75 %) належали до членів САУ. У заключній частині своєї праці К. Левицький

вказує, що САУ має об'єднати всіх українських адвокатів, завданням яких є захист прав галичан, та вимагати від польської влади справедливого дізнання і суду. Цікавим історичним моментом є та обставина, що на ювілей САУ прислав свої вітання інший правник – митрополит Андрій Шептицький, який вказує на важливість діяльності адвокатів у політичному житті Польщі та необхідність об'єднання всіх проукраїнських сил у II Речі Посполитій.

У праці «Наша станова організація» К. Левицький вказує на пропозиції щодо створення умов спільної праці українських адвокатів, яка може здійснюватися за такими напрямками: 1) творчий чинник, до якого входить ознайомлення з новаціями польського права; 2) створення адвокатських осередків, які мусять підтримувати один одного; 3) товариські та станові взаємини, які передбачають взаємну допомогу у веденні справ, поглиблення знань польського законодавства; 4) боротьба з порушеннями адвокатської етики; 5) надпартійність діяльності адвокатури, тобто адвокати мусять захищати громадян без огляду на те, до яких політичних партій вони належать; 6) створення зв'язків з неукраїнськими адвокатськими організаціями та об'єднаннями; 7) продовження видання правничого часопису «Життя і право» [4]. Розвиток правової системи Польщі привів до суттєвого розширення прав адвокатів, які почали, крім кримінальних і цивільних справ, захищати учасників робітничих і рільничих страйків та осіб, які боролися за загальне право голосування. Одночасно з цим К. Левицький звертає увагу на те, що адвокат не може захищати злочинні наміри, а мусить

діяти лише в рамках законодавства. Виходячи з цього, вчений пропонує внести зміни до польського закону «Про устрій адвокатури» стосовно захисту прав адвокатів та заборони втручання в їхню діяльність.

II. Створення друкованого органу ґрунтувалося на значному обсязі правничих розвідок, перекладів законів та наукових правничих досліджень українською, німецькою, польською мовами, які проводилися за кошти товариства «Просвіта» наприкінці XIX – на початку XX ст. Українські адвокати в червні 1927 р. під редакцією Л. Ганкевича підготували бюлетень Союзу українських адвокатів, у якому надавалась інформація про СУА, наводився список членів СУА, а також інформація про кошти та пожертвування громадян. Іншим друкованим органом став часопис «Життя і право», який почав виходити друком 1928 р.

Починаючи з березня 1929 р., «Життя і право» став спільним органом представників СУА і Товариства українських правників. Інтерес становить та обставина, що К. Левицький був відповідальним редактором, який готував примірники цього часопису, здійснював редагування статей, рецензій та іншої інформації. Редакція вела постійну роботу щодо залучення коштів для видання часопису та агітацію серед правників щодо передплати часопису. Цим, очевидно, пояснюється, що часопис видавався з гаслом: «Кожний правник-українець мусить безумовно передплачувати орган правничий».

У першому номері часопису К. Левицький виклав програму та завдання «дати спромогу українським правникам усіх станів вироблю-

вати свої сили наукові» та створити трибуну для вільного обміну думками і поглядами між правниками, застосовуючи ці здобутки для «нового життя нашої української нації». На думку К. Левицького, «часопис мав охоплювати такі галузі права, як теорія юриспруденції, цивільне, кримінальне, адміністративне право, та друкувати практичні коментарі чинного польського права».

Політика К. Левицького як відповідального редактора ґрунтувалася на підході, що в часописі статті мають публікувати не лише українські правники, а й науковці та практики. Отже, з ініціативи К. Левицького відомий фахівець з історії українського права Я. М. Падох (1908–1998 рр.) опублікував статтю з проблем судового процесу Гетьманщини в XVII ст. Ураховуючи внесок Я. М. Падеха в розвиток української юридичної науки, необхідно вказати, що цей науковець студіював право у Львівському та Ягелонському університетах (1927–1932 рр.) [5].

У часописі публікувалися коментарі законів, проектів змін до законодавства Польщі та пропозиції стосовно його вдосконалення з метою захисту прав українського населення. Цікавою обставиною є надання часописом інформації стосовно створення 11 липня 1933 р. Союзу адвокатів євреїв у Львові, у якому містилися дані про діяльність цього об'єднання, список членів та завдання, які ставилися перед ним.

III. Захист прав українського населення. У праці К. Левицького «На маргінесі політичних процесів» наводилися відомості, що в довоєнній Польщі на сторінках газет неодноразово вказувалося про створення

українцями власної незалежної держави як політичної химери, а Західноукраїнську Народну Республіку поляки не згадували та взагалі не вважали її належною до категорії держави [6]. Польська офіційна позиція базувалася на положенні стосовно того, що бажання українців створити власну державу було пов'язано з впливом австро-німецьких політичних сил, що мали за мету ліквідацію польської держави. Таке ставлення стало причиною протестів з боку українців, з'являлися озброєні осередки опору, що викликало бойові дії з польськими військами. На думку К. Левицького, у таких справах адвокат має скласти тактичний план захисту, у якому необхідно відкинути все найгірше, звертати увагу на милосердя та переконувати суддів ставати на бік права і справедливості.

Важливим моментом, на його думку, є необхідність виступів звинуваченого, у яких він має трактувати свої дії як помилки чи прорахунки та доводити відсутність злочинного наміру. При веденні таких справ адвокат мусить уважно стежити за доказами з боку обвинувачення, переглядати всі документи, знаряддя та намагатися змінити атмосферу проведення процесу. Важливим напрямом досліджень ученого стало проведення організаційних заходів з підвищення фахового рівня українських адвокатів, до числа яких належав Перший з'їзд деканів адвокатських рад, що відбувся 25 червня 1933 р. у Варшаві і знайшов відображення в праці К. Левицького [7]. У той історичний період під терміном «декани» розумілися голови регіональних адвокатських рад. Основним питанням цього

з'їзду був розгляд нового польського закону «Про устрій адвокатури», відповідно до якого міністр юстиції отримував права вилучати документи адвокатів з метою ознайомлення з точкою зору керівника адвокатської ради. На з'їзді викликав дискусію арт. 29 цього закону, у якому містилися приписи щодо неприпустимості поєднання праці в промисловості й торгівлі одночасно із здійсненням адвокатської діяльності.

Як вказує К. Левицький, адвокати у своїх виступах зазначили, що польська влада встановила високі ставки судових оплат, що не дає змоги широкому загалу населення звертатися до адвокатів з метою захисту своїх прав. Іншою важливою пропозицією адвокатів, на думку К. Левицького, є внесення змін до закону стосовно того, що ставка гонорару адвокатуві може становити 2 % від вартості предмета спору, якщо немає іншої домовленості. Цьому напряму присвячувалася праця К. Левицького «Нове право про устрій адвокатури вже ухвалене», у якій учений аналізує внесення змін до арт. 14 цього закону, згідно з яким адвокат бере участь у загальних зборах рад лише особисто, але при голосуванні має право надати довіреність іншому адвокату. З точки зору тодішніх умов, що склалися у II Речі Посполитій, мало важливе значення питання вибору адвокатів до Начальної адвокатської ради Польщі, яка становила собою форму адвокатського об'єднання. З цієї причини до закону про адвокатуру, на думку К. Левицького, необхідно внести доповнення стосовно встановлення порядку виборів членів Окружної адвокатської ради, яка має право в семиденний строк надіслати своїх

представників до Начальної адвокатської ради. У разі відмови Начальної адвокатської ради від кандидатів окружних рад продовжуються мандати її членів, які були обрані раніше терміном на один рік.

З метою захисту прав українського населення К. Левицький підготував працю «Про завдання сучасного адвоката», у якій порушуються питання нової політики українських адвокатів в умовах польської правової системи [8]. Отже, учений досліджує історію української адвокатури та характеризує відомих на той історичний період правників. У Львові вчений аналізує діяльність доктора права Івана Добрянського, який був доцентом кафедри кримінального та процесуального права Львівського університету, у Тернополі – Володимира Лучаківського, патріота української справи, який обіймав посаду бургомистра. До числа інших відомих адвокатів учений уважав належними Чачковського з Чорткова, Бачинського зі Стрия, адвоката Володимира Ганкевича з Бучача, Теофіла Дембицького з Коломиї, який був одним із фундаторів наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові та брав активну участь у його роботі. На думку вченого, українські адвокати зробили важливий крок до свого об'єднання шляхом створення 1923 р. СУА, який надавав підтримку адвокатам і кандидатам на вступ до цієї організації та можливість боронити права українського народу.

IV. На підготовку молодих адвокатів К. Левицький звертав велику увагу, що знайшло відображення в праці «Нові завдання перед молодим поколінням українських правників» [9]. У ній учений порівнював статус молодих фахівців в Австро-

Угорській імперії та Польщі й указував, що польські намісники Галичини не допускали українців до адвокатської діяльності, побоюючись втратити свою владу в умовах польської держави. К. Левицький відзначав, що професія адвоката має високий престиж, одночасно з цим дає змогу отримати правові знання та достойну винагороду. Таким чином, на думку К. Левицького, молоді адвокати мусять добре володіти знаннями у сфері юриспруденції, що дасть їм можливість знайти для себе адвокатську практику та захищати українську національну ідею. Учений наголошував на необхідності ознайомлення молодих адвокатів з діяльністю найбільш відомих українських фахівців, таких як Ю. Старосольський, який блискуче виступав на судових процесах, та звертав увагу на методики побудови захисту обвинувачених в умовах ворожого ставлення польської влади до всього українського.

Висновки. За результатами проведеного дослідження:

I. Систематизовано діяльність К. Левицького у II Речі Посполитій та визначено чотири її напрями: а) створення організаційних структур українських адвокатів; б) створення друкованого органу; в) захист прав українського населення; г) підготовка молодих адвокатів.

II. Показано, що Союз українських адвокатів, який очолив К. Левицький, зумів згуртувати абсолютну більшість галицьких адвокатів, які отримали можливість проведення консультацій, захисту своїх прав на професійне здійснення фахової діяльності.

III. Наголошено, що, незважаючи на всі утиски польською владою українців, правовий захист галичан суттєво відрізнявся від повного нехтування прав українців на території, окупованій Радянською Росією, що призвело до негативних наслідків у вигляді голодомору, знищення української національної свідомості та русифікації.

Список використаних джерел

1. Петрів М. Історія української адвокатури в Польщі: Союз Українських Адвокатів у Львові в 1923–1940 рр. *Адвокат*. Київ. 2002. № 4/5. С. 98–106.
2. Левицький К. Міністр поміж адвокатів. *Життя і право*. 1936. Ч. 2 С. 22–24.
3. Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.). Львів: Тріада плюс, 2003. 348 с.
4. Левицький К. Наша станова організація. *Життя і право*. 1934. Ч. 4. С. 20–23.
5. Падох Я. М. Правнича наука в НТШ упродовж його першого сторіччя. *З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові*. Львів: НТШ, 1998. С. 34–43.
6. Левицький К. На маргінесі політичних процесів. *Життя і право*. 1929. Ч. 1. С. 18–19.
7. Левицький К. Перший з'їзд деканів Адвокатських Рад. *Життя і право*. 1933. Ч. 3. С. 8–9.
8. Левицький К. Про завдання сучасного адвоката. *Життя і право*. 1930. Ч. 2. С. 1–7.
9. Левицький К. Нові завдання перед молодим поколінням українських правників. *Життя і право*. 1937. Ч. 3. С. 15–16.

B. Kindyuk,

*Doctor of Law, Professor,
Chief Scientific Officer of the
Institute of Legislation of the Verkhovna Rada
of Ukraine*

LAWYER'S ACTIVITY OF KOST LEVYTSKY IN THE REPUBLIC OF POLAND IN 1923–1939

The article deals with the works of Kost Levytsky, devoted to the activities of Ukrainian lawyers in II Rzecz Pospolita and systematized them, which allowed to distinguish four areas of law-making: a) the creation of organizational structures of Ukrainian lawyers; b) creation of a printed body; c) protection of the rights of the Ukrainian population; d) preparation of young lawyers.

The first direction included the creation of the Union of Ukrainian Barristers in order to protect Ukrainians from violating their rights by the Polish authorities.

The creation of a print agency was based on a considerable amount of legal research, translation of laws and scientific and legal research in Ukrainian, German, and Polish, which were carried out at the expense of Enlightenment Society in the late 19th and early 20th centuries.

The Protection of the rights of the Ukrainian population. In the work of Kost Levytsky «On the Margin of Political Processes» information was provided that in the pre-war Poland on the pages of the newspapers repeatedly indicated the creation of Ukrainians as their own independent state as a political chimera, and the Poles did not mention the West Ukrainian People's Republic and did not regard it as belonging to the state category. Ukrainian attorneys have made an important step towards joining through the creation in 1923 year of the U.S.A., which provides support to lawyers and candidates for joining this organization and allows, with the help of a high level of professional education to defend the rights of the Ukrainian people.

Kost Levytsky paid a significant attention to the training of young lawyers, which was reflected in the work «New Challenges for Young Generations of Ukrainian Barristers». In The scientist compares the status of young specialists in the Austro-Hungarian Empire and Poland and points out that the Polish governors of Galicia did not allow Ukrainians to go to lawyers for fear of losing their power in the conditions of the Polish state.

It has been shown that the creation of the Union of Ukrainian Barristers played an important role in protecting the rights of Ukrainians from the arbitrariness of the Polish authorities, ensuring the right to use the mother tongue and access to justice. The important significance of the journal «Life and Law» founded by Kost Levytsky, was proven as a source of information on Polish legislation, consultations and mutual support of Ukrainian lawyers.

Key words: *Kost Levytsky, Republic of Poland, advocacy, law, Union of Ukrainian Barristers, Initial Advocacy Council, Ukrainian population.*

Надійшла до редакції 02.09.2018

УДК 340.13

Матвєєва Л. Г.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових
дисциплін Одеського державного
університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПРАКТИКИ У ТРАНЗИТИВНИЙ ПЕРІОД

На основі узагальнення правової практики в її історичному та сучасному темпоральному вимірі виокремлено особливості правової практики у транзитивний період: надзвичайно високий рівень неоднорідності юридичної практики; неодноманітне правотлумачення і праворозуміння; поява нетипових для правової практики форм права; певна ригідність суспільної правосвідомості й відповідно правової культури не дає можливості швидкого впровадження правових новацій у правове життя; протиріччя між правотворчістю і правозастосуванням, між нормами нового законодавства і реаліями існуючої практики; невідповідне суспільним очікуванням матеріальне та організаційне забезпечення оновлення права.

Ключові слова: *правова практика, юридична практика, юридична діяльність, транзитивний період.*

На основе обобщения правоприменительной практики в ее историческом и современном темпоральном измерении выделены особенности правоприменительной практики в транзитивный период: высокий уровень неоднородности юридической практики; неодинаковое толкование права и правопонимания; появление нетипичных для правовой практики форм права; ригидность общественного правосознания и правовой культуры препятствует внедрению правовых новаций; противоречия между правотворчеством и правоприменением, между нормами нового законодательства и реалиями существующей практики; несоответствующее общественным ожиданиям материальное и организационное обеспечение обновления права.

Ключевые слова: *правовая практика, юридическая практика, юридическая деятельность, транзитивный период.*

Постановка проблеми. Основний недолік теоретичних досліджень присвячених проблемам правової практики полягає в тому, що протягом тривалого часу увага правознавців концентрувалася переважно на організаційно-структурних якостях правової системи, тобто на її статичності, а проблеми вдосконалення правої

практики вивчалась переважно в аспекті організаційних перебудов, а не в плані зміни змісту, методів і стилю правової діяльності. У зв'язку з цим виникає потреба у визначенні можливостей взаємодії діяльнісного і системного підходів при теоретичному обґрунтуванні особливостей правової практики в транзитивний період.

Умови реалізації права в транзитивний період настільки специфічні, що закладена в нормах модель соціальної поведінки не завжди втілюється в конкретні суспільні відносини. Криза правового регулювання, що супроводжує процес державного будівництва та адаптації нової правової системи, негативно впливає на механізм дії права. Правова практика транзитивних країн надає чимало прикладів того, як правові положення залишалися декларацією, оскільки не передбачали ефективного механізму реалізації. Ефективність реалізації права в транзитивний період залежить від співвідношення між статистичною сукупністю правових актів та їх дією, практичним регулюванням правових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам теоретичного осмислення практичної діяльності юристів, висвітленню її змісту, принципів та функцій присвячені праці С. Барандича, Т. Вишневецької, М. І. Кагадія. [1; 2; 4]. Переважна більшість наукових праць з проблематики правової практики присвячено традиційним загальнотеоретичним питанням, а такий аспект як вплив процесів суспільної транзиції на стан правової практики майже не розглядався. Слід відмітити, що методологічні та теоретичні аспекти юридичної діяльності є предметом дослідження С. Д. Гусарєва [3].

Метою статті є з'ясування особливостей правової практики у транзитивний період.

Виклад основного матеріалу. Функціонування правової системи сучасної України відбувається у надзвичайно складних умовах, викликаних постійними її змінами, свого роду зовнішніми «шоками». З моменту

розпаду СРСР і демонтажу радянської правової системи пройшло більше двох десятиріч, і інерція радянської традиції не може не позначатися на те, як працюють закони, суди, на те як здійснюється правова практика. Водночас кілька судових реформ, нові процесуальні кодекси, реформа органів державної влади повинні були змінити роботу окремих ланок правової системи. Разом з тим кількість реформ та нових нормативно-правових актів можуть вирішити проблему якості та повноти правового регулювання суспільних відносин, але не забезпечують повагу до закону та його дотримання. Тому надзвичайно важливо доповнити сучасні правові реформи чесною демонстрацією виконання нових законів насамперед представниками політичної та адміністративної верхівки суспільства, дотримання принципу рівності всіх громадян перед законом, не залежно від їх суспільного становища [6, с. 48–57].

Правова практика впливає на соціальну діяльність суб'єктів права та забезпечує нормальне й безпечне функціонування суспільства. На основі аналізу різних понять юридичної практики, як елемента правової системи, М. І. Кагадій визначає юридичну практику як різновид соціальної практики, що включає в себе узагальнену діяльність професійних юристів та інших суб'єктів права по впорядкуванню правового досвіду та виробленню універсальних рішень щодо узагальнення як самої практичної діяльності, так і її результатів з метою вдосконалення законодавства та практики його реалізації [4, с. 34–44].

С. Д. Гусарєв під правовою діяльністю розуміє вид соціальної дія-

льності, що здійснюється суб'єктами права з використанням правових засобів та з метою отримання правового результату, внаслідок чого в процесі функціонування суспільних відносин відбувається створення права, його розвиток та матеріалізація [3, с. 80]. Аналізуючи юридичні дослідження, присвячені проблематиці практичної діяльності, автор привертає увагу до того факту, що найбільший інтерес науковці та практики виявляють до питань правосуддя, прокурорського нагляду та адвокатської діяльності та пояснює це тим, що у правовому розвитку України саме ці галузі юридичної роботи з найбільшою вірогідністю свідчать про стан демократичного розвитку українського суспільства та проблеми, що склалися на шляху демократизації. Зазначимо, особливу роль суду у правозастосовчому процесі. Покращене представництво суддів має нейтралізувати кризу легітимності, від якої сьогодні страждає юстиція. Сучасне правосуддя, щоб бути ефективним і, відповідно шановним, має чудово знати предмет, з приводу якого необхідно виносити судові рішення. У ході відправи правосуддя судді не тільки захищають права, свободи і законні інтереси суб'єктів права – вони при цьому визначають якість законодавства, перевіряють зміст та здійснюють тлумачення права. На сучасному етапі в умовах стрімкого розвитку відомчої нормотворчості надзвичайно зростає роль судової практики і особливо функції суддівського розсуду у всіх аспектах – від вдосконалення чинного законодавства до послідовного зміцнення довіри суспільства до судової системи та представників суддівського корпусу. Тому ефектив-

ність проведення судової реформи в Україні є нагальним завданням. Найбільш значимим чинником, що негативно впливає на рівень довіри до судів в Україні, є корупція, яка поширюється на усі ланки влади, не оминаючи законодавчий орган.

Вітчизняні вчені правознавці вважають однією з найскладніших проблем юриспруденції України, інших пострадянських країн, як проблему правотворчості, так і проблему правозастосування в транзитивному суспільстві. В їх основі лежать ряд причин: здійснення правотворчості і правозастосування в умовах посттоталітарного хаосу, дезорганізації правової системи; широко розповсюджений у суспільстві правовий нігілізм; низький рівень правової культури населення й ін. [15, с. 263].

Закони, кодекси, постанови на папері і дійсна поведінка організацій і груп, складових структуру правової системи, сильно розходяться. У такій ситуації має виникнути попит на систематичні емпіричні дослідження права, правової практики, правозастосування в Україні. Метою правових реформ в Україні може бути тільки утвердження верховенства права, що здатне забезпечити реалізацію основних прав громадян та їх захист від довільних дій влади. Принцип верховенства права передбачає рівність всіх членів суспільства перед законами, а також те, що саме правові механізми, а не які-небудь інші засоби є основним способом захисту громадян. Номінально це забезпечується Конституцією та іншими законами, судами, адвокатурою, громадськими організаціями, виконавчими органами

У процесі правотворчості вирішується ряд найважливіших для сус-

пільства, держави та особистості завдань. На його етапах і стадіях відбувається узгодження існуючих у суспільстві інтересів, вирішуються питання тих взаємин і взаємозалежностей, які існують між ідеологією, політикою і правом. Кінцевим підсумком правотворчості є позитивація і легітимація нормативних уявлень, що сформувалися в суспільній чи груповій правосвідомості, перетворення їх в офіційні нормативні приписи. Значення правотворчості складається так само і в тому, що по суті відбувається створення зовсім іншої реальності, тобто того, що ми називаємо юридичним світом. Процес правотворчості завершується актом вироблення нових смислів, які і становлять сутність та зміст юридичного світу, юридичної (правової) реальності.

Правозастосування по відношенню до правотворчості являє вторинне, подальше явище. Правозастосовець оперує нормативним матеріалом, який створив для нього правотворець. Важливо зауважити те, що правотворчий орган створює право не тільки за формою, а й вкладає в цю форму певний зміст, що виражається в характері та спрямованості нормативних приписів.

Вітчизняні дослідники вважають, що складність і суперечливість правотворчості і правозастосування в посттоталітарному суспільстві має у своїй підставі кілька причин:

порівняння правових систем тоталітарного суспільства, для якого характерна панування держави над правом, політизація і ідеологізація права і демократичного суспільства, у якому забезпечене верховенство права і пріоритет прав людини, дозволяє зробити висновок про їхню

принципову несумісність, а, отже, неможливості, або принаймні, складнощі переходу від однієї правової системи до іншої безпосередньо. Тому всі посттоталітарні країни, що трансформуються від тоталітаризму до демократії, закономірно проходять особливий перехідний період, у якому правова реальність являє собою комбінацію тоталітарної правової системи, що руйнується, і правової системи демократичного суспільства, що народжується;

вони здійснюються в умовах хаосу чи дезорганізації перехідного суспільства і його правової системи;

амбівалентність правосвідомості людей, причини якої криються в інертності свідомості людини, нездатності її відразу звільнитися від віджилої системи ціннісно-правових встановлень тоталітаризму, що може декларативно відкидатися особистістю, але продовжує існувати на рівні підсвідомості, визначаючи світорозуміння людини, його цінності, інтереси, вчинки. Так, наприклад, у перехідних суспільствах проблема легітимації процедур вирішення протиріч і конфліктів стає найбільш гостро. Старі правові норми і правила врегулювання конфліктів втратили свою легітимність, а нові правові норми ще не встановилися, не стали стереотипними [15, с. 259–262].

Зазначимо, що проблемність правозастосування властива не тільки посттоталітарному, але й будь-якому іншому транзитивному суспільству. Тому указані проблеми значною мірою проявляється і в інших суспільствах, де відбувається правовий транзит. Тому й теорія правозастосування не може мати сталого характеру. Адже з розвитком правової системи зазнає змін і правозасто-

сування як форма реалізації права, яка, будучи елементом правової системи, перебуває з нею та її складовими у численних взаємозв'язках. До того ж потрібно враховувати, що зі зміною будь-якого явища правової дійсності змінюється і теорія про нього, тобто система узагальненого достовірного знання про це явище [1, с. 1].

Узагальнення правової практики в її історичному та сучасному темпоральному вимірі дає можливість стверджувати, що наразі існують такі її особливості у транзитивний період:

1) надзвичайно високий рівень неоднорідності юридичної практики. Через швидку змінюваність, суперечливість, колізійність та прогальність нормативно-правового регулювання ні юридичні установи, ні громадяни протягом транзитивного періоду не мають сталих стереотипів вирішення виникаючих юридичних справ, наслідком чому є численні правові помилки, правові конфлікти та спори, а то й свавілля правозастосовних органів.

Так, терор, який широко застосовували усі революційні уряди Франції протягом 1789-1799 рр. був, серед іншого, побічним результатом швидких змін у законодавстві, за якими суспільство не встигало стежити, чому виникали численні правопорушення на ґрунті елементарного незнання законів, які використовувались як підстави для репресивної політики.

Практично усі великі нормативно-правові акти минулого від законів Хаммурапі до новітніх кодифікованих законів, що оформляли правовий транзит, робили акцент на законності, тобто врегулюванні суспі-

льних відносин, вирішенні юридичних спорів та конфліктів виключно на основі знову прийнятих актів. Тим самим ставилася крапка на мінливості, невизначеності правового регулювання у транзитивний період, закладалися основи для однорідності та одноманітності правової практики. Невипадково завершивши революцію, Наполеон взявся до кодифікації законодавства, яке мислилось ним та мало трактуватись правозастосовними органами як стабільне, безпрогальне та неколізійне, а судді були абсолютно обмежені в інтерпретації правових норм та дискреційних повноваженнях. Цивільний кодекс 1804 р. наголошував на тому, що суддя, який відмовляється судити з приводу мовчання, темноти або недостатності закону, може підлягати переслідуванню за звинуваченням у відмові в правосудді (ст. 4) [9, с. 324]. Жорстка формалістична позиція законодавця за тих умов дала можливість подолати наслідки вакханалії революційної правосвідомості та свавілля.

Проблема неоднорідності правової практики на всіх її рівнях є надзвичайно болючою для сучасної України. Протягом усього періоду незалежності неодноразово змінювалася підвідомчість та підсудність практично усіх категорій справ, апеляційний та касаційний порядок оскарження судових рішень, не згадуючи вже про докорінні зміни норм матеріального права.

2) з проблемою неоднорідності правової практики тісно пов'язане неодноманітне правотлумачення і праворозуміння. По суті, протягом транзитивного періоду у суспільстві «воюють» два ба навіть більше парадигм праворозуміння. Так, на межі

XVIII–XIX століть в країнах Західної Європи боролися природно-правова та легістська парадигми розуміння права. Перша з них, особливо за революційних умов, орієнтувала практику для вирішення конкретних справ використовувати правосвідомість, принципи права, почуття справедливості тощо. Характерними тут є правові погляди М. Робесп'єра, який прямо наполягав на революційній доцільності як основі правової практики за умов революції. Тоді як термідоріанці нормалізували буржуазний світопорядок, який об'єктивно стояв на порядку денному революції [11, с. 255]. Невипадково Конституція III року республіки (1795 р.) відійшла від однозначного пріоритету природних прав людини і містила постанови щодо обов'язків і людини, і держави, наголошуючи на законності як неодмінній риси нової держави: «Закон не захищає того, хто його порушує» [9, с. 312].

Така «війна» смислів права простежується і сьогодні, зважаючи на те, що сучасне суспільство повсюдно є транзитивним, оскільки відбувається формування інформаційного суспільства, складання нового покоління прав людини. Тому навіть у практиці Верховного Суду США, що є елементом нібито усталеної правової системи, можна спостерігати неодноразові тлумачення тих самих норм у практиці суду одного й того ж складу. Так, рішення у справі щодо смертної кари щодо неповнолітніх (2005) було прийнято мінімальною кількістю голосів – п'ять проти чотирьох. Суддя Стевенс, що проголосував за це рішення, тим не менш подав конкуруючу думку, підкреслюючи право Суду на динамічне тлумачення VIII поправки до Кон-

ституції, тоді як суддя О'Коннор, який проголосував проти, подав окрему думку, пояснюючи своє рішення тим, що за відсутності національного консенсусу у вирішенні питання він не може брати на себе роль законодавця [17].

Останнє рішення Верховного Суду США у справі щодо одностатевих шлюбів (2015) показало, що одноразові розуміння таких базових понять як право на свободу, обов'язки держави щодо дотримання прав людини, компетенція суду щодо врегулювання суспільних відносин є неоднаковим навіть у суддів цієї найвищої категорії: четверо з дев'яти суддів подали свою окрему думку. Так, суддя Робертс за підтримки суддів Скаліа та Томаса висловився проти того, щоби Суд виносив рішення, керуючись не суто правовими, а моральними або філософськими міркуваннями: «Якщо ви – один з американців, хто виступає за поширення одностатевих шлюбів, можете всіляко святкувати сьогоднішнє рішення, святкувати досягнення бажаної мети. Святкуйте можливість для нового виразу прихильності до партнера. Святкуйте доступність нових пільг. Але не святкуйте торжество Конституції. Це ні до чого» [18];

3) поява нетипових для правової практики форм права. На етапі формування сучасних правових систем такою новою формою права було законодавство, до якого дуже повільно, під тиском верховної влади залучались правозастосовці. Так, якщо проаналізувати численні справи українських судів доби козацько-гетьманської держави, у більшості випадків ми побачимо посилення на звичаї, здоровий глузд, традиції,

принципи права, а не на законодавство. Так, протягом 1683–1719 рр. Пирятинський сотенний суд розглянув 33 цивільних та 175 кримінальних справ, з яких у 136 є конкретне рішення, і лише у 25 з них виявлено посилення на законодавство [8, с. 76]. В усіх інших випадках підставою, по суті, був суддівський розсуд, який своєю чергою ґрунтувався на звичаях та прецедентах.

У сучасному світі законодавство є основним джерелом для правових рішень у практично всіх правових системах. Але для транзитивного етапу характерною і сьогодні є тенденція залучення інших, нетрадиційних форм права. Для України – це перш за все залучення практики національних та міжнародних судів, тим більше, що практика ЄСПЛ визначена законодавцем як обов'язкова для використання [12]. У ситуації неповноти, недосконалості національного законодавства, яке повинно регулювати відповідні правовідносини, рішення ЄСПЛ, постанови пленумів вищих спеціалізованих судів та правові позиції Верховного Суду України виступають як джерела конкретизації законодавства.

Спостерігається тенденція використання українськими судами рішень ЄСПЛ як певного авторитетного джерела під час тлумачення і застосування норм національного законодавства. Так, інформаційний лист, затверджений постановою № 9 Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 вересня 2015 року «Про узагальнення судової практики забезпечення права на захист у кримінальному провадженні» надає рекомендації, створені на основі узагальнення судової практики

ЄСПЛ у справах не тільки проти України, але інших держав. Так, висновки ВСЦКС щодо забезпечення належної реалізації права на захист у кримінальному провадженні обґрунтовані правовою позицією ЄСПЛ у справах «Нечипорук і Йонкало проти України» (2011), «Кромбах проти Франції» (2001), «Доронін проти України» (2009) та інші [13]. Думається, що варто приєднатись до думки про те, що врахування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві дозволить Україні вдосконалити національне законодавство та наблизитися до європейських стандартів з прав людини, а адвокатам надасть більш широкі можливості для захисту інтересів своїх клієнтів [2, с. 26–27].

Утім, як уявляється практика використання правових позицій ЄСПЛ не вирішує остаточно проблеми неоднорідності правової практики. Як указує В. Чугуєвська, у питаннях застосування конвенції національними судами під час виконання рішень ЄСПЛ активнішу позицію повинна мати судова влада, особливо Верховний Суд України, що дало б змогу інтенсивніше імплементувати міжнародні стандарти захисту прав людини в нашій країні [16]. Залишається проблемним питання поінформованості правозастосовців щодо практики ЄСПЛ, зокрема, переклад та публікація актів ЄСПЛ. Адже при застосуванні правових позицій ЄСПЛ національні суди повинні враховувати всю його практику, в тому числі сформовану й щодо інших країн. Звичайно, що тільки такий підхід допоможе Україні уникнути нових порушень Конвенції [7, с. 286–293].

4) певна ригідність суспільної правової свідомості й відповідно

правової культури не дає можливості швидкого впровадження правових новацій у правове життя. Наприклад, незважаючи на більше ніж 15-річне існування норм щодо примирення правопорушника з потерпілим у Кримінальному кодексі України, досьогодні відповідна практика є мізерною. Так, аналіз матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень показав, що абсолютній більшості укладених угод про примирення було відмовлено у затвердженні через різного роду невідповідність вимогам законодавства, у тому числі – через зміст самих угод. Як уявляється, низька правова культура та недостатня правова обізнаність учасників примирних процедур перешкоджає досягненню позитивного законного результату. Хоча відновне правосуддя та дотична до нього медіація підтвердили свою ефективність в окремих пілотних проектах, ареал його застосування і досі обмежується окремими громадами. Відсутність відповідного законодавства та національної програми щодо впровадження відновного правосуддя у системі кримінального судочинства країни, відсутність державної підтримки на рівні фінансового забезпечення, навчання фахівців, наукової підтримки тощо безсумнівно стримує розвиток практики відновного правосуддя в Україні [5, с. 56]. На наше переконання, найефективніший засіб формування культури примирення – впровадження інституту медіації. Медіатор та використовувані ним технології примирних процедур здатні підвищити у свідомості людей роль людини та спільноти у запобіганні злочинів та різного роду конфліктів, відкриваючи можливість для появи нових, більш

конструктивних та менш репресивних вирішень тієї чи іншої проблеми.

5) протиріччя між правотворчістю і правозастосуванням, між нормами нового законодавства і реаліями існуючої практики, що має подвійний характер. З одного боку, правова практика в умовах транзитивного суспільства виявляє, а подекуди й формулює суспільний інтерес у врегулюванні знову виниклих суспільних відносин. Як правило, законодавець не встигає за нею. І навпаки, характеризується масивним правотворенням, прийняттям численних нормативно-правових актів, які правозастосовні органи і громадяни не встигають інтеріоризувати, «опрацювати» у своїй свідомості та перетворити їх на установки для правової поведінки. Отже, практика не встигає за законодавцем. До того ж, у транзитивному стані законодавчої діяльності неминучі помилки, невинуватення суспільних очікувань, нарешті, надмірне правове регулювання. Тому навіть якщо транзитивне законодавство містить масу привабливих положень та інститутів, правова практика нівелює їх, перетворює на фікцію;

6) невідповідне суспільним очікуванням матеріальне та організаційне забезпечення оновлення права. Не є таємницею, що кожна суспільна транзиція, і особливо – революційний її варіант – зумовлюють економічну деградацію суспільства. Між тим суспільні очікування полягають у сподіваннях на покращення становища усіх налаштованих на зміни верств населення. Звідси – кричущий розрив між декларованим та реалізовуваним правом, що спостерігається у всіх великих політичних революціях. Більше того, така

економічна та соціальна деградація супроводжувала й потужні зрушення у праві з давніх-давен. Руйнування римського, заснованого на рабовласницьтві правопорядку та впровадження так званого варварського права, заснованого на формальній рівності вільних людей, аж ніяк не утверджувало прогресивний правопорядок. «Плоди» руйнації рабовласницького правопорядку та утвердження вільностей стали відчутними набагато пізніше, так, в Англії – фактично тільки після вироблення Великої Хартії вільностей. Прогресивні правові зміни часів Великої Французької революції селянство та підприємці відчули не раніше другої половини XIX століття.

Невідповідність між декларованим та реально можливим правопорядком може набути характер політичного популізму. Так, чинне законодавство щодо соціального захисту населення в Україні встановлює значно більше різноманітних видів пільг, соціальних виплат та соціальних послуг, ніж це передбачено Конституцією України чи міжнародно-правовими зобов'язаннями України. Не маючи необхідних ресурсів, держава бере на себе додаткові зобов'язання у сфері соціального захисту та соціального забезпечення, які часто не дають жодного соціального чи економічного ефекту, окрім встановлення привілеїв для представників певних професій або окремих соціальних груп. М. М. Кудинова та В. В. Варук, проаналізувавши динамі-

ку видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення Державного бюджету України, зазначають той факт, що рівень соціального захисту населення залишається в певній мірі незадовільним та залежить від діяльності Пенсійного фонду, виплат по знецінених заощадженнях [10, с. 462].

Висновки. Нове право проявляє свою активну дієву роль, в тому випадку, коли конституційовані органи сформованої публічної влади цілеспрямовано забезпечують досягнення мети транзитивного етапу. Повільність і інертність процесу конструювання в транзитивний період розвитку держави відповідно затягує тривалість періоду неефективності правових установлень. В умовах транзитивної держави реалізація права суттєво ускладнюється через неефективність правової практики. Тому питання реформування системи правоохоронних органів (суду, прокуратури, органів внутрішніх справ) набуває особливої значущості.

Ефективність реалізації права в транзитивний період залежить також від співвідношення між статистичною сукупністю правових актів та їх дією, практичним регулюванням правових відносин. Проблемність правозастосування властива не тільки посттоталітарному, але й будь-якому іншому транзитивному суспільству, у зв'язку з чим теорія правозастосування не може мати сталого характеру.

Список використаних джерел

1. Барандич С. Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 1–7.

2. Вишневецька Т. Врахування практики Європейського суду з прав людини як новий вектор розвитку національного кримінального провадження. *Юридична газета*. № 5. 29.01.2013 р. С. 26–27.
3. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. Київ : Знання, 2005. 375 с.
4. Кагадій М. І. Юридична практика: поняття та зміст. *Науковий вісник Національна академія внутрішніх справ України*. 2004. № 2. С. 34–44.
5. Коваль Р., Пилипів Н. Стан впровадження відновного правосуддя в Україні. *Відновне правосуддя в Україні*. 2012. № 1–4 (18). С. 44–59.
6. Конституційна реформа: збірник матеріалів Центру політико-правових реформ за 2007–2013 роки / За заг. редакцією І.Б. Коліушка. Київ: Москаленко О. М., 2013. 166 с.
7. Кочура О. О. Практика та рішення Європейського суду з прав людини як джерела права в судовій практиці України. *Форум права*. 2014. № 1. С. 286–293.
8. Крестовська Н. М. Інтерв'ю з минулим, або соціологія в історико-правовому дослідженні. *Сила права і право сили : історичний вимір та сучасне бачення проблеми: матеріали XXXII Міжнародної історико-правової конференції*. Київ – Полтава : ПУЕТ, 2015. С. 142–146.
9. Крестовська Н. М., Цвіркун О.Ф. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум. Х.: Одиссей, 2010. 488 с.
10. Кудінова М. М., Варук В. В. Проблеми фінансування соціального захисту населення в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 460–463.
11. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: навчальний посібник. Київ : Атіка, 2005. 560 с.
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
13. Про узагальнення судової практики забезпечення права на захист у кримінальному провадженні: Постанова Пленуму вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 вересня 2015 року. № 9. URL: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2015_rik.html
14. Соловійов О. Вплив рішень ЄСПЛ на українську судову практику. *Юридична газета*. 21 квітня 2015 р. №16 (462). С.14–15.
15. Філософія права : навч. посібн. / О.Г. Данільян, Л.Д. Байрачна, С.І. Максимов та ін.; За заг.ред. О.Г. Данільяна. К.: Юрінком Інтер, 2002. 272 с.
16. Чугуєвська М. Виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини: проблемні аспекти. *Віче*. №2. січень 2013. URL: <http://www.viche.info/journal/3895/>
17. O'Connor J. Dissenting opinion / Donald P. Roper, superintendent, Potosi Correctional Center, petitioner v. Christopher Simmons 543 U. S. (2005). URL: <http://www.supremecourt.gov/opinions/04pdf/03-633.pdf>
18. Roberts C. J. Dissenting opinion / Obergefell v. Hodges, 576 U.S (2015) URL: http://www.supremecourt.gov/opinions/14pdf/14-556_3204.pdf

L. Matveieva,
*Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the State-Legal
Disciplines Chair of Odessa State
University of Internal Affairs*

LEGAL PRACTICE FEATURES IN THE TRANSITIONAL PERIOD

Terms of the law realization in the transitional period are so specific that the social behavior model, which is envisaged by the adopted norms, is not always embodied in the concrete social relations. The legal regulation crisis, which accompanies the process of the new state building and adaptation of the new legal system, negatively affects the law mechanism. The legal practice of the countries, which are in the transitional period, provides many examples, when the legal provisions remain just a declaration, since they do not envisage the effective mechanism for their implementation. The effectiveness of the law implementation in the transitional period depend on the correlation between the statistical number of the legal acts and the effective practical regulation of the legal relations.

The new law manifests its active role in the case, if the created constituted bodies of the state power purposefully ensure the achievement of the goal of the transitional period. The slowness and inertia of the state's development process in the transitional period prolongs the duration of the period of ineffectiveness of the legal regulation.

On the basis of the generalization of legal practice in its historical and contemporary temporal dimensions, the legal practice features in the transitional period are the following: the extremely high level of heterogeneity of the legal practice; heterogeneous legal thinking and interpretation; the atypical forms of law for the legal practice; certain rigor of social justice; the legal culture does not allow the rapid implementation of the law innovations in legal life; the contradiction between the law-adoption and law-enforcement, between the norms of the new legislation and the realities of the existing practice; the inadequate material and organizational support to the law upgrading process, despite the people's expectations.

Key words: *law practice, legal practice, legal activity, transitional period.*

Надійшла до редакції 26.09.2018

УДК 340.15:(349.6:502.1)(438)"1991"

Патлачук О. В.,
кандидат юридичних наук,
викладач Краматорського економіко-
гуманітарного інституту

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА ЗАКОНУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА «ПРО ОХОРОНУ ПРИРОДИ» 1991 РОКУ

У статті розглянуто юридичну техніку вступної, основної та заключної частин Закону Республіки Польща «Про охорону природи» 1991 р. Показано наявність значного обсягу повноважень міністра навколишнього середовища та громадських організацій, а також розглянуто юридичну техніку розділу, присвяченого системі покарань за злочини та правопорушення в цій сфері. До недоліків юридичної техніки належить відсутність роз'яснення термінів акта, логічної схеми побудови та неузгодженість з іншими кодифікованими актами. Розрахунки кількісних показників показали, що найбільшу увагу звернуто на питання форм охорони природи, а найменшу – на перехідні положення.

Ключові слова: закон, Республіка Польща, охорона природи, правове регулювання, повноваження, міністр охорони природи, воєвода, національні парки.

В статье рассмотрена юридическая техника вводной, основной и заключительной частей Закона Республики Польша «Об охране природы» 1991 г. Показано наличие значительного объема полномочий министра окружающей среды и общественных организаций, а также рассмотрена юридическая техника раздела, посвященного системе наказаний за преступления и правонарушения в этой сфере. К числу недостатков юридической техники следует отнести отсутствие разъяснения терминов акта, логической схемы построения и несогласованность с другими кодифицированными актами. Расчеты количественных показателей свидетельствуют о том, что наибольшее внимание уделено вопросам форм охраны природы, а наименьшее – переходным положениям.

Ключевые слова: закон, Республика Польша, охрана природы, правовое регулирование, полномочия, министр охраны природы, воєвода, национальные парки.

Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю підвищення ефективності вдосконалення чинного в Україні законодавства з охорони природи, яке на практиці показує неможливість протидіяти масовим порушенням у цій сфері.

До них належать незаконні рубки лісів, використання земель та об'єктів природно-заповідного фонду, знищення флори та фауни, браконьєрство, несанкціонований вилов риби, нищення лісів. З метою вирішення цього завдання доцільно ви-

користовувати досвід, накопичений у Республіці Польща, якій вдалося досягнути значних позитивних результатів. Особливістю польського законодавства є використання методів та засобів юридичної техніки, за допомогою якої створено ефективну систему права, яка включає комплекс заходів, пов'язаних з популяризацією знань з охорони природи, а також міри кримінальної та адміністративної відповідальності.

Розвиток польського природоохоронного законодавства відбувався в подібних до України умовах переходу від командно-адміністративної до ринкової системи. У цей період у Польщі був прийнятий Закон «Про охорону природи» 1991 р., який установив форми й засоби її охорони та обов'язок громадян дбайливо і заощадливо ставитися до її елементів. Виходячи з цього, доцільно розглянути юридичну техніку цього законодавчого акта, побудову, структуру, основні положення та зміст окремих розділів. Новацією цієї роботи є використання кількісних показників нормативно-правових актів згідно з методикою Б. В. Кіндюка, яка дозволяє перейти від описового характеру нормативно-правових актів до отримання їх конкретних цифрових характеристик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій проводився шляхом розгляду трьох напрямів досліджень. По-перше, праці, присвячені юридичній техніці польського законодавства, які підготували Р. Зубек, З. Кмечак, З. Кміцьк, Г. Копинська, Й. Мадей, М. Новицький, М. Пжибиш, М. Пихлак, Й. Южвяк та ін. Друга група досліджень торкалася питань охорони природи в Республіці Поль-

ща. До них належали праці М. Карпюка, Д. Лебова, В. Радянського, В. Ракочі, К. Соберай, А. Якубовської, А. Яровича-Рудольфа, у яких проаналізовано етапи розвитку польського природоохоронного законодавства, методи та форми, правові засоби покарання порушників чинних природоохоронних норм, система управління цією сферою, повноваження служби охорони національних парків та ін. Третя група складається з праць, присвячених методиці кількісних показників, що їх розробляли Ж. О. Дзейко, А. О. Золоторьова, Б. В. Кіндюк, О. Л. Копиленко, у яких проводилися розрахунки цифрових характеристик актів та їх компаративний аналіз з метою виділення пріоритетних напрямів правового регулювання та особливостей розподілення матеріалу всередині акта.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження юридичної техніки за допомогою кількісних показників Закону Республіки Польща «Про охорону природи» 1991 р.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з розгляду історії польського законодавства у сфері охорони природи. Перші такі нормативно-правові акти належать до часів правління Казимира Великого. Новим етапом розвитку природоохоронної справи стало прийняття Закону II Речі Посполитої «Про охорону природ» від 10 березня 1934 р., у післявоєнний період – 7 квітня 1949 р., а наступного – 16 жовтня 1991 р. До причин прийняття Закону 1991 р. належать, по-перше, перехід від системи централізованої планової економіки до ринкової, яка передбачала появу значної кількості

приватних природних об'єктів. По-друге, різке зростання викидів небезпечних газів, обсяг яких наприкінці 80-х років становив 50 млн тонн у перерахунку на еквівалент CO₂, а також значна деградація ґрунтів, яка призвела до зменшення їх родючості, наявність великих обсягів хімічних речовин, які не були використані в сільському господарстві, ерозія, що охопила, за різними оцінками, до 19 % площі сільськогосподарських угідь.

Одночасно з цим на процес підготовки змісту Закону 1991 р. вплинули результати конференції співробітництва і безпеки в Європі, що відбулася в Кракові 1991 р., у рішенні якої особливе місце займали питання, пов'язані з пам'ятками природи й культури, а також охороною природних об'єктів, що увійшли в програму UNESCO 25.

Юридична техніка є одним із найважливіших елементів професійної юридичної діяльності. Науковий аналіз юридичної техніки створює передумови для її вдосконалення та підвищення ефективності використання цього інструмента. На думку І. Д. Шутака, юридична техніка – це теоретико-прикладна наука, яка становить собою певну сукупність засобів і прийомів нематеріального, технічного характеру, що є зовнішніми інструментами й способами організації правового матеріалу [1, с. 5].

Одним із методів юридичної техніки є систематизація нормативно-правового акта, яка дозволила уявити Закон 1991 р. у вигляді трьох частин: вступної, основної та заключної. Розгляд вступної частини Закону показує, що в ній викладено предмет регулювання, засади й

завдання охорони природи на території Польщі, та вказано, що охорона природи є однією з частин політики держави. У цій частині Закону зафіксовано обов'язок громадян, державних органів влади, місцевого самоврядування та всіх підприємств, організацій, установ, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів, охороняти природу (арт. 3).

Одним з елементів вступної частини є норма про необхідність популяризації охорони природи, яка покладена на органи державної влади та місцевого самоврядування, наукові інститути навчальних закладів, а також засоби масової інформації. Як вказує І. І. Оніщук, основна частина закону включає нормативно-правові положення, до яких належать: компетенція органів державної влади, правові режими, права й обов'язки, порядок здійснення діяльності у сфері відносин, регульованих законом, міри відповідальності, інші наслідки порушення положень Закону [2, с. 89]. Виходячи з такого підходу, необхідно вказати, що в Законі 1991 р. розділ 2 «Органи охорони природи» присвячується компетенції органів охорони природи, до яких входять: а) міністр охорони навколишнього середовища; б) воєвода; в) директор національного парку (арт. 6). Згідно з арт. 7 на міністра охорони природи покладається обов'язок виконання завдань, поставлених державними органами влади за участю головного охоронця природи, який призначається та знімається з посади Головою Ради Міністрів Польщі. За аналогічним принципом виконує свої повноваження воєвода, який призначає

воеводського охоронця природи та директора національного парку.

У Законі значний обсяг матеріалу присвячений правам громадських організацій, таких як Державна рада охорони природи (арт. 11), що є дорадчим органом при міністрі, до якої входять 30 осіб, та Воеводська комісія охорони природи (арт. 12), яка складається з 20 осіб.

Відмінністю Закону 1991 р. від прийнятих 1934 р. та 1949 р. було збільшення правових форм охорони природи, до яких законодавці вважали належними ландшафти, національні парки, заповідники, пам'ятки природи, цінні природні ділянки. На думку польської дослідниці К. Соберай, Закон 1991 р. сформував правові засади значного збільшення кількості об'єктів, які охоронялися державою, що сприяло можливості в подальшому внести їх до каталогу програми ЄС «Natura 2000» [3, с. 147].

Особливістю юридичної техніки Закону 1991 р. є велика увага до питань, пов'язаних з функціонуванням та охороною національних парків, засобам їх фінансування та повноваженням директорів таких об'єктів. Згідно з арт. 14 національні парки мусять мати площу не менше ніж 1000 гектарів, на якій мають бути розташовані цілісні природні об'єкти чи характерні види ландшафтів. У п. 5 арт. 14 Закону вказано на необхідність створення навколо національного парку охоронної зони, у якій обмежується будь-яка діяльність, а її розмір установлюється розпорядженням міністра охорони природи. Як зазначено в арт. 16, керівником національного парку є директор, якого призначає і знімає з посади міністр охорони природи та

на якого покладаються обов'язки виконання статуту парку. При директорові парку діє наукова рада, кількість членів якої та її склад призначає міністр охорони природи. З метою охорони території парку арт. 17 регламентує необхідність створення Служби охорони національних парків, яка займається господарською діяльністю, проведенням наукових досліджень та запобігає злочинам і правопорушенням.

Правовому статусу Служби охорони національних парків присвятив свою працю М. Карпюк, який вказує на недоліки юридичної техніки Закону через те, що, з одного боку, директор парку є працівником служби національного парку, а з іншого – на нього покладаються обов'язки органів охорони природи, які мають інші посадові обов'язки. Тому, на думку польського науковця, такий дуалізм завдань потребує внесення змін до Закону про охорону природи та статуту національних парків [4, с. 238]. Як зазначено в арт. 18, до Служби охорони національних парків входить підрозділ «Охорона парків», якому надано право встановлення особи підозрюваних у скоєнні злочинів або правопорушень, накладення адміністративних штрафів, затримання та огляд транспортних засобів, вантажів, багажу, у разі наявності підозри у скоєнні правопорушення проведення обшуку приміщень та інших місць, конфіскація предметів, матеріалів, отриманих незаконним шляхом, а також засобів, використаних при скоєнні злочинів та правопорушень, контроль видачі документів, які стосуються охоронюваних природних об'єктів, контроль за діяльністю суб'єктів господарювання на території парків, носіння

вогнепальної та газової зброї, а також право її застосування. Так, п. 5 арт. 18 визначає випадки застосування вогнепальної зброї: 1) у разі загрози для життя співробітника чи іншої особи; 2) проти осіб, які не виконали наказ залишити зброю або інший небезпечний інструмент; 3) проти осіб, які намагаються відібрати зброю у співробітників служби.

До розділу 13 увійшов арт. 28, у якому викладено визначення поняття пам'яток природи, до яких належать об'єкти, що мають культурну, ландшафтну, наукову, історичну цінність, як, наприклад, окремі лісові ділянки, дерева, рослини, скелі, яри, водоспади, джерела та ін.

Наступний розділ 4 присвячений питанням організації та практичної реалізації системи охорони природних об'єктів. Юридична техніка арт. 37 ґрунтується на принципі систематизації видів правопорушень, до яких належать полювання, рибалка, риболовля, захоплення та знищення диких тварин, руйнування пташиних гнізд, збір яєць; знищення або пошкодження дерев та інших рослин, забруднення води, ґрунту та повітря. У другій частині арт. 37 вводяться заборони на внесення змін в об'єкти природно-заповідного фонду, придбання, транспортування або експорт цінних видів флори та фауни, рух транспортних засобів, використання моторних човнів, плавання, водні види спорту та мотоспорту; будівництво або розширення будівель, ліній зв'язку, приладів або установок.

Юридична техніка розділу 5 «Управління ресурсами і компонентами природи» базується на принципі комплексності при розгляді питань, пов'язаних з оптимальною чи-

сельністю представників флори та фауни, раціональним використанням природних ресурсів, а також правилами переміщення видів флори та фауни з одного природного середовища в інше. Розміщення артикулів у цьому розділі не відповідає логіці викладення матеріалу через те, що питання, пов'язані з управлінням природними ресурсами, слід розмістити перед тією частиною Закону, у якій викладено повноваження органів охорони природи. Тобто питання розділу 5 логічно перенести після розділу 2 «Органи охорони природи».

Іншим недоліком юридичної техніки Закону 1991 р. є та обставина, що в розділі 6 «Повноваження громадських організацій та громад» викладено норми, пов'язані з діяльністю державної структури – Служби охорони природи. Артикул 48 встановлює вимоги до працівників Служби охорони природи, вказує на необхідність знань у сфері права, а також перелічує їхні права. Це, зокрема, накладання штрафу на осіб, що скоїли правопорушення, затримання та встановлення особи таких осіб, відбирання знарядь злочинів, виступ у суді при проведенні слухань за фактами порушення норм Закону. Важливим моментом є прирівнювання працівників Служби охорони природи до співробітників служб правопорядку. З метою притягнення до відповідальності у сфері охорони природи арт. 49 передбачає створення громадської Служби охорони природи, що має право затримувати осіб, які порушують положення цього Закону, і передавати їх до Служби охорони природи. Особливістю польського Закону є наявність у розділі 7 арт. 50, який регламентує необхід-

ність установлення знаків на трасах, що вказують про в'їзд і виїзд з території природних об'єктів, заборону на розведення вогню, паркування і стоянки для машин. Досить незрозумілим з точки зору юридичної техніки є арт. 52, який вказує, що Державне казначейство несе відповідальність за шкоду, завдану зубрам, ведмедям та бобрам, але при цьому не згадуються права Служби охорони природи. Пункт 2 арт. 52 вказує, що Рада Міністрів визначає правила та порядок визначення шкоди, завданої

об'єктам природи, та порядок виплати порушниками компенсації, а також може визначати інші види тварин, за які несе відповідальність Державне казначейство.

Дослідження юридичної техніки Закону показує, що повноваження міністра охорони природи, воєводи, директора національного парку розпорошені й розміщені в різних частинах акта, тому зроблено спробу їх систематизації, результати якої подано в табл. 1.

Таблиця 1

Повноваження посадових осіб у сфері охорони природи

Посадова особа	Повноваження
Міністр	Арт. 20: затвердження положення та вимог до служби національних парків. Арт. 21: координація та нагляд за діяльністю національних парків. Арт. 23: надання природним об'єктам статусу природних заповідників, нагляд за об'єктами природи. Арт. 24: призначення директорів національних парків. Арт. 27: видача дозволів на використання об'єктів флори та фауни, які підлягають охороні, контроль за правилами збору лікарських рослин. Арт. 39: контроль за веденням реєстрів національних парків, природних заповідників, ландшафтних парків, озерних ландшафтів та пам'яток природи. Арт. 40: проведення експертизи в галузі охорони природи. Арт. 46: контроль за захистом та розведенням рослин у ботанічних та зоологічних садах. Арт. 48: надання дозволів на створення підрозділів Служби охорони природи. Арт. 50: контроль та затвердження схем розташування дошок оголошень стосовно правил використання природних об'єктів. Арт. 62: контроль за станом нерухомого майна, що належить Державному казначейству та розташовано в межах національних парків, підтримка туризму
Воєвода	Арт. 8: виконання завдань урядових органів у сфері охорони природи. Арт. 12: призначення членів громадських рад з охорони природи. Арт. 24: призначає та звільняє директорів національних парків.

	Арт. 27: введення заборон на використання окремих видів рослин та тварин, які не входять до встановленого державою реєстру. Арт. 38: видача дозволів на виконання робіт на територіях національних парків. Арт. 39: ведення документації, пов'язаної з об'єктами природно-заповідного фонду. Арт. 47: здійснення контролю за дотриманням положень про охорону природи під час використання природних ресурсів організаціями, юридичними та фізичними особами. Арт. 49: надання права захисників природи представникам громадських організацій
Директор парку	Арт. 9: виконання завдань міністра та воєводи у сфері природоохоронної діяльності в національному парку. Арт. 14: контроль за правилами використання парку та придбання власності, необхідної для функціонування таких об'єктів. Арт. 16: контроль за майном державного казначейства та охорона окремих об'єктів, проведення консультацій з Державною радою з охорони природи з найбільш важливих питань; директору парку надаються повноваження: притягувати до відповідальності та підтримувати обвинувальний висновок у спрощеному провадженні у справах, що стосуються правопорушень за ст. 199, 213 та 215 Кримінального кодексу; проведення та розгляд справ про проступки; за погодженням з прокуратурою подавати апеляції на рішення та постанови у сфері навколишнього середовища. Арт. 48: регламентація діяльності Служби охорони природи, а також координація діяльності з лісовою інспекцією. Арт. 62: підтримка туризму шляхом розробки маршрутів, виділення місць розташування таборів, надання дозволів на рибну ловлю, збір трав та рубку дерев

Дані в табл. 1 показують, що повноваження міністра викладені в 11 артикулах, воєводи – 8, директора – 6, що свідчить про надання міністрові з охорони природи значно більшого впливу в природоохоронній сфері, порівняно з іншими посадовцями. З метою знаходження співвідношення обсягу повноважень цих посадовців проведено розрахунки, які підтвердили, що кількість знаків, відведених цьому питанню, складає 22 811, з них повноваження міністра – 9274, воєводи – 6012, директора – 7525. Розрахунки шляхом переведення цих значень

у відносні величини показали, що на повноваження міністра відводиться 26 %, воєводи – 16,8 %, а директора – 21,1 %, тобто найбільший обсяг текстового матеріалу закону припадає на повноваження міністра охорони природи.

В основну частину Закону 1991 р. увійшли кримінальні норми, юридична техніка яких базується на принципі структурності, що визначив формальну побудову артикулів, у яких визначено ознаки правопорушень та міри відповідальності за їх скоєння. До злочинів належать зни-

щення, значні пошкодження природних об'єктів, за які передбачається позбавлення волі на строк до двох років чи обмеження волі або штрафні санкції. Закон установлює відповідальність осіб, що скоюють на території природних об'єктів знищення чи пошкодження рослин, тварин, птахів, цінних видів дерев. Санкція за такі дії передбачає штраф від 1 000 000 до 10 000 000 злотих, які зараховуються у воєводський фонд охорони природного середовища й управління водними ресурсами. Згідно з арт. 56 передбачається відповідальність у виді тюремного ув'язнення до двох років чи обмеження волі або штраф за будівництво споруд і будинків чи їх збільшення на території природних об'єктів, а також здійснення економічної діяльності на всіх видах об'єктів природно-заповідного фонду.

У разі ненавмисних дій, указаних у ст. 56, винний підлягає покаранню у виді позбавлення волі або штрафу. Закон передбачає право суду накласти на порушників норм з охорони природи згідно з арт. 56, 57 додаткове стягнення у виді штрафу від 1 000 000 злотих до 50 000 000 злотих, які перераховуються у фонд воєводства з охорони навколишнього середовища й управління водними ресурсами. Як указується в арт. 58, порушення його положень тягне покарання у виді арешту чи штрафу в разі порушення положень арт. 36, який забороняє будівництво об'єктів у національних парках та природних резерватах, а арт. 37 забороняє в цих природних об'єктах мисливство, рибальство, знищення нір тварин, гнізд птахів, зміну течії річок, видобуток

природних мінералів, торфу, бурштину, використання хімічних речовин.

Заключна частина акта включає дату набрання ним чинності (арт. 65) та перелік законів, які втрачають чинність з моменту його прийняття (арт. 60, 61, 63).

Недоліком юридичної техніки Закону є відсутність преамбули, у якій необхідно було роз'яснити предмет, викласти обставини та мотиви, що були приводом для видання чи підготовки цього документа, його цілі й завдання, а також інші дані загального характеру.

Наступним етапом дослідження юридичної техніки стали розрахунки кількісних показників польського Закону, які показали, що він має трирівневу побудову «закон – розділ – артикул» та складається з 35 646 зн., 9 розділів і 65 артикулів [5]. З метою порівняння вкажемо, що в Законі України «Про охорону навколишнього середовища» 1991 р. кількість знаків становить 77 338, він має 16 розділів та 77 статей. Таким чином, український законодавчий акт перевищує польський за кількістю знаків у 2,1 раза, статей – у 1,2 раза, розділів – у 1,7 раза.

З метою дослідження польського нормативно-правового акта використано методику, запропоновану Б. В. Кіндюком, у зміст якої входили розрахунки кількості знаків у Законі, його розділах та окремих статтях [6]. Результати використання цієї методики знайшли відображення в табл. 2, у якій містяться суми знаків у кожному розділі Закону та їх перерахунки у відносній величині (табл. 2).

Таблиця 2

Кількісні показники польського Закону «Про охорону природи» 1991 р.

	Розділ	Кіль- кість зн.	%	Кіль- кість ст.
1	Загальні положення	1313	3,7	5
2	Органи охорони природи	2932	8,2	7
3	Спеціальні форми охорони природи	17 194	48,2	22
4	Здійснення охорони природи	3894	11	6
5	Управління ресурсами і компонен- тами природи	2444	7	7
6	Повноваження громадських органі- зацій і громадян	1975	5,5	2
7	Правові наслідки передання об'єктів під охорону	1863	5,2	4
8	Кримінальні положення	2629	7,3	6
9	Поправки до чинних нормативних актів, вступних, перехідних і остато- чних положень	1299	3,6	6

Отже, найбільшим за обсягом є розділ 3 «Спеціальні форми охорони природи», який складається з 17 194 зн., чи 48,2 % від загальної кількості матеріалу, а на другому місці – розділ 4 «Здійснення охорони природи», до змісту якого входять 3894 зн., чи 11 % матеріалу. Найменша кількість знаків припадає на розділ 9 «Поправки до чинних нормативних актів, вступних, перехідних і остаточних положень» – 1299 зн., чи 3,6 %. Розгляд розподілу артикулів свідчить, що їх найбільша кількість припадає на розділ 3 – 22, а найменша – на розділ 6 «Повноваження громадських організацій і громадян» – 2 артикули.

Розгляд норм відповідальності, викладених у цих артикулах, показує

низький рівень юридичної техніки через те, що Закон не визначає необхідності розрахунку розміру збитку, заподіяного природним об'єктам, який може бути значним та незначним, який не несе погіршення стану природних об'єктів, а також відсутні вказівки стосовно методик перерахування збитків у грошовий еквівалент. Наприклад, арт. 56 вказує на кримінальну відповідальність за заподіяння значного збитку, але не вказує видів рослин, чи вони належать до видів, які визначаються як цінні, рідкісні та які перебувають під загрозою знищення, не вказується площа земельної ділянки, на якій були знищені ці види, що не дає змоги встановити ступінь суспільної небезпеки цього злочину та робить

неможливим установлення розміру збитку. Незважаючи на низку недоліків, Закон 1991 р. відіграв важливу роль в організації охорони природи та став основою прийняття цілої низки нормативно-правових актів, а також директив ради ЄС [7].

Загалом Закон 1991 р., згідно з класифікацією, що її запропонувала Н. Г. Жаворонкова [8], відповідає охоронному принципу, а сучасні тенденції розвитку природоохоронного права базуються на інтеграційно-запобіжній доктрині, тому цей акт досить швидко застарів, через що польські законодавці вирішили його змінити та прийняли 2004 р. новий законодавчий акт.

Висновки. Підбиваючи підсумки цього дослідження, необхідно вказати, що:

I. Юридична техніка Закону 1991 р. будувалася на принципі системності, згідно з яким органи управління природоохоронної справи склалися з трьох рівнів: а) міністр охорони природи; б) воєвода; в) директори парків. При цьому

правовий статус директорів парків мав дуалістичний характер, адже, з одного боку, директор парку є працівником служби національного парку, а з іншого – на нього покладаються обов'язки як співробітника органів охорони природи, діяльність якого регламентується іншими нормативно-правовими актами.

II. Закон передбачав широку участь громадськості в охороні природи шляхом створення: а) державної ради; б) воєводської ради; в) громадських інспекторів з охорони природи. Юридична техніка Закону базувалася на принципі структурності, який визначив формальну побудову артикулів, де знайшли відображення ознаки правопорушень та міри відповідальності за їх учинення.

III. До недоліків юридичної техніки необхідно віднести відсутність преамбули, порушення логіки викладення матеріалу, принцип платності природокористування, а також невизначення змісту термінів цього законодавчого акта.

Список використаних джерел

1. Шутак И. Д. Мониторинг правоприменения как действенное средство повышения качества правотворческой стратегии, тактики, техники. *Юридическая техника*. 2015. № 9. С. 835–838.
2. Оніщук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.
3. Sobieraj K. Administrowanie formami ochrony przyrody. *Roczniki Nauk Prawnych*. 2013. T. XXIII, n. 4. S. 145–166.
4. Karpiuk M. Status prawny Służby Parku Narodowego. *Zeszyty Naukowe KUL*. 60 (2018). Nr 1 (241). S. 233–244.
5. Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19911140492> (дата звернення: 17.09.2018 р.)
6. Копиленко О. Л., Кіндюк Б. В. Теоретичні засади використання кількісних показників у дослідженнях пам'яток права. *Юридична Україна*. 2016. № 7–8. С. 4–12.

7. Ruszkowski A. Podstawy prawne ochrony przyrody w Polsce. URL: http://kop.pttk.pl/do-pobrania/doc_details/24-andrzej-ruszkowski-podstawy-prawne-ochrony-przyrody-w-polsce (дата звернення: 17.09.2018 р.).

8. Жаворонкова Н. Г. Тенденции и перспективы развития природоресурсного законодательства. *Природоресурсное законодательство в условиях модернизации экономики России: современные проблемы развития*: монография / под. ред. Н. Г. Жаворонковой. Москва: Норма Инфра-М. 2014. С. 5–10.

O. Patlachuk,
PhD in Law,
Lecturer of the Kramatorsk Economic-
Humanitarian Institute

THE LEGAL TECHNIQUE OF THE LAW OF THE REPUBLIC OF POLAND «ON THE PROTECTION OF NATURE» 1991

The article deals with the legal technique of the introductory, main and final parts of the Law of the Republic of Poland «On the Protection of Nature» 1991. The Legal technique of the Law 1991 was based on the principle of systematic basis, according to which the environmental protection authorities consisted of three levels: a) the Minister of the Environment ; b) voivods; c) directors of parks. At the same time, the legal status of the directors of the parks was dualistic because, on the one hand, the director of the park is an employee of the service of the national park, and on the other – it has responsibilities as an employee of the nature protection agencies, whose activities are regulated by other regulatory and legal acts. The law provided for broad public participation in the protection of nature through: a) the creation of a state council; b) the council of voivods; c) public inspectors for the protection of nature. The presence of a significant amount of the powers of the Minister of the Environment and public organizations has been shown and the legal technique of the section devoted to the system of punishment for crimes and offenses in this sphere is considered. The legal technique of the Law was based on the principle of structuring, which determined the formal construction of the articles, which featured a pattern of offenses and a degree of responsibility for their commission. Among the disadvantages of legal technology should be considered appropriate: the absence of a preamble, violation of the logic of the material, the principle of payment for nature use, as well as the lack of clarification of the content of the terms of this legislative act. Calculations of quantitative indicators have shown that the greatest attention is paid to the questions of the forms of nature conservation, and the smallest – to the transitional situation.

Keywords: law, Republic of Poland, nature protection, legal regulation, authorities, minister of nature protection, voivod, national parks.

Надійшла до редакції 07.10.2018

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.553(477)

Кириченко В. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
загальноправових дисциплін
Харківського національного
університету внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПТИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – ПОШУК ПРИРОДИ

Досліджуються спроби з'ясувати природу місцевого самоврядування та ідентифікувати існуючу в Україні модель самоврядності.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, громада, громадівська, державницька, муніципальна, влада.*

Исследуются попытки выяснить природу местного самоуправления и идентифицировать существующую в Украине модель самоуправления.

Ключевые слова: *местное самоуправление, община, общинная, государственная, муниципальная, власть.*

Постановка проблеми. Революційні події останнього десятиріччя минулого століття обумовили набуття Україною незалежності. Нарешті залишилося лише перетворити радянський спадок України в ліберально-демократичну європейську державу. Окремі інституції останньої, як от місцеве самоврядування, якого бракувало в радянській системі, довелося створювати наново. За перші роки незалежності відбулося закладення конституційних засад місцевого самоврядування. Українська держава приєдналася до Європейської хартії місцевого самоврядування. Для розвитку конституційних засад і світових стандартів прийнято низку нормативно-правових актів, які

створили правове підґрунтя діяльності самоврядних органів.

Утім, як засвідчила практика, лише правотворчих зусиль держави щодо розбудови системи місцевого самоврядування, яка б задовольнила потреби суспільства, виявилось недостатньо. За великим рахунком, розбудована система не забезпечувала створення та підтримку сприятливого середовища життєдіяльності, яке б обумовлювало всебічний розвиток людини, її самореалізацію та захист прав, надання доступних і високоякісних публічних послуг.

Довелося знову приступити до зміни правових засад. 2014 року уряд схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та тери-

торіальної організації влади, де задекларував, що державна політика України у сфері місцевого самоврядування буде спиратися на інтереси жителів територіальних громад та передбачати децентралізацію влади, тобто передачу від державних органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень і бюджетних надходжень, ресурсів та відповідальності.

На жаль, українських державо-реформаторів спіткала невдача при створенні власної адекватної системи самоврядності, і сьогодні ці прорахунки потребують чергового виправлення. Проте проблема криється не лише в практичному сегменті, бо можна вести мову і про те, що серед наукової спільноти також відсутній консенсус щодо сприйняття моделі місцевого самоврядування. До певної міри такий стан речей, на наш погляд, обумовлений тим, що кожному історичному типу демократії відповідають конкретно-історичні моделі самоврядування, і саме це розмаїття породжує різні дискурси пояснення природи феномена місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Місцеве самоврядування привертало увагу не лише науковців минулого, до чиїх ідей ми будемо звертатися в цьому дослідженні. Сучасні вітчизняні фахівці – В. Б. Авер'янов, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, В. В. Борденюк, Н. М. Кондрацька, П. М. Любченко, Н. В. Мішина, В. Ф. Погорілко, В. О. Серьогін, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький, О. Н. Ярмиш та інші, теж докладають власні зусилля до з'ясування природи цього феномена.

Ми не помилимося, якщо зазначимо, що вже традиційно в нау-

ковців відсутня єдність щодо кількості теорій місцевого самоврядування та різновидів їх класифікацій. І кожна спроба диференціації супроводжується залученням різних критеріїв та випробовуванням нових підходів. Утім головна лінія розмежування проходить при вирішенні питання, якою є природа місцевого самоврядування — громадівською чи державницькою?

Яку ж відповідь на це питання давали науковці? Якщо брати у прогресії, то є варіанти виокремлення трьох різновидів самоврядних теорій – громадівсько-господарська, державна та політична [1, с. 14]. Ще раніше М. І. Лазаревський нараховував чотири теорії самоврядування: крім громадівсько-господарської та політичної, ще теорію вільної общини та теорію самоврядної одиниці як юридичної особи [2; 3, с. 182]. У свою чергу, Л. О. Веліхов проводив аналіз п'яти теорій, а саме: вільної громади, господарської, юридичної, політичної та державної, і ще згадував органічну теорію самоврядування, хоча відзначав її непоширення [4, с. 234–239].

Сучасні конституціоналісти не додали ясності в проблему класифікації. Залишилися прихильники раціонального підходу, які нараховують три види теорій: державну, громадівську та теорію муніципального дуалізму [5, с. 495–496; 6, с. 99–106]. Проте існують дослідники, які наполегливо ведуть пошук нюансів, що дають можливість виокремити видові відмінності й обґрунтувати наявність вже дев'яти теорій, а саме: теорію вільної громади, громадівську, державну, соціологічну, муніципального соціалізму, органічну, соціально-кланову, соціального обслуго-

вування та муніципального дуалізму [7, с. 12–55].

Посеред цього розмаїття слушною є позиція Н. М. Кондрацької, яка зазначає, що на сьогодні найбільший вплив на муніципально-правову теорію і практику мають громадська (громадівська), державна (державницька) і дуалістична теорії. І що на формування названих концепцій місцевого самоврядування на початковому етапі їх становлення вплинули теорія природних прав людини, ідея суспільного договору, концепція поділу влади, теорія громадянського суспільства, теорія правової держави, ідеологія буржуазного лібералізму, ідея захисту приватної власності, постулати буржуазного «представницького правління» [8, с. 194–195].

Постановка завдання. Власне проблема міститься у відповіді на питання: а чи має громада відмінну від державної владу, оскільки є незалежною від держави публічно-правовою корпорацією, або вона залучена до державного організму та виконує функції органу держави? Цей поділ і зумовив появу в політико-правових поглядах двох концептів місцевого самоврядування — «громадівського» та «державного» [9, с. 24; 10].

Виклад основного матеріалу. Першою якраз вибудувалася громадівська парадигма з ідеєю надання мешканцям певної громади права самостійного вирішення культурно-господарських питань місцевого рівня в межах чинного законодавства та під державним наглядом щодо правозастосування. У європейській правовій думці досить тривалий час самоврядування розумілося не в сенсі загальної парадигми, здатної трансформувати все державне управління,

а як принцип, відповідно до якого з-під опіки держави звільняються лише окремі господарські та суспільні функції. Проте були й такі, хто вважав місцеве самоврядування самостійним суб'єктом, відмінним від держави.

Один з найбільш видатних апологетів теорії «вільної громади» К. фон Роттек, досліджуючи походження общини, дійшов висновку, що громади виникли до держави і давніші за неї. Поява громади відбувалася без участі держави, завдяки природним потребам і вільній волі членів громади, формуючи природні структурні частини державного організму. Якщо взяти будь-яке велике місто, то в його основі лежить федерація громад. Вони пов'язані з іншими подібними спільнотами чи то окремими особистостями в державу. Саме тому громади співвідносяться з державою, як держава, що входить до союзу держав, який стосовно неї є об'єднанням вищого рівня [9, с. 22–23]. А відтак, будь-яка велика держава у своїй будові є системою держав, тільки з більш тісними єднаннями, хоча й складається не лише з громад, а й з окремих одиниць, а також членів общини в їх єдності як одне ціле [9, с. 26].

Політико-правова школа К. фон Роттека, його розуміння феномена самоврядування мали суттєвий вплив як на ідеї європейського лібералізму другої чверті XIX ст., так і на розвиток європейського конституціоналізму, зокрема пруського, а з часом і австрійського. Саме під впливом цих ідей в Австрійській імперії сформувався рух щодо звільнення громад від державного примусу та визнання їх як вільних суб'єктів громадського права. І в цьому контексті

теорію вільної громади можна розглядати як спробу дати наукове обґрунтування вимог щодо обмеження втручання державної бюрократії у всі прояви громадського життя, додання всемогутності влади держави.

У німецькій правовій думці теорія вільної громади була своєрідною відповіддю на прояв французького централізму. Саме на цьому тлі відродження старих німецьких порядків на початку XIX ст., народжується парадигма вільної громади, яка під впливом бельгійських конституційних ідей отримує остаточне формулювання в працях німецьких теоретиків [11, с. 6–7].

Разом із запровадженням у Російській імперії реформи місцевого самоврядування починає формуватися міф, що на заході, насамперед у Німеччині, існували дві теорії самоврядування — громадівська та державницька, і остання, здолавши громадівську, стає панівною [12]. Тому російські дослідники громадівської теорії самоврядування представлені переважно її критиками та прибічниками державницької теорії самоврядування.

Назагал можна стверджувати, що саме в працях О. Д. Градовського державницька парадигма місцевого самоврядування набула теоретичної завершеності. В її основу було покладено позитивістсько-нормативістське світосприйняття, бо саме позитивізм не знає інших прав та повноважень, крім тих, що виходять від державної влади, а їх змістовна наповненість залежить від міркувань доцільності, яка також визначається владою.

А відтак, визначаючи місцеве самоврядування, О. Д. Градовський пише, що цел – передача державою

певних своїх завдань у руки місцевого населення, представники якого повинні діяти на правах державної влади [13, с. 29]. І далі він наголошує, що попри поширену думку, самоврядування служить не для зручності вирішення місцевих справ, які близькі та доступні місцевим мешканцям, воно існує для підтримки існуючої форми правління, у якій зацікавлені вищі та заможні класи, унаслідок чого адміністративна система кожної держави тісно пов'язана з витоками політичного устрою. Утім підсумовується ця думка несподівано — якщо самоврядування є поняття політичне, то воно повинно стати частиною державної системи [13, с. 20–26].

У цьому протистоянні ідей показовим є такий аспект. Більшість науковців сприймали та й сьогодні сприймають Л. фон Штейна та Р. фон Гнейста, як фундаторів державницької теорії. Проте слід згадати й особливу думку російського правника барона Б. Е. Нольде, який не поділяв загальноновизнаної точки зору. Він звертав увагу колег на те, що державний характер самоврядування був зрозумілим для вчених ще до Штейна та Гнейста (і це справді так, їх попередники звертали багато уваги на цей аспект). І що вся контрроверза між громадівською та державницькою школами була надумана пізніше, заднім числом приписали якісь наївні думки старим письменникам, у яких вони не винні, для того, щоб блискуче їх спростувати. Б. Е. Нольде наполягав, що ані Гнейст, ані Штейн зовсім не переймаються доказом теоретичної тези щодо державної природи самоврядування, тобто поводяться не так, як винахідники. І далі він наводить

А. де Токвіля, який ще до німців, описуючи самоврядування в Новій Англії, розглядав громаду як частину державного механізму [14, с. 261].

Дивно, але такі суттєві застереження залишилися без уваги наукової спільноти, вона їх просто проігнорувала, бо ці аргументи руйнували гармонійну теоретичну будову. Заперечення щодо існування громадської теорії ставило під сумнів існування і державницької, яка мала сенс лише як антитеза своєї попередниці.

Щодо сприйняття феномена місцевого самоврядування власне українською політико-правовою думкою, то вона невіддільна від непересічних особистостей, які її творили. І це стосується не лише вчених-правознавців або викладачів вишів, які предметно займалися тими чи іншими науковими студіями, писали дисертації та монографії. Не менший внесок у науку робили діячі, які присвятили себе служінню ідеї набуття Україною незалежності. А відтак їх роздуми стосовно самоврядування відбувалися в контексті осмислення проблеми отримання Україною незалежності, ідеї національного, політичного, економічного та соціального визволення українського народу. І майже всі, хто долучався до вирішення цієї проблеми, були одностайні — першим кроком на цьому шляху вони вважали боротьбу із самодержавством за перехід до конституціоналізму.

Аналіз української політико-правової думки свідчить про абсолютне домінування громадської парадигми у сприйнятті феномена місцевого самоврядування О. Ф. Кістяківського, Б. О. Кістяківського, М. П. Драгоманова, І. Я. Франка,

О. Я. Кониського, І. І. Петрункевича, М. С. Грушевського та С. С. Дністрянського. Прикладом такої єдності щодо розуміння місцевого самоврядування українською правничою думкою є творча спадщина видатного письменника, правника, громадського діяча, засновника Наукового товариства ім. Шевченка О. Я. Кониського [15]. Він, не поділяючи багато в чому погляди М. П. Драгоманова та І. Я. Франка [16, с. 33–34, 70, 115] і маючи до них навіть особисті претензії, у питанні місцевого самоврядування повністю поділяв їх підходи.

Окремої згадки потребує вагомий внесок у теорію місцевого самоврядування, який зробив І. І. Петрункевич, доклавши зусиль до розроблення принципів організації місцевого самоврядування. Самим значущим серед них став принцип «субсидіарності», який нині отримав закріплення в міжнародних документах і прийнятий низкою цивілізованих країн світу. У часи І. І. Петрункевича його розуміли як принцип розділення повноважень між різними рівнями влади в державі (центральним і місцевим) та виконання органами держави лише тих функцій, здійснення яких не під силу органам місцевого самоврядування [17, с. 16].

Отже, українські мислителі XIX ст. переважно сприймали місцеве самоврядування як прадавнє право громадян, що належить територіальній спільноті в силу її природи, а не є дарованим державою чи ще кимось. І цей досвід сьогодні дав підстави окремим дослідникам продовжити тяглість традиції, наполягаючи, що держава за допомогою правових заходів лише впорядковує, зовнішньо оформлює самоврядну акти-

вність територіальних громад, не встановлюючи її. Тим самим місцеве самоврядування проголошується явищем громадського, а не державного життя [18; 21–22]. Місцеве самоврядування є інститутом громадянського суспільства. Право ж на нього не дарується членам територіальної громади державою, а лише юридично закріплюється нею як об'єктивна закономірність [19, с. 24].

Прихильники державницької теорії наполягають на тому, що природа влади органів місцевого самоврядування є публічно державною, і її джерелом виступає держава, яка й делегує частину цієї влади іншим суб'єктам. Тобто державна влада децентралізується таким чином, щоб вона здійснювалась і на рівні територіальних спільнот громадян.

Щодо практичного боку питання, то, наприклад, М. І. Корнієнко констатує, що в Україні на сьогодні реалізована саме континентальна громадянська модель місцевого самоврядування, основні принципи якої закріплені в Конституції та законах України [20]. У свою чергу, О. Ф. Фрицький наполягає, що на сучасному етапі в Україні запроваджено державну концепцію місцевого самоврядування із залишками «радянської» моделі, що на практиці означає безпосереднє втручання в діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування виконавчої влади в особі місцевих державних адміністрацій [21, с. 478]. І, насамкінець, Н. В. Мішина також, у свою чергу, переконана, що в Україні використовується громадсько-державна теорія місцевого самоврядування, яка тяжіє до державної теорії. І далі із сумом зазначає, що, на жаль, законодавство України про місцеве само-

врядування містить елементи всіх трьох теорій [22].

Прибічники дуального дискурсу чи то державно-громадської теорії констатують, що природа влади місцевого самоврядування є змішаною і має свій прояв при виконанні функцій, а тому, здійснюючи функції держави, влада завжди буде публічною державною, в інших випадках — публічною муніципальною. Як зазначає П. М. Любченко, місцеве самоврядування незалежне від держави лише при розв'язанні суто господарських та громадських справ, а в політичній сфері воно розглядається як агент держави, що виконує державні функції [23].

Висновки. Варто погодитися з думкою тих, хто знаходить в українських реаліях ознаки всіх теоретичних дискурсів місцевого самоврядування. Бо реальність не має потреби підлаштовуватися під теоретичні конструкти, вона твориться протягом усієї історії, не переймаючись, чи знайшли її теоретичне обґрунтування. І після радянської доби в історії України, коли держава переклала на себе весь тягар управління на місцевому рівні, годі й сподіватися, що простим зусиллям законодавця можна повернутися до реалізації громадянських моделей українських мислителів XIX–XX ст.

Теорії, що існують, намагались досягнути та проявити природу місцевого самоврядування на загально-теоретичному рівні, без огляду на національні особливості державного розвитку. Утім варта пам'яті ідея фундатора історичної школи права Г. фон Гуго про те, що юридичний побут складається унікально в кожного народу у зв'язку з тим, що він визначається зовнішніми умовами

[24]. Отже, феномен самоврядності суспільства виникає у додержавні часи історії людства та продовжує свій розвиток вже в умовах існування держави. У цьому протистоянні й вибудовуються національні, обумовлені історичним розвитком, моделі співіснування держави та місцевого самоврядування. Але наявні теоре-

тичні концепти не змогли виявити природи влади, вони лише описали існуючі співвідношення систем управління. Тому зовсім сумнівною є пропозиція, що під час реформування місцевого самоврядування варто обрати один теоретичний концепт та імплементувати його в чинне законодавство.

Список використаних джерел

1. Михайлов Г. С. Местное советское управление. Москва, 1927. 464 с.
2. Лазаревский Н. И. Самоуправление. *Мелкая земская единица*. Сб. ст. [Вып. 1]. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург : П. Д. Долгоруков и Д. И. Шаховской при участ. ред. газ. «Право», 1903. С. 1–61.
3. Лазаревский Н. И. Народное представительство и его место в системе государственных установлений. *Конституционное государство*. Санкт-Петербург, 1905. С. 179–222.
4. Велихов Л. А. Основы городского хозяйства. Москва : Наука, 1996. 480 с.
5. Ярмиш О. Н. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: підручник / О. Н. Ярмиш, В. О. Серьогін. Харків : ХНУВС, 2002. 672 с.
6. Любченко П. М. Муніципальне право України: навч. посіб. Харків : ФІНН, 2012. 496 с.
7. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. Київ : Юридична думка, 2010. 656 с.
8. Кондрацька Н. М. Місцеве самоврядування в Україні: конституційна модель системно-структурної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 236 с.
9. Aretin J. Ch. von., Rotteck C. von. Staatsrecht der konstitutionellen Monarchie. Bd. 3. Altenburg : Literatur-Comptoir, 1828. 271 s.
10. Пешин Н. Л. Государственная власть и местное самоуправление в России: проблемы развития конституционно-правовой модели. Москва : Статут, 2007. 461 с.
11. Гронский П. П. Децентрализация и самоуправление. Глав. ком. Всерос. зем. союза, Эконом. отд. Изд. 2-е, пересм. и доп. Москва : Т-во скоропеч. А. А. Левенсона, 1917. 40 с.
12. Ця точка зору переважала в дореволюційній історіографії. Так, її поділяв відомий російський правник Павло Павлович Гронський (Див.: Гронский П. П. Теории самоуправления в русской науке. *Юбилейный земский сборник*. Санкт-Петербург, 1914. С. 85.).
13. Градовский А. Д. Начала русского государственного права. *Собрание сочинений А. Д. Градовского*. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1904. Т. 9. Ч. III : Органы местного управления. 600 с.
14. Нольде Б. Э. Очерки русского государственного права. Санкт-Петербург : С.-Петербургский политех. инст-т им-ра Петра Великого тип. «Правда», 1911. 555 с.
15. Усенко І. Б. Кониський Олександр Якович. *Енциклопедія історії України* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2008. Т. 5 : Кон – Кю. 568 с.

16. Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага: наукове видання / упорядкування, передмова, примітки Т. П. Демченко, О. О. Мисюри. Чернівці : Просвіта, 2011. 210 с.
17. Мазур Г. П. Державно-правові погляди І. І. Петрункевича : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2006. 21 с.
18. Батанов О. В. Деякі теоретичні проблеми співвідношення місцевого самоврядування та державної влади. *Часопис Київського університету права*. 2002. № 2. С. 21–30.
19. Борденюк В. Деякі аспекти співвідношення місцевого самоврядування, держави і громадянського суспільства в Україні. *Право України*. 2001. № 12. С. 24–27.
20. Корнієнко М. І. Глава 29. Місцеве самоврядування в Україні. *Конституційне право України: Підручник* / О. В. Городецький, М. І. Корнієнко, Є. Я. Кравець, В. Ф. Кузнєцова, О. С. Лотюк, В. Ф. Мелашенко, Н. А. Мяловицька, В. Ф. Погорілко, М. І. Ставнійчук, О. Ф. Фріцький, Н. Г. Шукліна ; за ред. В. Ф. Погорілко. Київ : Наукова думка, 2002. С. 629–675.
21. Фріцький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 536 с.
22. Мішина Н. В. Теорії місцевого самоврядування і самоорганізація населення. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії* / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. Т. 8. С. 163–170.
23. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства: монографія. Харків : Одіссей, 2006. 352 с.
24. Гуго Г. фон. Учебник по курсу цивилистики. *Антология мировой правовой мысли: в 5 т.* / Нац. обществ.-науч. Фонд ; рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин. Москва : Мысль, 1999. Т. 3 : Европа. Америка: XVII–XX вв. С. 272–276.

V. Kyrychenko,
*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of
General Law of Kharkov National
University of Internal Affairs*

THEORETICAL CONCEPTS OF LOCAL GOVERNMENT - THE SEARCH FOR NATURE

The article presents the results of attempts to clarify the nature of local government. The author analyzes the emergence of concepts that explain the essence of the institution of local self-government. Understanding this phenomenon in European legal thought begins through community theory. To replace which comes the state understanding of the nature of local government. The political and legal ideas that emerged in the Russian Empire and for the most part fit into the state paradigm are considered. An alternative to this imperial thought is the ideas of Ukrainian scientists and public figures who insisted on the most ancient right of citizens, which belongs to the territorial community, by virtue of its nature, and not the gifted state. Also, an attempt was made to identify the existing model of self-

government in Ukraine. The phenomenon of the self-government of society arises in the pre-state period of human history and continues to develop in the conditions of the existence of the state. Under the conditions of the arisen confrontation, national ones are being created, which are due to the historical development of the model of coexistence of the state and local self-government.

Keywords: *local government, community, communal, state, municipal, power.*

Надійшла до редакції 22.09.2018

УДК 342.565.2(477)

Шаптала Н. К.,
кандидат юридичних наук,
Суддя Конституційного Суду
України

ДОКАЗУВАННЯ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ В СПРАВАХ З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ

Стаття присвячена актуальним, однак малодослідженим питанням, пов'язаним із формуванням доказової бази рішень Конституційного Суду України в справах з питань захисту права на свободу та особисту недоторканність.

Особливу увагу автор приділяє визначенню філософсько-правового змісту поняття та методології доказування у конституційному судовому процесі, яким властива наявність сукупності певних методів пізнання, тобто науково обумовлених та практично апробованих раціональних способів або системи способів отримання необхідного обсягу знань для прийняття об'єктивного та обґрунтованого рішення.

Ключові слова: верховенство права, доказ, доказування, недоторканність, пізнання, свобода, юридична логіка.

Статья посвящена актуальным, однако малоисследованным вопросам, связанным с формированием доказательной базы решений Конституционного Суда Украины по делам о защите права на свободу и личную неприкосновенность.

Особое внимание автор уделяет определению философско-правового содержания понятия и методологии доказывания в конституционном процессе, которым присуще наличие совокупности определенных методов познания, то есть научно обусловленных и практически апробированных рациональных способов или системы способов получения необходимого объема знаний для принятия объективного и обоснованного решения.

Ключевые слова: верховенство права, доказательство, доказывание, неприкосновенность, познания, свобода, юридическая логика.

Постановка проблеми. Свобода й особиста недоторканність є одними із фундаментальних прав людини і громадянина, які гарантуються Конституцією України. Для їх захисту та дотримання згідно з Основним Законом демократичної, право-

вої та соціальної Української держави утворено загальнодержавних механізм, важливим елементом якого є Конституційний Суд України (далі – КСУ, Суд).

Відповідно до Конституції України КСУ не належить до вітчиз-

няної системи правосуддя, що, на наш погляд, правильно відображає його статус як органу конституційного контролю. Йдеться про те, що, на відміну від судів загальної юрисдикції, КСУ вирішує питання віднесені до його компетенції, не суто з позитивістських позицій, а враховуючи такі фактори як відповідність об'єкта дослідження загальнолюдським цінностям (аксіологічний вимір), впливу на соціально-політичну ситуацію в державі (онтологічний вимір) та застосовуючи філософські методи пізнання (гносеологічний вимір).

Таким чином, хоча конституційний судовий процес не можна повною мірою вважати науково-дослідницькою діяльністю, проте окремі елементи такої діяльності у ньому мають місце та нерідко вагомо впливають на результати конституційного провадження. Йдеться, зокрема, про особливу методологію формування його доказової бази, якій властива наявність сукупності певних методів пізнання, тобто науково обумовлених та практично апробованих раціональних способів або системи способів отримання необхідного обсягу знань для прийняття об'єктивного та обґрунтованого рішення.

Водночас, не зважаючи на важливість названої стадії конституційного судового процесу, питання пов'язані з доказуванням у ньому, все ще лишаються недостатньо законодавчо врегульованими та малодослідженими у наукових колах.

Теоретичною основою статті є праці вітчизняних та іноземних науковців галузі конституційного судочинства, акти міжнародного та вітчизняного права, висновки і рішення КСУ.

Метою і завданням публікації є:

- вивчення філософсько-правових вимірів доказування у конституційному судовому процесі, зокрема в справах з питань захисту права на свободу та особисту недоторканність;

- окреслення шляхів та засобів подолання проблем наукового обґрунтування та законодавчого врегулювання діяльності Конституційного Суду України, пов'язаних із доказуванням у конституційному судовому процесі.

Виклад основного матеріалу.

Загальновизнано, що сутність поняття доказування у сучасному судовому процесі, у тому числі конституційному, визначається, насамперед, філософськими доктринами, які складають систему найбільш загальних та глибоких за змістом ідей про зародження, становлення та науково визначене функціональне призначення конституційного права як галузі науки права, так і конституціоналізму в цілому.

Доказування у конституційному судовому процесі, як слушно зазначає академік НАПрН України М. Костицький, підпорядковане «загальним гносеологічним закономірностям. При цьому пізнання в процесі доказування розуміється як творча діяльність суддів КСУ та учасників процесу, яка орієнтована на отримання достовірних знань про право. Пізнання тут є сутнісною характеристикою буття, культури, зокрема правової, і має функціональне спрямування – віднайти право – та забезпечується використанням наукових засобів і методів. Інакше кажучи, пізнання в процесі доказування у конституційному судовому процесі є

по суті науковим і навіть частково філософським» [1, с. 160].

Тобто, вирішальне значення серед доказів у цьому процесі, мають докази, отримані за допомогою судової логіки, тобто спеціальної складової юридичної логіки, предметом якої, в свою чергу, є судове обґрунтування (судове доказування), та судової аналітики – інтелектуальної, логіко-аналітичної діяльності, спрямованої на вирішення практичних завдань.

Водночас, вихідною філософсько-правовою доктриною конституціоналізму, як засадничого підґрунтя конституційної юрисдикції, є забезпечення свободи та особистої недоторканності людини, гарантування її прав та законних інтересів, введення державної влади у конституційно визначені межі її функціонування.

У цьому контексті слід зазначити, що право на свободу та особисту недоторканність є одним з головних природних прав людини, яке було започатковано з моменту її становлення як складової одиниці соціуму. Класична філософська формула Бенедикта Спінози «свобода є усвідомлена необхідність» відображає сутність цієї філософсько-правової категорій та соціально-політичного феномену, що полягає у безперервній боротьбі та єдності протиріч між індивідуалізмом і солідарністю, між бажанням та законом, між індивідуумом і соціумом.

Людина, як соціальна істота не може існувати окремо від суспільства. Згадаємо, хоч би героя роману Д. Дефо Робінзона Крузо, який мав досить пристойні умови життя на безлюдному острові, однак усіма силами намагався повернутися до суспільства, яке водночас нещадно критикував.

Нині, пройшовши тернистий еволюційний шлях, людство нарешті почало розуміти, що саме свобода є найвищою соціальною цінністю, саме це право є вищою ідеєю, основою демократичних цінностей, в тому числі і права на особисту недоторканність. Це розуміння знайшло своє втілення у таких загальновизнаних актах міжнародного права як: Загальна декларація прав людини 1948 року (далі – Декларація) [2]; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (далі – Пакт) [3]; Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) [4] та багатьох інших.

Україна, яка за Конституцією є демократичною, правовою та соціальною державою, закріпила право кожної людини на свободу та особисту недоторканність у статті 29 Основного Закону. Сутність цього конституційного права полягає у тому, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Водночас Конституція передбачає, що у разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його припинити, уповноважені на те, законом, органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом.

Офіційне тлумачення цієї конституційної норми надав КСУ у Рішенні від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, у якому, зокрема, зазначив, що положення статті 29 Конституції України визначають затримання, арешт і тримання під вартою як

примусові заходи, що обмежують право на свободу та на особисту недоторканність особи і можуть застосовуватися тільки на підставах та в порядку, встановлених законом, що передбачає обов'язок органів державної влади та їх посадових осіб забезпечувати дотримання норм як матеріального, так і процесуального права при затриманні особи. Наведене означає, що затриманий має право на перевірку компетентним судом не лише додержання органами державної влади та їх посадовими особами норм процесуального права, на підставі яких проводилося затримання, а й обґрунтованості підозри, яка стала підставою для затримання, законності мети, з якою воно застосовувалося та чи було необхідним і виправданим за конкретних обставин. Таке затримання у будь-якому випадку, – наголосив Суд, – не може бути визнане обґрунтованим, якщо діяння, які інкримінуються затриманому, на час їх вчинення не могли розцінюватися або не визнавалися законом як правопорушення.

Приймаючи таке рішення КСУ у якості доказів своєї юридичної позиції визнав:

перш за все, логічно-аналітичні висновки з інтелектуальної діяльності щодо дослідження доктринальних конституційних позицій з дотичних питань, викладених у положеннях ст.ст. 3, 8, 29 Конституції України;

по-друге, розуміння сутності та змісту права на свободу та особисту недоторканність, яке сформульовано в положеннях загальновизнаних актів міжнародного права, зокрема:

- у статтях 3 та 9 Декларації, згідно з якими кожна людина має право на життя, свободу та особисту недоторканність; ніхто не може бути

підданий безпідставному арешту, затриманню або видворенню;

- у пункті 1 статті 9 Пакту, в якому зазначено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність; ніхто не може бути підданий свавільному арешту чи триманню під вартою; ніхто не може бути позбавлений волі інакше як на підставах і відповідно до процедури, які встановлені законом;

- у пункті 1 статті 5 Конвенції, який проголошує, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність; нікого не може бути позбавлено свободи, крім випадків та відповідно до процедури, яка встановлена законом;

по-третє, правове обґрунтування юридичних позицій Європейського суду з прав людини, сформульованих у рішеннях від 23 жовтня 2008 року у справі «Солдатенко проти України»; від 6 листопада 2008 року у справі «Єлоєв проти України»; від 19 лютого 2009 року [5] та інших, яким КСУ приділив увагу.

У іншому Рішенні від 12 квітня 2012 року №9/2012 КСУ дійшов висновку, що особиста участь засудженого, який відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань, як сторони судового процесу створює передумови для повного, всебічного, об'єктивного та неупередженого розгляду справи. Така участь засудженого як сторони у розгляді справи в судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій повинна забезпечуватися відповідним процесуальним законом. Рішення про порядок участі засудженого як сторони у розгляді справи зобов'язаний приймати суд у порядку та на умовах, визначених відповідним процесуальним законом.

Таке рішення КСУ базується на дослідженні у якості доказів:

- по-перше, доктринальних позицій положень частини третьої статті 63 Основного Закону України, згідно з якими засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду;

- по-друге, положень частини третьої статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якою визначено, що кожен має право на участь у розгляді своєї справи у передбаченому процесуальним законом порядку в суді будь-якої інстанції;

- по третє, положень міжнародних правових актів з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема, Декларації (статті 1, 2, 7), Пакту (статті 14, 26), Конвенції (стаття 14), Протоколу № 12 до Конвенції (стаття 1), зміст яких полягає у тому, що рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства [6].

У червні 2016 року КСУ була розглянута справа за поданням Уповноваженого з прав людини де Суд визнав неконституційними окремі положення Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року № 1489-III, а саме в частині положень щодо госпіталізації особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною, без її згоди, до психіатричного закладу на прохання або за згодою її опікуна за рішенням лікаря-психіатра без судового контролю.

Доказами неконституційності цих положень зазначеного Закону Суд визнав:

1. Результати логіко-аналітичного дослідження сутності і змісту конституційних приписів, згідно з якими: усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними; конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; кожен має право на повагу до його гідності; кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність; права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (стаття 21, частина друга статті 22, частина перша статті 28, частина перша статті 29, частини перша, друга статті 55), а також дослідження та системний аналіз доктринальних позицій з дотичних питань;

2. Зміст положень Цивільного кодексу України, якими визначено, що фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; фізична особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це; над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка; недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину; правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє її опікун; відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, несе її опікун (частина перша

статті 39, частина 1 статті 40, стаття 41);

3. Застереження, яке міститься у статті 5 Конвенції, зміст якого полягає у тому, що затримання психічнохворої особи передбачає перевірку законності такого затримання у судовому порядку;

4. Положення Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» від 18 лютого 1992 року № 46/119, якими визначено, що примусова госпіталізація чи затримання пацієнтів спочатку має відбуватися на короткий строк, встановлений національним законодавством, для обстеження і попереднього лікування до розгляду такої госпіталізації чи затримання контрольним органом, яким має бути суд чи інший незалежний та безсторонній орган (принципи 16, 17);

5. Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи у з психіатрії та прав людини від 1 січня 1994 року № 1235 передбачила, що рішення про примусову госпіталізацію особи до психіатричного закладу має ухвалюватися суддею з встановленням часових меж такої госпіталізації (пункт 7);

6. Правове обґрунтування юридичної позиції Європейського суду з прав людини, викладеної у рішенні у справі «Вінтерверп проти Нідерландів» від 24 жовтня 1979 року, згідно з якою: «за винятком випадків крайньої необхідності, людина не має позбавлятися свободи до тих пір, поки не буде переконливо доведено, що вона дійсно є «психічнохворою». Сама сутність того, в чому слід переконати компетентні державні органи

– наявність психічного розладу, - вимагає об'єктивної медичної експертизи; психічний розлад має бути такого характеру або ступеня, які виправдовували б обов'язкове позбавлення свободи; обґрунтованість позбавлення свободи залежить від стійкості такого розладу»[7].

Таким чином, особливості доказування у вітчизняному конституційному судовому процесі, у тому числі у справах з питань захисту права свободи та особисту недоторканість, полягають у тому, що це дослідження не тільки змісту, тобто так званої «букви» закону, а й конституційних доктрин, які покладено у його основу («духу закону»). Це складає сутність інтелектуальної, логічно-розумової діяльності суддів щодо дослідження доказів шляхом використання методологічних прийомів пізнання істини (логіка, аналіз, синтез, дедукція, юридична герменевтика, системний підхід тощо).

Тобто, незважаючи на те, що КСУ утворено за європейською («кельзенівською») моделлю, світоглядний зміст вітчизняного конституційного судового контролю не є зорієнтованим виключно на концепцію догматичного, позитивістського розуміння права автори якої І. Бентам, Дж. Остін, Г. Кельзен заперечували взаємозв'язок права, моралі та справедливості, стверджуючи про домінуючу роль держави у законотворенні, розглядали особистість лише як істоту, здатну розуміти накази та необхідність їх примусового виконання. З цією доктриною важко погодитися, але певний її вплив має місце і в діяльності КСУ

Характерним прикладом такого впливу ідеологічної спрямованості на вітчизняну конституційну док-

трину є Рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, у якому Суд визнав неконституційним, положення частини першої статті 69 Кримінального кодексу України в частині, яка унеможливила призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Мотивуючи це рішення Суд, зокрема, наголосив, на тому, що виходячи з принципу верховенства права, закони, за своїм змістом, мають «бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України»

В якості доказів Суд використав:

- ідеологічну спрямованість вітчизняної конституційної доктрини, яка полягає у визнанні людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (стаття 3), а також встановлює, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21) та захищаються судом (стаття 55);

- доктринальні позиції актів міжнародного права, зокрема, щодо обов'язковості додержання принципу справедливості при застосуванні кримінального покарання (стаття 10

Декларації, статтю 14 Пакту, статтю 6 Конвенції);

- резолюції Генеральної Асамблеї ООН 45/110 від 14 грудня 1990 року (Токійські правила), яка визначає, що до всіх осіб, щодо яких здійснюється судове переслідування, поряд з іншими обставинами мають бути враховані, зокрема, характер і ступінь тяжкості правопорушення, дані про особу правопорушника, а також інтереси захисту суспільства (пункт 2.3).

Висновки. Забезпечення свободи та особистої недоторканності людини, гарантування її прав та законних інтересів, введення державної влади у конституційно визначені межі її функціонування є вихідною філософсько-правовою доктриною конституціоналізму, як засадничого підґрунтя вітчизняної конституційної юрисдикції.

Доказування у конституційному судовому процесі, у тому числі у справах з питань захисту права на свободу і особисту недоторканність, підпорядковане загальним гносеологічним закономірностям та, в першу чергу, є розумовою інтелектуально-аналітичною діяльністю суддів щодо пізнання та оцінки доктринальних позицій, Конституції, законів, актів міжнародного права тощо.

Незважаючи на те, що КСУ утворено за європейською («кельзівською») моделлю, світоглядний зміст вітчизняного конституційного судового процесу не є зорієнтованим виключно на концепцію догматичного, позитивістського розуміння права.

Вирішальне значення серед доказів у цьому процесі, мають докази, отримані за допомогою судової логіки, тобто спеціальної складової юри-

дичної логіки, предметом якої, в свою чергу, є судове обґрунтування (судове доказування), та судової аналітики – інтелектуальної, логіко-аналітичної діяльності, спрямованої на вирішення практичних завдань.

Список використаних джерел

1. Костицький М. Доказування в конституційному судовому процесі. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 158–163.
2. Загальна декларація прав людини 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93, С. 89. Стаття 3103.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 06. 10. 2018).
4. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. № 32 від 23.08.2006. С. 270.
5. Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію». *Вісник Конституційного суду України*. 2010. № 5. С. 11.
6. Рішення Конституційного Суду України від 12.04.2012 № 9-рп/2012 у справі про рівність сторін судового процесу. *Вісник Конституційного суду України*. 2012. № 3. С. 41.
7. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 № 2-рп/2016 року у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу. *Вісник Конституційного суду України*. 2016. № 6. С. 60.
8. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання. *Офіційний вісник України*. 26.11.2004. № 45, Ст. 2975. С. 41.

*N. Shaptala,
PhD in Law,
Judge of the Constitutional Court of Ukraine*

PROOF IN THE CONSTITUTIONAL COURT PROCEEDINGS IN THE CASE OF PROTECTING THE RIGHT TO FREEDOM AND PERSONAL INVIOABILITY

The article is devoted to actual, but little-studied issues related to the formation of evidence base of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine in matters concerning the protection of the right to liberty and personal integrity.

The author pays special attention to the definition of the philosophical and legal content of the concept and methodology of evidence in the constitutional court process, which is characterized by the existence of a set of certain methods of

knowledge, that is, scientifically determined and practically tested rational methods or systems of methods for obtaining the required amount of knowledge for making an objective and reasonable solution.

According to the results of the study, the author made the following conclusions:

Ensuring the freedom and personal integrity of a person, guaranteeing his rights and legitimate interests, the introduction of state power in the constitutionally defined boundaries of its functioning is the original philosophical and legal doctrine of constitutionalism as the underlying basis of domestic constitutional jurisdiction.

Proof in the constitutional court proceeding, including in cases concerning the protection of the right to liberty and personal integrity, is subject to general epistemological laws and, above all, is the intellectual and analytical activity of judges regarding the knowledge and assessment of doctrinal positions, the Constitution, laws, acts international law, etc.

Despite the fact that the KSU was formed according to the European («Kelzen's») model, the ideological content of the domestic constitutional court process is not oriented exclusively on the concept of dogmatic, positivist understanding of law.

The philosophical and legal content of Proof and evidence in the domestic constitutional court proceeding in matters concerning the protection of the right to liberty and personal integrity is determined by the doctrines of the ideology of modern constitutional law, which is the system of the most general and deep in the content of the postulates on the origin, formation and functional purpose of the constitutional judicial proceedings as a branch of constitutional law and constitutionalism in general.

The decisive factor among the evidence in this process is the evidence obtained through judicial logic, that is, the special component of legal logic, the subject of which, in turn, is the judicial substantiation (judicial proof), and the forensic analyst – intellectual, logical and thoughtful activity, aimed at solving practical problems.

Key words: *rule of law, proof, proofing, inviolability, knowledge, freedom, legal logic.*

Надійшла до редакції 08.10.2018

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.8

*Годлевська-Коновалова А. В.,
аспірант Класичного приватного
університету*

ПРО ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ТА ОБУМОВЛЮЮТЬ ЗЛІСНУ НЕПОКОРУ ЗАСУДЖЕНИХ АДМІНІСТРАЦІЇ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Здійснено аналіз основних детермінант, що спричиняють та обумовлюють вчинення злісної непокори засуджених адміністрації виправних колоній, а також розроблені науково обґрунтовані шляхи щодо їх нейтралізації, блокування, усунення тощо.

Ключові слова: детермінанти злочинності, злісна непокора, адміністрація виправної колонії, засуджений, злісний порушник, профілактичний облік, адміністративний нагляд, ізоляція.

Осуществлён анализ основных детерминантов, обуславливающих совершение злостного неповиновения осуждённых администрации исправительных колоний, а также разработаны научно обоснованные пути относительно их нейтрализации, блокирования, устранения, т.п.

Ключевые слова: детерминанты преступности, злостное неповиновение, администрация исправительной колонии, осуждённый, злостный нарушитель профилактический учет, административный надзор, изоляция.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, однією із суттєвих проблем, які впливають на ефективність процесу виконання-відбування покарань в Україні, є злочинність засуджених. При цьому, у структурі злочинів, які щорічно реєструються з боку зазначених осіб, майже 40% складає злісна непокора адміністрації установ виконання покарань (далі – УВП) (ст. 391 Кримінального кодексу України (КК України) [1, с. 1–2]. Більш того, практично всі кримінологічні показники даного виду злочинності у виправних колоніях (рі-

вень, коефіцієнт злочинності, її географія, ціна, та ін.) [2, с. 56–63], які відповідно до вимог ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК України) відносяться до одних із видів УВП, із року в рік є також незмінними.

Все це є результатом стереотипності та неадекватності дій адміністрації виправних колоній та інших суб'єктів запобігання злочинам у сфері виконання покарань [3] щодо запобігання та протидії даному суспільно небезпечному явищу. Особливу увагу в цьому контексті заслугу

вує діяльність зазначених суб'єктів по нейтралізації, блокуванню, усуненню детермінант, що спричинюють та обумовлюють вчинення злісної непокори засуджених, яка на сьогодні є досить нерезультативною і безсистемною, а, в кінцевому підсумку, призводить до незмінності ситуації, що склалась у боротьбі із даним видом злочинності в УВП.

Таким чином, варто констатувати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує вирішення на всіх рівнях (законодавчому, організаційно-управлінському, матеріально-технічному тощо), включаючи й науковий.

Постановка завдання. Зазначені обставини й обумовили вибір теми цієї наукової статті, а також визначили її основне завдання – на підставі результатів проведеного аналізу основних детермінант, що спричинюють та обумовлюють злісну непокору засуджених адміністрації виправних колоній, розробити науково обґрунтовані заходи щодо удосконалення запобіжної діяльності з означеної проблематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показало вивчення наукової літератури, досить активно займаються розробкою питань, що стосуються змісту злісної непокори засуджених в УВП, такі науковці, як: К. А. Автухов, В. А. Бадира, В. В. Василевич, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, О. Г. Колб, І. О. Колб, В. О. Меркулова, О. І. Плужнік, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, І. С. Яковець та ін.

Поряд з цим, слід визнати, що у сучасних умовах реформування сфери виконання покарань [4], проблеми, які мають пряме відношення до

даного виду злочинів, досліджені не в повній мірі, а тому тема цієї наукової статті є досить актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення.

Виклад основних положень. У доктринальних джерелах під детермінантою (лат. *determinans* – визначаючий) розуміють причину, що визначає виникнення явища [5, с. 190], а під детермінацією злочинності – сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного та суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку обумовлюють кримінальну форму поведінки у суспільстві [2, с. 71].

У сфері виконання покарань детермінанти злочинності науковці поділили на загальні, особливі, специфічні, безпосередні [6, с. 63–87]. Як встановлено в ході даного дослідження, всі вони мають пряме відношення до змісту детермінант, що спричинюють та обумовлюють вчинення злісної непокори засуджених адміністрації виправної колонії. Поряд з цим, враховуючи вимоги, які пред'являються до об'єму будь-якої наукової статті, у даній акцентована увага лише на безпосередніх детермінантах зазначеного виду злочинності. Зокрема, виявлено, що однією з таких є неналежна локалізація засуджених у виправних колоніях. Так, щорічно цими особами у середньому вчиняється майже 2000 випадків порушень локалізації, переважна більшість яких (до 1,5 тис.) припадає на житлові зони цих УВП, а також пов'язана із проведенням масових заходів (більше 1,4 тис. випадків (78% у загальній структурі зазначених правопорушень)) [1, с. 21].

Щодо другої групи детермінант, то вони теж, у певній мірі, обу-

мовлені першою та виражаються у неналежному перекритті адміністрацією виправних колоній каналів надходження до засуджених заборонених предметів, кількість яких також щорічно є сталою (до 10 тис. грн. у середньому, до 200 г наркотичних засобів, більше 1,2 тис. одиниць ключо-ріжучих предметів, до 100 літрів спиртних напоїв – вилучається в охороняємих зонах цих УВП).

Третю групу безпосередніх детермінант, що спричиняють та обумовлюють вчинення злочинів, пов'язаних із злісною непокорю засуджених, є неналежний рівень запобігання злочинам серед осіб, які перебували на профілактичних обліках. Кількість таких засуджених щорічно сягає майже 4 тис. осіб, з яких більше 3 тис. – це злісні порушники встановленого порядку відбування покарань (ст. 133 КВК України), 70% із яких у подальшому притягається до кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України [6, с. 89–90].

Четверта група цих детермінант має пряме відношення, як встановлено в ході спеціальних наукових досліджень, до концентрації злісних порушників в одному місці (дільниці, приміщенні камерного типу тощо), що в подальшому призводить до об'єднання їх зусиль, спрямованих на злісну непокору адміністрації виправної колонії [7, с. 185].

Такий підхід, крім цього, на практиці породжує постійне зростання кількості засуджених у виправних колоніях, які в порядку вимог ч. 3 ст. 101 КВК України переводяться до дільниць посиленого контролю. При цьому, більшість із них попередньо перебувала на профілактичних обліках [7, с. 186].

П'ята група безпосередніх детермінант, що спричиняють та обумовлюють вчинення злісної непокори засудженими у виправних колоніях, пов'язана із застосуванням до засуджених, які звільняються по визначених у законі (ст. 152 КВК України) підставах від подальшого відбування покарання, положень Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [8].

Сутність цієї проблеми полягає у тому, що зазначений закон адміністрація виправної колонії реалізує на практиці нераціонально та не до всіх осіб, які підпадають під його дію. Так, як встановлено в ході спеціальних наукових досліджень, щорічно з виправних колоній звільняється умовно-достроково (ст. 81 КК України) тільки 50–60% від усіх засуджених, які потенційно підпадали під дію цієї правової норми [7, с. 167], тобто відносились до об'єктів дії Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» (а це – інші 40% цих осіб).

Проте практика є дещо іншою. Так, тільки у 2016 році зазначений нагляд було застосовано судом до 81% засуджених, які по формальних ознаках підпадали під дію даного закону [1, с. 24], позаяк адміністрація виправних колоній неналежним чином підійшла як до вирішення цього питання, так і до підготовки матеріалів на цих осіб до суду, який постановив рішення тільки у 96% випадків від кількості направлених у цей орган подань [1, с. 24].

Низьким, у зв'язку з цим, є й рівень контролю за прибуттям цих суб'єктів нагляду до обраного місця проживання (зокрема, 2016 р. пору-

шили правила адміністративного нагляду 107 осіб проти 70 у 2015 р. [1, с. 25].

Проте, попри всі негаразди та криміногенні ризики, що створюють зазначені вище групи детермінант, найбільш небезпечною є їх шоста група, що змістовно зв'язана із впливом кримінальної субкультури як на злісних правопорушників, так і на правопорядок у виправних колоніях у цілому. Зокрема, у структурі всіх переведених до приміщень камерного типу колоній максимального рівня безпеки у порядку ст. 101 КВК України злісних порушників встановленого порядку відбування покарань (ст. 133 КВК України) 17% осіб підтримували та активно розповсюджували серед інших засуджених елементи злочинної субкультури [7, с. 201]. При цьому, як свідчить практика, такого потужного негативного впливу цієї «контркультури» на засуджених до позбавлення волі, як на сьогодні, в Україні майже ніколи не було.

Для того, щоб уявити всю суспільну небезпеку кримінальної субкультури в цілому для нашої держави, її руйнівну силу на осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях (а, в цьому, власне, проявляється зміст детермінант, що спричиняють та обумовлюють вчиненню злісної непокори адміністрації цих УВП), варто лише проаналізувати ті функції, які вона виконує у повсякденному житті засуджених, зокрема:

а) спотворює суспільну свідомість та розхиляє доброчесність тих осіб, які не відносяться до злісних порушників;

б) трансформує, зберігає і передає злочинний досвід із покоління в покоління;

в) блокує процес виправлення та ресоціалізації засуджених (ст. 6 КВК України), протидіючи таким чином меті і завданням кримінально-виконавчого законодавства України (ст. 1 КВК України);

г) створює позитивний імідж деяким категоріям засуджених, які утримуються у виправних колоніях (різноманітним злочинним авторитетам, злісним порушникам);

г) засуджує, переслідує та «карає» тих засуджених, які співпрацюють з адміністрацією виправної колонії або з іншими правоохоронними органами та органами державної влади;

д) формує хибну думку щодо доцільності порушення певних прав, норм тощо, використовуючи при цьому різні методи [7, с. 204–205].

Як встановлено в ході чисельних наукових розробок з означеної проблематики, у змісті кримінальної субкультури учені виділяють три основні елементи:

1. Норми, правила, «закони» тощо кримінального середовища, які створюються професійними злочинцями та які всебічно їх оберігають (звичаї, ритуали, традиції).

2. Розшарування засуджених на різні категорії, касти, групи, та ін. (так звана «стратифікація» [5, с. 433] (злодії у законі, авторитети, т. п.).

3. Засоби комунікації (жаргон; клички; татуювання; тайнопис; фольклор; жести; графіті; мова одягу (мода); ігри) [7, с. 205].

Та, саме небезпечне у змісті кримінальної субкультури є те, що вона знаходить своє відображення у поширенні особливої «філософії» злочинного світу, яка виправдовує вчинення злочинів, особливо тих, що стосуються злісної непокори засу-

джених адміністрації УВП, заохочує цих осіб до невизнання вини та відповідальності за вчинені суспільно небезпечні і карані діяння (наприклад, у насильницьких злочинах – почуття «товариської взаємодопомоги», «колективізму», ідею «дружби», звинувачення у всьому жертви злочину, яка немовби спровокувала відповідну реакцію на її поведінку, та ін.).

Крім цього, кримінальна субкультура робить можливими ті спрямування, які офіційна культура обмежує та віддає під соціальний контроль (вживання спиртних і наркотичних речовин, сексуальне насильство та розбещення, хуліганство та інші агресивні дії тощо). При цьому, дозволяється не сприймати повністю або частково державну політику у сфері боротьби із злочинністю (кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну) [9]. І, хоча кримінальна субкультура, як вірно зазначають ряд дослідників, є найнижчим та, одночасно, найнебезпечнішим щаблем у структурі субкультур, поряд з цим, вона є пріоритетною детермінантою, що формує злочинну поведінку у виді злісної непокори засуджених адміністрації виправних колоній.

Саме тому, її вивчення, як суспільної реальності та однієї з обставин, яка спричинює та зумовлює вчинення даного злочину, є необхідним завданням дослідження у сьогоденні, позаяк це:

а) розширює та збільшує можливість для запобігання і протидії злісній непокорі в зазначених УВП;

б) стає запорукою та науково обґрунтованим підґрунтям для вдосконалення нормативно-правових і практичних засад запобіжної діяльності у виправних колоніях України.

Висновки. Отже, якщо узагальнити всі проаналізовані вище безпосередні детермінанти, що спричинюють та обумовлюють злісну непокору засуджених адміністрації виправної колонії, то пріоритетною варто визнати ту із них, що пов'язана із впливом кримінальної субкультури на формування протиправної поведінки цих осіб. При цьому, інші детермінанти у механізмі вчинення даного злочину є похідними та такими, що тісно взаємодіють з домінантною детермінантою та активізують і матеріалізують протиправні наміри зазначеної категорії засуджених у практичній площині – шляхом вчинення задуманого злочину.

З цього витікає також й інший висновок, а саме: розробляти слід не локальні заходи запобігання злочину, закріпленого в ст. 391 КК України, а застосовувати системний підхід, що дасть можливість ефективно впливати на весь детермінаційний комплекс [10], що спричинює та обумовлює вчинення злісної непокори у виправних колоніях України.

Список використаних джерел

1. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2016 році : інформ. бюл. Київ : Міністерство юстиції України, 2017. 43 с.

2. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
3. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис... д-ра юрид. наук / 12.00.08. Київ: НАВСУ, 2007. 513 с.
4. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби України та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. №348. *Офіційний вісник України*. 2016. №44. Ст. 1264.
5. Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов: Изд. 3-е, испр.; перераб. Москва: Мартин, 2010. 704 с.
6. Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі : [навч. посіб] – [-2-ге вид., допов. і випр.]; за заг. ред. В. Л. Ортинського та О. Г. Колба. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2010. 244с.
7. Реалізація принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчій діяльності: навч. посібник; за заг. ред. д.ю.н., професорів О. Г. Колба та О. М. Джужі. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 336 с.
8. Про адміністративний нагляд за особами звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 1 грудня 1994 року № 264/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 52. Ст. 455.
9. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис... докт. юрид. наук // 12.00.08. Київ: КНУВС, 2006. 418 с.
10. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре». Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

A. Godlewska-Konovalova,
*postgraduate student of the Classic Private
University*

ABOUT SOME DETERMINANTS WHICH ARE PROTECTED FIGHT AGAINST THE MUTUAL NEIGHBORHOOD OF THE ADMINISTRATIVE ADMINISTRATION OF THE CORRECTED COLONIES

The article analyzes the main determinants that promote and determine the implementation of malicious disobedience of the convicted administrations of correctional colonies, as well as developed scientifically grounded ways for their neutralization, blocking, elimination, etc.

As practice shows, crime of convicts is one of the major problems that affect the effectiveness of the execution process - serving sentences in Ukraine. At the same time, in the structure of crimes registered annually by these persons, almost 40% of the violent disobedience of the administration of penitentiary institutions (hereinafter – UVP) (Article 391 of the Criminal Code of Ukraine. Moreover, virtually all criminological indicators of this type of crime in correctional colonies, which are related to the requirements of Article 11 of the Criminal-Executive Code

to the CIA (level, crime rate, geography, price, t. etc.) from year to year are also unchanged.

All this is the result of the stereotypical and inadequate actions of the administration of correctional colonies and other actors in the prevention of crimes in the field of the execution of sentences in preventing and responding generally to this socially dangerous phenomenon. Particular attention in this context deserves the activity of the indicated subjects for neutralization, blocking, elimination, etc., determinants that promote and determine the commission of malicious disobedience of convicts, which today is not sufficiently effective and unsystematic, and ultimately leads to the unchanging situation, formed in the fight against this type of crime in the PIs.

Thus, it is worth noting that there is a complex application problem that needs to be addressed at all levels (legislative, organizational and managerial, logistical, etc.), including scientific ones.

The above circumstances predetermined the choice of the topic of this scientific article, as well as determined its main task - based on the results of the analysis of the main determinants that promote and cause malicious disobedience to the administration of the correctional colonies, to develop scientifically grounded measures to improve preventive activities on the identified issues of research.

Key words: *crime determinants, evil disobedience, administration of correctional colony, condemned, malicious violator, preventive accounting, administrative supervision, insulation.*

Надійшла до редакції 11.08.2018

УДК 343.28

Горох О. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального та
кримінального процесуального права
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУ- ВАННЯМ ВАГІТНИХ ЖІНОК І ЖІНОК, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ ВІКОМ ДО СЕМИ РОКІВ

У статті досліджено актуальні проблеми звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК). Висвітлені шляхи вирішення проблем застосування цього виду звільнення від відбування покарання з випробуванням, що сприятимуть покращенню законодавства та стабільності судової практики у цій сфері.

Ключові слова: звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років; проблеми звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.

В статье исследованы актуальные проблемы освобождения от отбывания наказания с испытанием беременных женщин и женщин, имеющих детей возрастом до семи лет (ст. 79 УК). Показаны пути решения проблем применения этого вида освобождения от отбывания наказания с испытанием, которые будут способствовать улучшению законодательства и стабильности судебной практики в этой сфере.

Ключевые слова: освобождения от отбывания наказания с испытанием беременных женщин и женщин, имеющих детей возрастом до семи лет; проблемы освобождения от отбывания наказания с испытанием беременных женщин и женщин, имеющих детей возрастом до семи лет.

Постановка проблеми. Одним зі спеціальних видів звільнення від відбування покарання жінок є звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. Цей вид звільнення від відбування покарання з випробуванням передбачений ст. 79 Кримінального кодексу України (далі – КК). Закріп-

лення цієї норми в кримінальному законодавстві зумовлено тим, що закон ставить інтереси дитини, її виховання, нормальні умови життя для вагітної жінки вище, ніж негайне виконання покарання, і навіть вище, ніж реалізацію цілей кримінальної відповідальності [1, с. 7].

Аналіз досліджень та публікацій. Проблемам звільнення від

відбування покарання жінок присвячені наукові праці українських вчених В. О. Меркулової, Є. О. Письменського, І. В. Шимончука, П. В. Хряпінського. Однак попри дослідження у вітчизняній кримінально-правовій доктрині проблем застосування цього виду звільнення від відбування покарання, низка питань і дотепер залишаються не розв'язаними, спірними або мало висвітленими. Зокрема, вчені не дійшли однозначного висновку про передумови звільнення від відбування покарання вагітних жінок. Певною недостатньою вирішеністю вирізняється питання про застосування ст. 79 КК до сурогатної та біологічної матері. Потребує подальшого аналізу питання про визначення іспитового строку під час звільнення від відбування покарання з випробуванням жінки, а також питання вирішення конкуренції норм про звільнення від відбування покарання з випробуванням жінок (ст. 79 КК) з іншими нормами про звільнення від покарання.

Постановка завдання. Таким чином, метою цієї статті є висвітлення актуальних проблем звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.

Виклад основного матеріалу. Перша проблема, на яку ми хочемо звернути увагу стосується передумову звільнення від відбування покарання з випробуванням жінок. Передумовою звільнення від відбування покарання на підставі ч. 1 ст. 79 КК є засудження вагітної жінки або жінки, яка має дітей віком до семи років, до певного виду покарання.

Законодавець передбачив можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних

жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, у разі призначення двох основних покарань: *обмеження волі та позбавлення волі на строк не більше п'яти років* (ч. 1 ст. 79 КК). Проведене нами узагальнення судової практики демонструє (вивчено 608 судових рішень), що суди застосовували звільнення від відбування покарання з аналізованої підстави у разі призначення жінці обмеження волі – у 2,5 % вивчених рішень, а у разі призначення позбавлення волі на певний строк – у 97,5 % вивчених судових рішень.

Водночас слід зазначити, що положення ч. 1 ст. 79 КК, які передбачають можливість застосування цього виду звільнення від відбування покарання до вагітних жінок і жінок, що мають малолітніх дітей, у разі їх засудження до обмеження волі, суперечать приписам ч. 3 ст. 61 КК. Положення цієї норми унеможливають призначення обмеження волі вагітним жінкам і жінкам, що мають дітей віком до чотирнадцяти років. Інакше застосування закону означатиме порушення норм матеріального права [2]. У зв'язку з цим варто погодитися із вітчизняними юристами, які наголошують на необхідності узгодження норм кримінального законодавства в цій частині [3, с. 203–204].

Згідно з розробленими нами загальними засадами звільнення від покарання [4], суд у разі звільнення від покарання має дотримуватися положень Загальної частини Кримінального кодексу України. У разі недотримання судом положень ч. 3 ст. 61 КК під час звільнення жінки від відбування покарання на підставі ч. 1 ст. 79 КК це є неправильним застосуванням закону про кримінальну

відповідальність. Подібної позиції дотримуються і суди апеляційної та касаційної інстанцій [5].

Отже, звільнення від відбування покарання на підставі ч. 1 ст. 79 КК може бути застосоване у разі призначення вагітній жінці або жінці, яка має дітей віком до семи років, лише одного основного покарання – позбавлення волі на певний строк. Подібного висновку дійшли й інші українські вчені [6, с. 274; 7, с. 101].

Друга аналізована нами проблема стосується питання про застосування ст. 79 КК до сурогатної та біологічної матері.

За оцінками експертів, Україна поступово перетворюється в один із світових центрів сурогатного материнства [8]. Сурогатна мати (гестаційний кур'єр) – це жінка, у якої вагітність настала в результаті запліднення ооцитів, що належать третій стороні, сперматозоїдами, що належать третій стороні. Вона виношує плід з тією умовою або договором, що батьками народженої дитини буде одна або обидві людини, чії гамети використовувалися для запліднення [9]. Сурогатне материнство – це послуга з виношування і народження дитини з наступною реєстрацією немовляти як дитини замовника послуги [10, с. 74–75]. Сімейним законодавством регламентовано, що у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя (ч. 2 ст. 123 Сімейного кодексу України). Народжену дитину передають батькам-замовникам після її народження у строк, визначений у дого-

ворі [11, с. 66–67]. Сурогатна мати після передання дитини біологічним батькам зазвичай не здійснює подальшого догляду за дитиною.

Допустимо, що сурогатна мати вчинила злочин. У такому разі у суду може виникнути питання про можливість звільнення такої жінки від відбування покарання з випробуванням на підставі її вагітності. Не можна виключати і зловживань з боку жінки, яка заради уникнення реальної кримінальної відповідальності може погодитися стати гестаційним кур'єром.

Під час вирішення цього питання суду належить враховувати ту обставину, що після народження дитини сурогатна мати не здійснює подальшого догляду та піклування про неї. У зв'язку з цим звільнення такої жінки від відбування покарання з випробуванням на підставі ч. 1 ст. 79 КК суперечило б правовій природі аналізованого виду звільнення від відбування покарання. Наголоsumo ще раз, що підґрунтям застосування положень ч. 1 ст. 79 КК є гуманізм стосовно дитини та жінки як матері. Погоджуємося з О. О. Наумовим, що до гестаційних кур'єрів, які вчинили злочин, суду доцільно застосовувати не ч. 1 ст. 79 КК, а відстрочку виконання вироку [7, с. 105–106] на час вагітності (п. 2 ч. 1 ст. 536 КПК). Винятком є випадки, коли договір сурогатного материнства до ухвалення вироку буде розірваний і гестаційний кур'єр буде звільнений від виконання взятих на себе зобов'язань щодо передання майбутньої дитини біологічним батькам.

Непростим є питання про можливість звільнення від відбування покарання на підставі ч. 1 ст. 79 КК

біологічної матері, для якої гестаційний кур'єр виношує дитину, як вагітної жінки. Адже біологічна мати згідно з положеннями Сімейного кодексу України визнається матір'ю дитини з моменту перенесення в організм іншої жінки ембріона людини (частини 2, 3 ст. 123 Сімейного кодексу України). Після народження дитини і передання її від гестаційного кур'єра біологічній матері саме остання жінка здійснює догляд і виховання дитини.

Як відомо, застосування закону України про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч. 4 ст. 4 КК). Отже, на нашу думку, застосування положень ч. 1 ст. 79 КК до жінки, яка не є вагітною в біологічному значенні цього слова [12], є неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність.

Водночас питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ч. 1 ст. 79 КК жінки, яка надала суду договір про сурогатне материнство для підтвердження свого «майбутнього» материнства, суд може вирішити після народження дитини і передання її від гестаційного кур'єра біологічній матері. У такому разі жінка може бути звільнена від відбування покарання з випробуванням за ч. 1 ст. 79 КК з іншої підстави – як така, що має дитину. Якщо ж строки розгляду кримінального провадження не дозволяють відкласти ухвалення вироку з вирішенням цього питання до моменту фактичного та юридичного набуття жінкою материнства, суд може повернутися до розв'язання цього питання на стадії виконання вироку на підставі ч. 1 ст. 83 КК.

Третя проблема застосування ст. 79 КК перебуває у площині визначення іспитового строку під час звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. На відміну від звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 4 ст. 75 КК), мінімальні межі іспитового строку, що визначається під час звільнення від відбування покарання з випробуванням жінок на підставі ч. 1 ст. 79 КК, в кримінальному законодавстві прямо не визначено. У ньому визначено лише максимальні межі іспитового строку.

Законодавець у ч. 1 ст. 79 КК встановлює два види іспитових строків. Перший вид іспитового строку встановлений для вагітних жінок. Він може бути визначений судом: 1) лише в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю та пологами, або 2) в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю та пологами та до досягнення дитиною після її народження певного віку.

Другий вид іспитового строку передбачено для жінок, які вже народили і мають дітей. Цей іспитовий строк визначається до досягнення дитиною семирічного віку.

Вивчення судової практики свідчить про те, що під час визначення засудженій вагітній жінці іспитового строку нерідко учасники кримінального провадження помилково вважають, що такий строк не може бути меншим за строк, зазначений у ч. 4 ст. 75 КК (бути меншим за один рік) [13]. Однак така позиція суперечить як ч. 1 ст. 79 КК, так і трудовому законодавству. Зокрема, згідно з поло-

женням останнього, жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю: до пологів – 70 календарних днів, після пологів – 56 календарних днів (70 календарних днів – у разі народження двох і більше дітей та в разі ускладнення пологів), починаючи з дня пологів. Тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами обчислюється сумарно і становить 126 календарних днів (140 календарних днів – у разі народження двох і більше дітей та в разі ускладнення пологів). Вона надається повністю незалежно від кількості днів, фактично використаних до пологів (частини 1 статей 17, 20 Закону України «Про відпустки», частини 1, 2 ст. 179 КЗпП України). Отже, вагітним жінкам, щодо яких суд ухвалює рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю та пологами, іспитовий строк може бути встановлений на не більше ніж 56 календарних днів (70 календарних днів – у разі народження двох і більше дітей та в разі ускладнення пологів), починаючи з дня пологів.

Такий строк може становити, приміром, дев'ять або десять місяців, якщо жінка на час ухвалення рішення про застосування ч. 1 ст. 79 КК перебуває на першому місяці вагітності. Такий строк може становити два або три місяці, якщо жінка на час ухвалення рішення про застосування ч. 1 ст. 79 КК перебуває на восьмому місяці вагітності. Слід зазначити, що випадків встановлення жінці іспитового строку на час її вагітності та пологів у судовій практиці не так багато. Такий іспитовий строк вста-

новлено лише у 1,3 % вивчених нами судових рішень.

Для більшості вагітних жінок, як свідчить аналіз судової практики, суди встановлюють іспитовий строк не лише на час вагітності, а й до досягнення дитиною, яка народиться, певного віку. Такий підхід, на нашу думку, є більш доцільним. Він дає змогу здійснювати випробування засудженої жінки протягом значно більшого проміжку часу.

Для жінок, які вже мають дітей, іспитовий строк для їх випробування може бути встановлений до досягнення дитиною семирічного віку. Такий строк може становити, наприклад, один рік, якщо жінка на час ухвалення рішення про застосування ч. 1 ст. 79 КК має шестирічну дитину; і шість років, якщо жінка на час ухвалення рішення про застосування ч. 1 ст. 79 КК має дитину віком до одного року. Варто зазначити, що, у разі встановлення судом наявності у жінки декількох дітей малолітнього віку, у рішенні він має чітко вказати, до досягнення якою саме дитиною і якого саме віку він встановлює іспитовий строк (бажано визначити також і кінцевий термін іспитового строку).

Узагальнивши судову практику, можемо констатувати, що суди під час застосування ст. 79 КК встановлювали такі іспитові строки жінкам до досягнення їхньою дитиною певного віку: одного року – у 47,0 % рішень; двох років – у 26,3 % рішень; трьох років – у 19,2 % рішень; чотирьох років – у 1,2 % рішень; п'яти років – у 0,2 % рішень; шести років – у 2,0 % рішень; семи років – у 3,0 % рішень. Отже, для випробування абсолютної більшості жінок, звільнених від відбування покарання з ви-

пробуванням, суди встановлюють іспитовий строк терміном до трьох років. Під час вирішення питання про визначення терміну іспитового строку суд має врахувати конкретні обставини вчиненого злочину та особисті характеристики жінки. На жаль, ці обставини вкрай рідко зазначають для обґрунтування ухваленого рішення про тривалість іспитового строку.

У кримінально-правовій доктрині вчені нерідко висловлюють пропозиції більшою мірою формалізувати застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітним жінкам та жінкам, які мають малолітніх дітей. Зокрема, вони пропонують встановити мінімальну межу іспитового строку під час застосування ст. 79 КК – один рік [6, с. 278; 14, с. 41], а максимальну – три роки [6, с. 278; 7, с. 121]. Інші юристи наголошують на необхідності диференціювати іспитові строки залежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину [15, с. 124–125]. Ми вважаємо, що обмежувати дискреційні повноваження суду у вирішенні цього питання не потрібно. Законодавство в аналізованому аспекті видається нам збалансованим і таким, що враховує інтереси дітей різного віку. Іспитовий строк суд визначає стосовно засудженої жінки з урахуванням конкретних обставин справи. Обґрунтованість встановленого іспитового строку може перевірити суд апеляційної чи касаційної інстанції і, за потреби, скоригувати.

Після завершення випробування для жінки можуть настати різні правові наслідки звільнення її від відбування покарання з випробуванням, що визначені частинами 4-6 ст. 79 КК. У цьому контексті хочемо зве-

рнути увагу на четверту проблему застосування ст. 79 КК.

Вагітність, на жаль, не завжди закінчується народженням дитини. У жінки з різних причин, серед яких гормональні порушення, попередні аборти, інфекційні та вірусні захворювання, стреси тощо, може статися викидень (спонтанний, мимовільний аборт) або передчасні пологи [16]. Так само, на жаль, з різних причин може померти новонароджена дитина або дитина, яку засуджена жінка виховує. Психологічний та психічний стан такої жінки є зазвичай дуже складним.

Кримінальне законодавство та вітчизняна кримінально-правова доктрина не містить відповідей на питання про те, що має зробити суд у разі, коли звільнена від відбування покарання з випробуванням вагітна жінка мимоволі втратила вагітність або її новонароджена дитина (дитина малолітнього віку) померла під час іспитового строку. Які наслідки мають настати для такої жінки – сприятливі чи несприятливі? Адже правові підстави для звільнення жінки від відбування покарання з випробуванням за ч. 1 ст. 79 КК фактично перестають існувати.

Як зазначено вище, законодавець пов'язує можливість настання певних правових наслідків для засудженої жінки виключно з її поведінкою протягом іспитового строку. Якщо жінка втратила вагітність умисно (зробила аборт) або її новонароджена дитина (дитина малолітнього віку) померла з вини засудженої жінки (невиконання нею своїх материнських обов'язків), очевидно, що для такої жінки мають наставати несприятливі правові наслідки. Однак, якщо жінка втратила вагітність ми-

моволі або її новонароджена дитина (дитина малолітнього віку) померла не з її вини, направляти таку жінку для відбування покарання за умови її позитивної поведінки та виконання покладених судом обов'язків є, на нашу думку, негуманним та несправедливим.

Зауважимо, що певні законодавчі орієнтири у вирішенні такого питання можна відшукати в ч. 4 ст. 83 КК. Вважаємо, що подібний підхід варто використовувати і під час правового регулювання зазначеної нами ситуації. Як варіант пропонуємо ч. 5 ст. 79 КК доповнити положенням такого змісту: «У разі, коли звільнена від відбування покарання жінка мимоволі втратила вагітність або її дитина померла, суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким покаранням чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання».

П'ята виявлена нами проблема застосування ст. 79 КК стосується питання щодо вирішення конкуренції норм про звільнення від відбування покарання з випробуванням жінок (ст. 79 КК) з іншими нормами про звільнення від покарання.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок або жінок, які мають дітей віком до семи років, має спільні риси з іншими видами звільнення від покарання. Внаслідок цього в судовій практиці нерідко виникають питання про вирішення конкуренції норм, передбачених, зокрема: ст. 79 і ст. 86 КК, ст. 79 і ст. 75 КК, ст. 79 та

ст. 83 КК. Загальний підхід щодо вирішення конкуренції норм про звільнення від покарання викладено нами в інших публікаціях [4].

Ми, зокрема, дійшли висновку про те, що під час вирішення конкуренції норм про обов'язковий та факультативний види звільнення від відбування покарання має застосовуватися обов'язковий вид звільнення від покарання. Зобов'язальні норми містять суворий імператив з боку держави на адресу правозастосовних органів, який фактично та юридично усуває ті норми, які для інших ситуацій сформульовані як такі, що уповноважують ухвалити певне рішення [15, с. 119]. Тому у разі одночасного встановлення підстав для застосування до засудженої жінки, наприклад, норм про звільнення від відбування покарання жінки з випробуванням (ст. 79 КК) та звільнення її від відбування покарання на підставі закону про амністію (ст. 86 КК) суди мають застосовувати норму, що передбачає обов'язковий вид звільнення від відбування покарання – за амністією (ст. 86 КК).

Більш дискусійним у судовій практиці є питання про те, який із видів звільнення від відбування покарання з випробуванням має бути застосований до вагітної жінки або жінки, яка має дітей віком до семи років, – встановлений у ст. 75 чи у ст. 79 КК? Чимало судів не вбачають у цьому проблеми і застосовують положення ст. 75 КК також і до вагітних жінок або жінок, які мають дітей до семи років, вважаючи, що ст. 75 КК не погіршує становища такої жінки [17]. Однак питання в цьому разі полягає не в погіршенні чи поліпшенні становища жінки, а в соціальному статусі засудженої жін-

ки (її вагітності та наявності дітей). Стаття 79 КК є спеціальною нормою щодо ст. 75 КК, яка визначає спеціальний вид звільнення від відбування покарання з випробуванням. Як зазначено вище, у разі встановлення подібного виду конкуренції, вона має вирішуватися на користь спеціальних норм, незалежно від того, чи мають вони більш м'які ознаки звільнення від покарання. У зв'язку з цим законними, на нашу думку, є ті рішення судів, у яких питання конкуренції ст. 75 та ст. 79 КК вирішується на користь застосування до вагітних жінок або жінок, які мають дітей до семи років, саме ст. 79 КК [18]. Інше застосування закону України про кримінальну відповідальність є, на нашу думку, неправильним його застосуванням (п. 1 ч. 1 ст. 413 КПК).

Незважаючи на чіткість і зрозумілість положень, закріплених у статтях 79 та 83 КК, іноді суди припускаються помилок і застосовують ст. 83 КК під час ухвалення вироку. На нашу думку, це питання не має

становити складнощів у разі вирішення конкуренції норм, передбачених ст. 79 і ст. 83 КК. Саме за стадією кримінального провадження, на якій суд розглядає питання про звільнення від відбування покарання вагітної жінки або жінки, яка має малолітніх дітей, і відрізняються ці норми.

Якщо питання про звільнення від відбування покарання жінки вирішується під час ухвалення вироку, застосовуються положення ст. 79 КК. Якщо ж це питання вирішується під час виконання вироку, застосовуються положення ст. 83 КК.

Висновки. Отже, чимало проблем звільнення від відбування покарання жінок є звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК) дотепер лишаються актуальними. Сподіваємося, що запропоновані нами шляхи їх вирішення будуть сприяти покращенню законодавства та стабільності судової практики у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Шимончук І. В. Застосування інституту звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, та його роль у досягненні цілей кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 1–10.
2. Див. постанову Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 6 червня 2013 р. у справі № 5-11ксл3 (*рішення про неправильне застосування арешту та обмеження волі щодо жінки, яка має дитину віком до семи років*) / Практика застосування Верховним Судом України положень Загальної частини Кримінального кодексу України / [уклад. О. П. Горох]; за заг. ред. А. А. Музики. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 524 с. С. 401–407.
3. Попович Н. П. Окремі колізії Кримінального кодексу України 2001 р. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму (21–22 вересня 2012 року). Львів: ЛДУВС, 2012. С. 203–204.
4. Горох О. П. Загальні засади звільнення від покарання: яким їм бути? *Держава і право*: Збірник наукових праць. Серія Юридичні науки. Випуск 81 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 261–275.

5. Архів Апеляційного суду Київської області. Справа № 11-1051.
6. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України / [наук. ред. О. О. Дудоров]. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.
7. Наумов О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2015. 239 с.
8. Як українки виношують чужих дітей. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42995390>; Діти на експорт: Як українки стають «інкубаторами» для іноземців. URL: <https://informator.news/dity-na-eksport-yak-ukrajinky-stayut-inkubatoramy-dlya-inozemtsiv/>.
9. Сурогатне материнство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сурогатне_материнство.
10. Коломієць А. С. Цивільно-правові відносини з сурогатного материнства. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2012. № 2 (7). С. 74–76.
11. Федорченко Н. Особливості укладання договору про сурогатне материнство. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 66–68.
12. Вагітність – це фізіологічний процес розвитку в жіночому організмі заплідненої яйцеклітини, у результаті якого формується плід, який до закінчення вагітності стає здатним до життя в зовнішньому середовищі. URL: <http://anatomia.com.ua/vagitnist>
13. Див., напр.: архів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Справа № 414/58/16-к.
14. Шимончук І. В. Історико-правовий аналіз інституту звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2010. № 8. С. 36–44.
15. Тюшнякова О. В. Отсрочка отбывания наказания женщинам как мера уголовно-правового воздействия: дис. ... канд. юрид. наук. Тольятти, 2002. 227 с.
16. Викидень. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Викидень>
17. Див., напр.: архів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Справи № 5-2233ск15; № 5-2233ск155-2234ск15.
18. Див., зокрема, архів Апеляційного суду Запорізької області. Справа № 315/1143/16-к.

O. Gorokh,

*Candidate of Jurisprudence, Associate Professor,
Associate Professor of Department of a Criminal
and Criminal Procedural Law of National
university of «Kyiv-Mohyla Academy»*

CURRENT PROBLEMS RELEASE FROM SERVING OF PUNISHMENT WITH PROBATION OF PREGANT WOMEN AND WOMEN HAVING CHILDREN UNDER AGE SEVEN YEARS

The article investigates current problems of release from serving of punishment with the probation of pregnant women and women having children under age seven years (Art. 79 of Criminal Code of Ukraine). Examples from court

practice showed law enforcement problems in this sphere. The solutions of problems of application of this type of release from serving of punishment with the probation promoting improvement of the legislation and stability of court practice in this sphere are shown.

On the basis of studying of the legislation, special literature and court practice the conclusion is drawn that release from serving sentence on the basis of part 1 of Art. 79 of Criminal Code of Ukraine can be applied by in case of appointment to the pregnant women and women having children under age seven years, only one primary punishment – imprisonment.

It is proved that application of part 1 of Art. 79 of Criminal Code of Ukraine to substitute mothers contradicts the legal nature of the analyzed type of release from serving of punishment with the probation. And application of provisions of part 1 of Art. 79 of Criminal Code of Ukraine to the woman who is biological mother, but is not a pregnant woman in biological value of this word, it is necessary to regard as the wrong application to the law of Ukraine on a criminal responsibility.

The attention is focused on types of the trial periods applied to the women exempted from serving sentence on the basis of Part 1 of Article 79 Criminal Code of Ukraine and rules of their application. It is noted that when determining duration of a trial period the court has to consider specific circumstances of crime execution and personal characteristics of condemned.

Solutions of the problem connected with definition of consequence in law for the woman whom during a trial period lost pregnancy are offered or its child died.

Ways of permission of the competition of norms on release from serving of punishment with the probation of women (art. 79 of Criminal Code of Ukraine) with other norms on release from punishment are formulated.

For the purpose of elimination of ambiguous application of Part 1 of Article 79 of Criminal Code of Ukraine by vessels specific proposals on improvement of the criminal legislation are stated.

Keywords: *release from serving of punishment with the probation of pregnant women and women having children under age seven years; bases and conditions release from serving of punishment with the probation of pregnant women and women having children under age seven years; problems release from serving of punishment with the probation of pregnant women and women having children under age seven years.*

Надійшла до редакції 11.10.2018

УДК 343.811

*Денисова Т. А.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
помічник ректора Академії Державної
пенітенціарної служби
з наукової та науково-методичної роботи*

«МАЛЕНЬКІ» ПРОБЛЕМИ МАСШТАБНОЇ РЕФОРМИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ

*In vitium ducit culpaе fuga (лат.) –
припуститися помилки через побоювання вчинити її.*

У статті аналізується ситуація, що склалася в Україні з реформуванням кримінально-виконавчої системи. Перспективними та найбільш важливими напрямками реформаторських змін при реалізації покарань вказуються такі: комплексне реформування карально-виправного впливу на засуджених; об'єднання зусиль науковців та практиків для створення нового кримінально-виконавчого законодавства; дотримання прав і свобод людини, яка вчинила злочин та відбуває покарання; якісне оновлення персоналу та підготовка високопрофесійних кадрів; релігійний вплив на засуджених; науковий супровід реформаторської діяльності; потреба в наявності слідчих підрозділів у складі КВС; забезпечення належного фінансування системи виконання покарань.

Ключові слова: кримінально-виконавча система, реформа, реалізація покарання, засуджені, персонал.

В статье анализируется ситуация, сложившаяся в Украине с реформированием уголовно-исполнительной системы. Перспективными и наиболее важными направлениями реформаторских изменений, при применении наказаний, указываются следующие: комплексное реформирование карательно-исправительного воздействия на осужденных; объединение усилий ученых и практиков для разработки нового уголовно-исполнительного законодательства; соблюдение прав и свобод человека, совершившего преступление и отбывающего наказание; качественное обновление персонала и подготовка профессиональных кадров; религиозное влияние на осужденных; научное сопровождение реформаторской деятельности; наличие следственных подразделений; обеспечение надлежащего финансирования системы исполнения наказаний.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная система, реформа, реализация наказания, осужденные, персонал.

Постановка проблеми. Вивчення причин посилення соціальної напруженості в суспільстві показує, що злочинність сьогодні стає реальною силою. Державна влада намагається призупинити ускладнення криміногенної ситуації в Україні, нейтралізувати або хоча б послабити основні причини та умови поширення тяжких, особливо тяжких та інших видів злочинів. Адже загальновідомо, що демократичний шлях, який обирає держава, неможливий без формування заходів протидії злочинності, підвищення морального рівня суспільства, правової зрілості населення. Як відомо, серед засобів держави в боротьбі зі злочинністю найбільш вагомим було і залишається покарання, реалізація якого повинна здійснюватися шляхом винесення обвинувального вироку, де вказується відповідний вид і розмір.

Сьогодні спостерігаються позитивні зрушення в бік гуманізації, значна частина осіб засуджується до покарання у виді позбавлення волі. Нині оперативна обстановка в місцях несвободи залишається складною: чисельність спецконтингенту, незважаючи на проведення амністій, зменшується повільно, погіршився криміногенний склад засуджених. Разом із цим пенітенціарні установи повинні забезпечити безпеку суспільства, переорієнтувати засуджених зі злочинної поведінки на соціально прийнятну. На фоні реформування кримінально-виконавчої системи (далі – КВС), у т.ч. установ виконання покарань (далі – УВП), виникає низка проблем, що показують актуальність обраного напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політика держави у сфері застосування кримінальних пока-

рань, аналіз процесу їх виконання є предметом багатьох наукових досліджень. Необхідно зазначити, що на теренах незалежної України над проблемами кримінально-виконавчого права досить плідно працюють такі науковці, як К. А. Автухов, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, А. В. Градецький, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. Г. Крикушенко, О. В. Лисодєд, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов, І. С. Яковець та ін. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, деякі питання залишаються дискусійними та не мають чіткого визначення. Це, передусім, визначення основних напрямів політики держави в питаннях виконання і відбування покарань, досягнення поставлених цілей покарання в процесі його виконання.

Постановка завдання. Дослідити становлення та розвиток реформування кримінально-виконавчої системи з урахуванням переваг та допущених прорахунків, окреслити проблемні питання, що виникають при реалізації реформи, та сформулювати пропозиції щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Україна переживає процес радикальних перетворень в усіх сферах життєдіяльності, а тому реформа КВС повинна розглядатися, головним чином, як частина загального реформаторського процесу, що проходить в країні. Особливим є та його частина, коли головним завданням стає захист прав і свобод людини.

Як видається, давати загальну оцінку реформи КВС ще занадто рано, а тому варто лише проаналізувати ті переваги, що спостерігаються протягом обрання Україною шляху

до незалежності, та звернути увагу на допущені прорахунки задля уникнення помилок у майбутньому. Відомо, що в цей період відбувалися докорінні зміни пріоритетів діяльності органів кримінальної юстиції, насамперед, в аспекті забезпечення відходу від мілітаризації виправно-трудової системи, зміни пріоритетів, модернізації апарату виконання покарань в бік верховенства права, що відповідає міжнародним стандартам поведінки із засудженими. Такий стратегічний напрям діяльності держави передбачав якісне оновлення: від кримінально-виконавчого законодавства України до зміни функціонування усієї системи виконання покарань. Необхідною умовою подібних змін було серйозне концептуальне оновлення всього комплексу теоретико-прикладних проблем, пов'язаних із реформуванням на той час виправно-трудової, а згодом, КВС. З початком реформ у КВС України склалася досить складна ситуація, що передбачала подолання наслідків радянської виправно-трудової системи. Тому з перших кроків на шляху реального реформування необхідно було долати кризові явища, що супроводжувалися значною реконструкцією існуючих структур і, в першу чергу, відокремленням кримінально-виконавчої системи від Міністерства внутрішніх справ України.

Руйнування економічних устоїв, ускладнення криміногенної ситуації в місцях позбавлення волі, застарілість системи ідеологічних цінностей, недосконалість виправного впливу на засуджених, непридатність житлово-побутових умов і, загалом, невідповідність існуючої КВС міжнародним стандартам – усе це треба було врахувати при створенні

нового КВК України, низки відомчих документів та реорганізації системи. Варто наголосити, що відповідне коло завдань повинні були здійснювати керівники Департаменту, далекі від професіоналізму. На той час не стало в кримінально-виконавчій системі її потужного керівного ядра, а новим керманичам бракувало практичного досвіду. Не дослухалися вони й до думок науковців, які досконало знали проблеми КВС. Уже через нетривалий проміжок часу після прийняття нового Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) 2003 р. були зрозумілі прорахунки, які згодом необхідно було б виправляти і які стосувалися режиму виконання покарань, особливих умов утримання окремих категорій засуджених, їх залучення до суспільно корисної праці тощо.

На підтримку вказаного можна привести хоча би приклад, коли засновані на кримінальних репресіях установи примусової праці вже з перших кроків переходу до ринкової економіки зламали стійкість економіки виправно-трудового комплексу. Буквально за кілька років вона втратила свою «ефективність» і почала швидко руйнуватися. Не стало звичної ситуації «самоокупності», самофінансування, високих прибутків, і це призвело до злиденного способу життя як засуджених, так і персоналу. До цього питання ми ще повернемося.

Ще один непродуманий крок був пов'язаний з перейменуванням Державного департаменту України з питань виконання покарань у Державну пенітенціарну службу, усупереч завданням, що стоять перед усіма установами, а не лише перед виправними (виховними) колоніями

(до того ж, завдання «каяття» є лише як гіпотеза науковців). Є декілька мудрих висловів, від більш-менш ліберального: «Як корабель назвеш – так він і попливе», до радикального англійського прислів'я: «Дайте собаці погане ім'я і можете сміливо її повісити». Жодним чином не ображаючи систему, оскільки вважаю себе однією з її представників, думаю, що «погане її ім'я» є перешкодою для вирішення стратегічних завдань, що стоять перед службою. Навіть зараз, усупереч здоровому глузду, персонал КВС досить часто образливо називають «пенітенціаріями» (тим, хто цікавиться, дозволю собі запропонувати переглянути словники й визначитись із вказаним поняттям, що жодним чином не стосується персоналу). До речі, щодо модернізації роботи персоналу КВС, то така робота навіть у косметичному вигляді не була розпочата до початку XXI ст.

Можна навести й інші приклади, оскільки за понад 20 років так званого «перехідного періоду» їх накопичилося безліч, які дають підстави стверджувати, що процес реформування КВС не виправдано затягнувся. Лише зараз ми спостерігаємо зрушення, які дозволяють зрозуміти: політика держави з питань виконання та відбування покарань потребує комплексного підходу, для чого необхідним є вивчення досвіду минулого, урахування допущених помилок, об'єднання наукової спільноти та практичних працівників.

Не заглиблюючись у недалеке минуле, вважаю за потрібне окреслити хоча б фрагментарно декілька питань, що стосуються напрямів реформування системи, а саме:

1. Якомога швидше *організувати планову діяльність КВС з ураху-*

ванням допущених попередніми керівниками помилок і прорахунків, новоствореної доктрини, існуючих концепцій та першочергових заходів. Для цього необхідно прискорити прийняття Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» з його широким науковим обговоренням та внести доповнення до ст. 19 (Правовий статус персоналу органу пробації) Закону України «Про пробацію». Це пов'язано з тим, що за змістом, назову, завданнями, що постають перед службами, і перерозподілом компетенцій потребують розмежування Державна кримінально-виконавча служба України (а не Державна пенітенціарна служба) та органи й установи пробації. У подальшому це сприятиме комплексному реформуванню карально-виправного впливу на засуджених (оцінка можливостей досягнення мети виправлення засуджених в умовах несвободи, вирішення питань ресоціалізації, організація поступитивного впливу на осіб, які зазнали покарання, тощо).

Загалом обстановка в КВС дотепер визначалася розвитком двох протилежних тенденцій, що накладаються одна на одну. Перша – це справді реформаторська, виявляється головним чином в офіційно декларованому курсі на гуманізацію умов відбування покарання і приведення їх у відповідність до норм міжнародного права і вимог демократичної громадськості. Інша – породжена глибокою кризою КВС, яка поки ще не знайшла стійкого становища в суспільстві, ринковій економіці та політичній демократії, – це цілком зрозуміла в нинішній дійсності тенденція до зміцнення стабільності й порядку. У її рамках здійсню-

ється цілий комплекс адміністративно-силових заходів, спрямованих на те, щоб погасити вкрай негативні прояви кризи і, насамперед, знизити рівень злочинності в місцях позбавлення волі й масових ексцесів серед засуджених. У боротьбі цих двох тенденцій пріоритет дотепер належав другій – адміністративно-силовій.

2. Настав час об'єднання зусиль науковців та практиків для створення нового кримінально-виконавчого законодавства, яке б дозволило вирішувати проблеми виконання та відбування покарання у відповідній системі. Гадаю, що немає потреби перераховувати всі напрями перетворень саме в цій частині, оскільки вони є цілком очевидними та зрозумілими.

3. Дотримання прав і свобод людини, яка вчинила злочин та відбуває покарання (ці питання потребують глибокого переосмислення та першочергового вирішення):

- як захистити невід'ємне право на життя і здоров'я в умовах несвободи? Загроза життю засудженого може надходити як від засуджених, так і від персоналу (катування, жорстоке поводження тощо). У статті 10 (Право засуджених на особисту безпеку) КВК вказано, що посадові особи зобов'язані вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засуджених, але насправді так буває не завжди, і прикладів цього чимало (убивства, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, доведення до самогубства, насильницький гомосексуалізм тощо).

Безправність засудженого перед персоналом неодноразово доводили моніторингові комісії з прав людини. Аналіз кримінальних та

особових справ засуджених, колишніх працівників ДКВС, свідчить, що мотивами злочинів, які вчинили співробітники, найчастіше виступали корисливі мотиви чи інша особиста зацікавленість. Досить часто рушійною силою злочину були заздрість, помста, бажання створити видимість активної (і результативної) службової діяльності, неправильне тлумачення поняття «службова потреба». Одночасно варто вказати на те, що персоналу установ виконання покарань доводиться працювати з людьми, які порушили закон, мають проблеми з соціальною адаптацією, здоров'ям, є педагогічно занедбаними. Це потребує наявності спеціальних знань і вмінь, щоб забезпечувати правопорядок в установах виконання покарань, проводити цілеспрямовану виховну роботу серед засуджених, виявляти вчинені ними правопорушення та запобігати їм, уміло поєднувати високу вимогливість з уважним ставленням до кожного засудженого;

- здоров'я та медичне обслуговування – ще одна велика проблема. З одного боку, є переваги від того, що медичні установи не будуть підпорядковані керівництву виправних колоній. З іншого – як надати допомоги, якщо час прийому лікаря вийшов, а затримати його ніхто не може. Обрати власного лікаря – теж фантастика. Ще більші проблеми виникнуть при відсутності швидкої допомоги (до речі, як і в кожного з нас). Не можна оминати й питання забезпечення засуджених ліками;

- працевикористання засуджених. Таке право є, але чи кожен може ним скористатися в умовах несвободи? Чи може засуджений вільно обирати професію? Чи надана адмініст-

рацією професія після звільнення і як вона допоможе в житті? Загалом: у засуджених право чи обов'язок працювати? Виникає питання щодо оплати праці, адже відомо, що в цьому питанні є проблеми: порядок нарахування, виплати, можливість перевірити власні рахунки, право на пенсійне та соціальне забезпечення тощо;

- *проблеми дострокового звільнення*. Чи можна зараз в умовах не-свободи розраховувати на неупереджене ставлення персоналу до засуджених і надання їм можливостей звільнитися, скажімо, умовно-достроково або щоби покарання було замінене більш м'яким? Не думаю, що сьогодні це питання вирішується однозначно;

- *право брати участь у виборчому процесі*. По-перше, воно не може бути реалізовано у повному обсязі (не можна агітувати за кандидата, не можна висувати власну кандидатуру тощо). По-друге, існують проблеми щодо участі в голосуванні. Власне волевиявлення: чи є воно власним і наскільки залежить від того, як налаштована адміністрація щодо обрання того чи іншого кандидата – це питання ніяк не риторичне, воно потребує не тільки опрацювання, а й суворого контролю.

Можна торкатися й інших проблемних питань, що стосуються забезпечення прав і свобод людини в умовах не-свободи. Ця тема є невичерпною і, думаю, буде підставою для подальшого обговорення на сторінках цього журналу.

4. *Якісне оновлення персоналу та підготовка професійних кадрів*. Належне функціонування та ефективність діяльності КВС дозволить вирішувати основні завдання для

досягнення цілей покарання лише за наявності професійних кадрів. Тому на це питання звертаю особливу увагу. Оскільки це державна служба особливого характеру, то і вимоги до конкурсного відбору фахівців установлено досить жорсткі: чітко визначений вік, придатний стан здоров'я, відмінна фізична підготовка, відповідний освітній рівень, обов'язкова спеціальна перевірка. Крім того, майбутній персонал за своїми особистими, діловими та моральними якостями, відданості закону, професійній майстерності повинні бути взірцем правоохоронця. Таким чином, необхідно відзначити, що професійна діяльність персоналу базується на реалізації правових і моральних вимог, а дотримання законності та запобігання ними правопорушень – головний показник їх зрілості й надійності. Звісно, формуванню такого еталону повинна приділятися першочергова увага. Адже жодні сучасні споруди, побудовані для утримання засуджених, не можуть змінити процеси, що відбуваються при виконанні покарань, якщо не буде змінено загальну філософію взаємовідносин персоналу й засуджених. Існує багато переконливих доказів, що місця позбавлення волі не можуть мати значного виправного ефекту, за виключенням поодиноких випадків. Таким чином, для отримання висококваліфікованих кадрів необхідно не лише декларувати певні права, а й наповнити їх реальним змістом. Зокрема, треба диференційовано враховувати характер і умови служби чи роботи, стимулювати досягнення високих результатів у службовій і професійній діяльності, компенсувати персоналу фізичні та інтелектуальні затрати тощо.

5. Не можна не зупинитися на такому важливому питанні, як *науковий супровід реформаторської діяльності*. З прикрістю відзначу, що зараз наявність наукового ступеня не гарантує якісної наукової підтримки. Це можна спостерігати, наприклад, у коментарях до порядку виконання вимог статей 81 (Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) та 82 (Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким) Кримінального кодексу України, концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, органів пробачії, відомчих документів, проектів змін та доповнень до КВК тощо. Тому виникає питання: а чи потрібні системі науковці? Хороші науковці-професіонали – однозначно потрібні. Адже брак належного наукового супроводу призводить до суттєвих помилок у роботі, що негативно відбивається як на засуджених, так і на працівниках системи.

6. Чи потрібні слідчі підрозділи у КВС? Конституційний Суд дав відповідь – «ні». Проте, як вбачається, до цієї проблеми необхідно повернутися зі зміною сучасних реалій. Можливо, варто поміркувати над цим питанням з урахуванням особливостей слідчих дій на території установи виконання покарань, специфіки спілкування із засудженими, отримання доказів, додержання істотних умов проведення відповідної слідчої дії тощо. З урахуванням отриманих обґрунтувань доцільно повернутися до цього питання.

7. *Релігійний вплив*. Узагалі, вплив релігії на людину великий, а в умовах ізоляції місць позбавлення волі набуває ще більшого значення через цілий ряд обставин. І, насампе-

ред, завдяки психотерапевтичній, компенсаторній функції релігії: її здатності утішити, пом'якшити стресовий стан, виступати моральним стимулятором каяття. Важливе значення має і соціально-педагогічна функція релігійного впливу, що полягає в угамуванні емоційного голоду, підготовці до правослухняного способу життя. Елементи релігійної освіти, що неминуче присутні при опіці засудженого з боку пастиря, сприяють не тільки відходу від злочинного напрямку думок, а й моральному очищенню злочинця від нагромаджених вад і шкідливих звичок. Таким чином, загальногуманітарний вплив релігійних вірувань на засуджених, без сумніву, несе в собі добродійний потенціал, реалізувати який і покликане співробітництво адміністрації КВУ з релігійними організаціями в їхніх кращих традиціях і зразках прояву людинолюбства, милосердя і добродійності.

8. *Забезпечення належного фінансування системи виконання покарань*. Ця теза не потребує жодного коментаря, оскільки без надійного фінансового супроводу не може бути успішної реформи.

Висновки. Шлях, який торує Україна до стандартів Європейської Спільноти, показав, що в царині кримінально-виконавчих відносин багато залишається того, що чекає змін і ці зміни будуть тестом гуманістичного розвитку суспільства незалежної України. Наскільки вдалися кроки на шляху реформування, чи вдалою виявилася спроба перейняти досвід інших країн, що прагнули змінити систему виконання покарань на краще? Чи врахували науковці та практики прорахунки, що виникли в процесі реформування? Як можна

використати позитивний і негативний досвід минулого для подальшого реформування системи? Давайте спробуємо відповісти на ці запитання разом.

Завершити хотілося б словами Е. Феррі: «Нужно ... отрешиться от мысли, что общество наказывает за нравственную вину для того, чтобы мстит или восстановит нарушенное право, или же чтобы выполнить

акт воздающей справедливости. Наказывая, общество выполняет только функцию обороны или охраны; здесь нет места чувству злобы, нет даже намека на желание жестоко поступить с осужденными, но нет также места и малейшей сентиментальности по отношению к этим, конечно, всегда несчастным, но и всегда более или менее опасным существам» [1, с. 393].

Список використаних джерел

1. Ферри Э. Уголовная социология / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. Библиотека кримиолога: р. VIII. Москва: ИНФРА-М, 2005. 658 с.

T. Denysova,

Doctor of Law, Professor,

Honoured Lawyer of Ukraine,

Assistant of the Rector of the Academy of the

State Penitentiary Service on the Scientific and

Methodological Work

«SMALL» PROBLEMS OF LARGE-SCALE REFORM OF THE PENITENTIARY SYSTEM

The article analyzes the situation in Ukraine with the reform of the penitentiary system. It is indicated that Ukraine is currently undergoing a process of radical transformations in all spheres of life, therefore, the reform of the penitentiary system should be considered mainly as part of the overall reform process in the country. That part is special when the main task is the protection of human rights and freedoms. Despite the positive shifts towards humanization, a significant number of individuals are condemned to the penalty of imprisonment. Now the operational situation in the places of restraint remains difficult: the number of special contingents, despite the holding of amnesties, is decreasing slowly, the criminogenic composition of convicts has deteriorated.

The examples from the so-called «transitional period» are given, which give grounds to assert that the process of reforming the system of the execution of punishments has unreasonably delayed. It is indicated that only now there are positive steps that give reason to understand: the state policy on the execution and serving of punishments requires a comprehensive approach, which requires studying past experience, taking into account mistakes made, uniting the scientific community and practitioners.

Marked issues relating to areas of reform of the system. The most promising and most important areas of reformist changes in the application of punishments are the following: comprehensive reform of the punitive-corrective effect on convicts; uniting the efforts of scientists and practitioners to develop a new criminal-executive legislation; respect for the rights and freedoms of the person who committed the crime and is serving a sentence; high-quality staff renewal and professional training; religious influence on convicts; scientific support of reform activities; the presence of investigative units; ensuring proper funding of the penal system.

Key words: *the penitentiary system, reform, the implementation of punishment, convicts, personnel.*

Надійшла до редакції 15.10.2018

УДК 343.8

*Кіслов О. І.,
старший викладач кафедри кримінології і
кримінально-виконавчого права Інституту
кримінально-виконавчої служби*

В'ЯЗНИЧНА СИСТЕМА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У РЕСПУБЛІЦІ АВСТРІЯ

Досліджується організаційна структура органів виконання покарань Австрії, засади функціонування різних типів установ виконання покарань та особливості відбування покарань у виді позбавлення волі.

Ключові слова: зарубіжний досвід, Республіка Австрія, виконання покарань, умови тримання засуджених, засуджені до довічного позбавлення волі.

Исследуется организационная структура органов исполнения наказаний Австрии, принципы функционирования различных типов учреждений исполнения наказаний, особенности отбывания наказания в виде лишения свободы.

Ключевые слова: зарубежный опыт, Республика Австрия, исполнения наказаний, условия содержания осужденных, осужденные к пожизненному лишению свободы.

Постановка проблеми. З огляду на євроінтеграційні процеси та реформи, що тривають в Україні, очевидна актуальність вивчення зарубіжного досвіду організації відбування кримінальних покарань у контексті трансформацій європейської кримінальної політики та сучасних тенденцій у царині забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Утвердження у вітчизняній системі виконання покарань міжнародних стандартів можливе лише через призму розуміння того, як вони реалізуються в практичній діяльності і який мають вплив на функціонування установ виконання покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом спостерігається значний інтерес до компаративістичних досліджень у царині пенітології та пенітенціарії. Повсякчас

публікуються аналітичні довідки, публіцистичні статті, що інформують суспільство про стан тюрем за кордоном. Однак фахових наукових досліджень, а тим більше таких, що ґрунтуються на практичному досвіді ознайомлення з пенітенціарними системами, бракує. Як виняток, хотілося б відзначити огляд системи виконання покарань та підготовки персоналу у ФРН, підготовлений І. С. Яковець та К. А. Автуховим за результатами ознайомчого візиту до цієї країни [1]. Значний інтерес в контексті порівняльно-правових студій становлять праці російського вченого П. В. Тепляшина [2]. Побіжно сучасний стан пенітенціарної системи Франції проаналізовано О. В. Сокальською та Д. С. Лугою, однак їх дослідження мають переважно історико-правовий характер [3].

Огляди пенітенціарних систем окремих країн та установ виконання покарань подано також у статтях Є. Ю. Бараша [4], К. Б. Марисюка [5], К. Муравйова [6] та інших вітчизняних учених. Однак система виконання покарань Австрійської Республіки поки залишилася поза увагою науковців та практиків. Лише побіжно серед інших країн про неї йдеться у збірці «Пенітологія: виконання покарань у світі» [7].

У процесі робочого візиту на запрошення Міністерства юстиції Австрії у складі української делегації автором вивчено досвід виконання покарань цієї держави, що і стало основою для даного дослідження. Також нами використано нормативно-правові акти, що регламентують виконання покарань, дані офіційної статистики, звіти Директорату тюрем.

Постановка завдання. Мета статті – огляд організаційної структури системи виконання покарань Республіки Австрія, визначення засад функціонування різних типів установ виконання покарань та особливостей відбування покарань у виді позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Пенітенціарна система Австрії є складовою частиною Міністерства юстиції. Безпосередньо контроль за системою здійснює Директорат тюрем, до складу якого входить п'ять управлінь. Крім того, у Міністерстві юстиції Австрії є департамент у кількості 9 осіб, який здійснює керівництво тюремною системою та безпосередньо підпорядковується Міністрові юстиції. Начальників установ виконання покарань призначає Міністр юстиції за погодженням з Федеральним президентом, підпорядковані

вони начальнику Директорату тюрем. Служба пробації в Австрії відокремлена від пенітенціарної служби.

Основними нормативно-правовими актами, що регламентують діяльність в'язничної служби Австрії є Федеральний закон від 26 травня 1969 р. про виконання покарань у виді тюремного ув'язнення та запобіжного заходу у виді тримання під вартою, Кримінально-процесуальний кодекс 1975 р., Кодекс прав неповнолітніх 1988 р., Правила внутрішнього розпорядку, затверджені Міністерством юстиції 2000 р., нормативні документи Міністерства юстиції (інструкції, рекомендації тощо). Загалом система покарань Австрії нормативно закріплена у Кримінальному кодексі 1974 р.

На в'язничну службу Австрії покладено завдання щодо виконання трьох форм позбавлення волі: узяття під варту; тюремне ув'язнення; превентивні та реабілітаційні заходи стосовно психічно хворих засуджених (можуть триматися в установі безстроково до повного одужання), наркозалежних та осіб з алкогольною залежністю, небезпечних рецидивістів.

Федеральний закон про виконання покарань у виді тюремного ув'язнення та запобіжного заходу у виді тримання під вартою 1969 р. визначає, що в основі діяльності пенітенціарної системи Австрії лежить не ідея помсти, а ідея ресоціалізації та повернення правопорушника до соціуму (§ 20) [8].

До в'язничної системи Австрії входить 27 установ виконання покарань: 17 слідчих ізоляторів, 6 тюрем, з них одна для тримання засуджених жінок, та 4 спеціальні установи для тримання неповнолітніх засуджених,

засуджених, які мають психічні вади, проблеми з алкогольною та наркотичною залежністю. Крім того, існує 18 дільниць сільськогосподарського призначення на зразок виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання. Статистика останніх років показує, що в цих установах загалом утримується 8884 осіб [9].

Бюджет в'язничної системи формується на три роки з подальшим щорічним корегуванням. Крім бюджету, також урядом прийняті та діють державні програми. Наприклад, до 2022 року діє десятирічна програма щодо модернізації та переобладнання слідчих ізоляторів.

Персонал пенітенціарної системи Австрії налічує близько 3900 осіб, з них 76,5% атестовані працівники, решта – так званий «допоміжний» персонал (соціальна служба, медичний персонал, капелани тощо). Співвідношення персоналу до засуджених становить 1 до 2,3. Середня заробітна плата середнього начальницького складу становить 2200 євро, молодшого начальницького складу – 1800 євро, соціальних гарантій немає. Пенсійний вік для атестованого персоналу становить 60 років, для не атестованого – 65. На роботу приймають осіб, які мають середню освіту та пройшли військову службу (на відміну від поліції) у віковому діапазоні від 20 до 40 років. Підготовка персоналу для в'язничної служби здійснюється в спеціальному тренінговому центрі та Академії тюремної служби. Остання об'єднує «школу тюремних наглядачів» «Prison Guard School» (базова підготовка) та центр освіти «Centre for Further Education», а також IT-центр [9].

Установи виконання покарань за рівнями безпеки поділяються на напіввідкриті, регулярного та спеціального режиму утримання, середнього та максимального рівнів безпеки.

Слід зазначити, що у слідчих ізоляторах тримаються, крім підслідних, також засуджені, яким вироком суду визначений строк позбавлення волі до 18 місяців, та засуджені, вирок стосовно яких набув законної сили, але до кінця строку відбування покарання залишилося не більше ніж 18 місяців. Ці засуджені залучаються до господарського обслуговування слідчого ізолятора та роботи в майстернях.

На відміну від України, засуджені до довічного позбавлення волі в Австрії тримаються разом з іншими засудженими. Відповідно до законодавства країни після відбуття 15 років покарання до них може бути застосовано умовно-дострокове звільнення, а на практиці – після відбуття не менше ніж 22 років. Так, упродовж 2011 р. відсоток застосування умовно-дострокового звільнення засуджених до довічного позбавлення волі в тюрмі «Штайн» складав 38%, у тюрмі «Грац-Карлау» – 49% та у тюрмі «Гарстен» – 76%. У тюрмі «Грац-Карлау» засуджені до довічного позбавлення волі працевлаштовані в їдальні для персоналу установи, яка розташована в адміністративній будівлі. Зазначена категорія засуджених має такі ж самі права й обов'язки, як і інші засуджені.

Направлення засуджених до місця відбування покарання та переведення їх з однієї установи до іншої здійснюється Директоратом тюрем. Конвоювання підслідних і засуджених до суду та установ виконання покарань здійснюється персоналом

тюремної системи шляхом автомобільних перевезень. З цією метою використовуються великі автобуси та мікроавтобуси типу «Фольксваген-Транспортер».

У всіх тюрмах після прибуття засуджені поміщаються до дільниці карантину, де вони проходять медичне та психологічне обстеження. Крім того, особистість засудженого вивчається персоналом установи, у результаті чого приймається рішення про подальше його направлення до відповідного відділення. Окремо тримаються неповнолітні, жінки, уперше та неодноразово засуджені, особливо небезпечні засуджені. При цьому ступінь небезпеки визначає адміністрація установи. Особливо небезпечні засуджені та засуджені, які своєю поведінкою не довели бажання працювати та добре себе поводити, направляються до окремих відділень на кшталт дільниць посиленого контролю, які існують в установах виконання покарань України.

Відповідно до законодавства Австрії норма жилої площі на одного засудженого має бути не менш 15 м³ (5 м²), на практиці, у зв'язку з перенаповненням окремих тюрм, норма жилої площі становить 10–12 м³ (3,3–4 м³).

Засуджені тримаються в приміщеннях камерного типу від 1 до 3 осіб у тюрмах і від 1 до 6 осіб у слідчому ізоляторі. Не тримаються по одному особи, які схильні до членування або суїциду, мають психічні вади або за станом здоров'я потребують сторонньої допомоги. Разом з тим в одній камері можуть триматися вперше засуджений на визначений термін покарання та вперше засуджений до довічного позбавлення волі.

Камери розташовуються в окремих ізольованих коридорах (відділеннях). Вихід з камер або з відділень можливий з дозволу адміністрації в час, визначений розпорядком дня, у разі виходу на прогулянку, на побачення, роботу, відвідання крамниці, медичної частини, бесіди із соціальним працівником, психологом, відвідування релігійних кімнат тощо. На секторах максимального рівня безпеки камери постійно зачинені, у відділеннях, де тримаються засуджені, які поведуться добре й належно ставляться праці, адміністрація встановлює час, протягом якого камери перебувають відкритими. Однак у всіх випадках від відбою до підйому камери зачинені.

Засуджені відбувають покарання у власному одязі. Якщо після прибуття засуджений потребує одягу за сезоном, його купує адміністрація установи, далі всі речі засуджений купує за власні кошти. Якщо засуджений не працює з не залежних від нього причин, начальник установи, як виняток, може дозволити отримання одягу від родичів (шляхом посилки) або як гуманітарну допомогу від відповідної громадської організації. Вихід з камери засуджених, схильних до втечі, здійснюється виключно в одязі встановленого зразка, який надається адміністрацією установи.

Будь-які передачі та продукто-ві посилки в установах виконання покарань Австрії заборонені.

Адміністрація установи надає засудженому камеру з мінімальним обладнанням (ліжко, стіл, стілець, туалетний папір), усе інше засуджений може придбати за гроші, які заробив в установі. Засудженим заборонено отримувати грошові перека-

зи від будь-яких осіб, разом з тим засуджений з дозволу керівника установи може надіслати рідним грошовий переказ.

За власні кошти засуджений може через адміністрацію установи придбавати телевізор, комп'ютерну техніку (без можливості виходу в Інтернет), музичні центри тощо. Однак, відповідно до Правил внутрішнього розпорядку, користуватися зазначеними приладами засуджені можуть у «тихому тоні» або в навушниках.

Адміністрація установи надає засудженому можливість безкоштовно користуватися двома електроприладами, витрати електроенергії від користування іншими електроприладами засуджений відшкодовує з власних коштів два рази на рік (1 березня та 1 вересня).

Засуджені забезпечуються триразовим харчуванням, прийом їжі здійснюється в камерах. Заготівля продуктів харчування здійснюється на підставі плану-меню, якій складається їдальнею на 3 місяці. Заступник начальника установи, який за функціональними обов'язками відповідає за комунально-побутове забезпечення засуджених, перевіряє зазначений план-меню на предмет відсутності частого повторення страв, урахування специфіки харчування засуджених за релігійними ознаками, затверджує його і подає начальникові установи з пропозицією на виділення коштів. Далі шляхом вивчення цінових пропозицій на продукти харчування придбаває їх за найнижчими цінами.

В установах виконання покарань обладнано власні пекарні для виготовлення хлібобулочних виробів. Так, пекарня тюрми «Грац-Карлау» за добу виготовляє до 8 т

хліба і забезпечує ним власні потреби, продає трьом тюрмам, які знаходяться поруч і не мають власних пекарень, їдальні поліцейського відділу м. Грац та ще ряду бюджетних організацій.

Кожний день працівники пекарні збирають дані на наступний день про те, скільки засуджених будуть споживати білий або чорний хліб, і з цього розрахунку його виготовляють. Раз на тиждень начальник пекарні здійснює аналіз споживання хліба. Якщо кількість відходів велика, то зменшується не тільки норма видачі, а й виготовлення хліба.

Засуджений має право один раз на місяць придбати за безготівковим розрахунком продукти харчування, предмети першої потреби та одяг у крамниці установи за кошти, зароблені в установі. Усі крамниці в установах належать приватним особам. Адміністрація не несе відповідальності за термін придатності товарів та асортимент, але може впливати із цього питання на власників крамниць. Якщо засуджений добре поводиться і в тому є необхідність, за його заявою керівник установи може дозволити йому додатково відвідувати крамницю. Однак, у будь-якому разі, засуджений має право придбавати товари на суму не більше ніж 150 євро на місяць. Крім того, у разі захаращеності камери середній наглядач (як в Україні корпусний) може подати доповідну записку керівникові установи про обмеження кількості товарів, які придбаває засуджений.

Засуджений раз на тиждень відвідує душеву кімнату, яка розташована у відділенні в окремій кімнаті. Після робіт, пов'язаних з особливим забрудненням, засудженому може бути надано дозвіл на додаткове

прийняття душі. Відповідно до пункту 3 § 14 Правил внутрішнього розпорядку «у випадку, коли засуджений не дотримується правил гігієни в достатньому обсязі, він може бути підданий примусовим гігієнічним процедурам із застосуванням відносного насилля».

Зміна постільної білизни проводиться раз на 14 днів. Прання одягу засудженого здійснюється за його рахунок у пральні установи або за межами установи через адміністрацію установи. Крім того, у кожному відділенні встановлено пральні машини, і засуджений може випрати власні речі самостійно, однак за це він повинен також сплатити гроші, а ціна прання у відділенні більша, ніж у пральні установи. Пральнею установи також користується персонал установи для прання форменого одягу, плата за цю послугу відшкодовується з його заробітку.

Основне зобов'язання засуджених у тюрмах Австрії – кожен працездатний засуджений повинен працювати і виконувати ту роботу, яка йому передбачена. В установах виконання покарань працевлаштовані 80% спецконтингенту. Підслідні залучаються до праці за бажанням та з дозволу суду, за яким вони рахуються. Засуджені залучаються до праці в майстернях на території установи, до виконання робіт з господарського обслуговування, у т.ч. в їдальнях для персоналу, а також за межами установ виконання покарань на договірних засадах.

Засуджені, які не мають професії, здобувають її в установі. Свідомо про здобуття професії оформлюють таким чином, щоб не можна було дізнатися, що його отримано в місцях позбавлення волі.

Виробнича діяльність установ виконання покарань не оподатковується. Дохід від праці засуджених надходить до федерального бюджету. Сума оплати праці за виконану робочу годину така (визначено Пенітенціарним кодексом): легкі допоміжні роботи – 5 євро; важкі допоміжні роботи – 5,63 євро; ручні роботи – 6,26 євро; кваліфікована робота – 6,88 євро.

Оплата праці засуджених записується на рахунок щомісячно після відрахування коштів за проживання та коштів на страхування в разі безробіття. Половина із цих коштів вважається частиною заробітку засудженого для особистого користування, а половина йде на рахунок, необхідний для накопичення до моменту звільнення. Засудженому дозволяється один раз на чотири місяці проглядати свої активи. Після звільнення засудженому виплачуються грошові суми з його рахунків.

Слід зазначити, що відповідно до чинного законодавства час, який засуджений проводить із соціальними працівниками у спеціальних бесідах, зараховується в робочий час (до 5 годин на місяць) та оплачується.

Під облаштування майстерень відводяться окремі будівлі та наявні підвальні приміщення. Спектр продукції, яку виготовляють засуджені, аналогічний продукції, що виготовляється в установах виконання покарань України.

Умови тримання засуджених у тюрмах Австрії залежить не від тяжкості вчиненого злочину, а від поведінки засудженого, дотримання встановленого порядку відбування покарання, ставлення його до праці та ступеня його соціальної небезпеки.

До засуджених, які допускають порушення встановленого порядку відбування покарання, начальником установи можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення: догана, обмеження або заборона пільг, обмеження або заборона користування коштами, заборона перегляду телепередач, обмеження в листуванні, обмеження побачень, обмеження в телефонних розмовах, штраф (70 євро), арешт.

Засуджений, який визнав свою провину та пояснив обставини порушення, як правило, притягується до дисциплінарної відповідальності у вигляді догани або штрафу.

Арешт може бути застосовано в разі вчинення засудженим грубого порушення встановленого порядку відбування покарання, дій, що становлять небезпеку для персоналу чи інших засуджених. Арешт призначається на 4 тижні, увесь термін засуджений ізолювано знаходиться у власній камері, прогулянка здійснюється окремо від інших засуджених, робота надається така, яку можна виконувати в камері. Якщо поведінка не змінилася на краще, до нього застосовується суворий вид арешту (позбавлення роботи, обмеження електропостачання в камеру).

Засуджені, які схильні до вчинення втечі, членушкодження, самогубства, мають намір заподіяти тілесні ушкодження персоналу чи засудженим, за рішенням начальника установи можуть бути поміщені в карцер строком до 7 діб. У подальшому продовження строку тримання засудженого в ізоляторі приймається слідчим суддею за поданням начальника установи. У разі зміни поведінки на краще начальник установи може достроково перевести засудженого до

ізолюваної камери і тримати його там до повного виправлення. Зазначені карцери позбавлені меблів, засудженому видається одяг, яким він не в змозі заподіяти собі шкоди. Побачення та телефонні розмови категорично заборонені, а в камерах ведеться відеоспостереження.

Від поведінки засудженого і ступеня його соціальної небезпеки залежать і порядок проведення побачень. Слід зазначити, що довготривалі побачення та так звані «секс»-побачення в установах виконання покарань Австрії засудженим не надаються. Засуджений має право на одне короткострокове побачення один раз на тиждень тривалістю 30 хвилин. Побачення дозволені лише у визначений час відвідування засуджених і проводяться під наглядом працівника установи. З огляду на поведінку засудженого начальник установи може протягом шести тижнів продовжити побачення до однієї години, а також збільшити термін побачення до 45 хвилин, якщо родичі засудженого проживають на відстані більш ніж 600 км від установи.

Спосіб побачення визначається начальником установи, тому його може бути проведено за трьома варіантами: через скло за допомогою телефонних трубок або через відповідні отвори, за столом з бар'єром із скла, за звичайним столом. Проносити будь-які предмети до кімнати побачень забороняється, в останньому варіанті відвідувачі можуть з дозволу адміністрації проносити металеві гроші для користування кавовими апаратами. Більше ніж трьом відвідувачам одночасно не дозволено відвідувати засудженого. Працівник установи має право припинити побачення після попередження, якщо особи го-

лосно розмовляють, намагаються пестити одна одну або вчиняють спробу передати одна одній будь-які предмети. У необхідних випадках розмова відвідувача та засудженого прослуховується.

Телефонні розмови надаються засудженому за його рахунок один раз на місяць тривалістю до 10 хв. У тюрмі «Грац-Карлау» засудженим іноземцям замість телефонної розмови за рішенням начальника установи надаються відеопобачення з родичами за допомогою програми «SKYPE» до 10 хв. Для одержання дозволу на проведення телефонної розмови або відеопобачення засуджених звертається із заявою до керівництва установи, у якій вказує мету телефонної розмови, абонента, номер його телефону, а в разі дзвінка за кордон – також країну та мову, якою буде проводитися розмова. Особи, які перебувають під слідством, додатково отримують відповідний дозвіл судді. Телефонні розмови прослуховуються персоналом установи, а відеопобачення дублюється на монітор наглядача. Телефонні розмови між засудженими заборонені.

У тюрмній системі Австрії існує два лікувальних заклади: на території тюрми «Штайн» та у Віденському слідчому ізоляторі. Видатки з бюджету на медичне забезпечення засуджених займають друге місце після видатків на заробітну плату персоналу.

Лікувальні заклади багатопрофільні, у них надаються всі лікувальні послуги, крім проведення операцій. Багатопрофільність лікарень досягається завдяки залученню спеціалістів з лікувальних закладів, які розташовані за межами установи, у тому числі й лікарів з приватних лікарень, шляхом укладення відповідних угод.

Порядок вивезення засуджених до лікувальних закладів за межі установи, їх охорона, а також звільнення засуджених від відбування покарання за хворобою аналогічний порядку, визначеному законодавчими актами України. Однак у разі вивезення засудженого до лікувального закладу за межі установи адміністрація вживає заходів щодо найскорішого повернення його до медичної частини установи або лікувального закладу пенітенціарної служби, оскільки в цьому випадку установа сплачує лікувальному закладу значні кошти. Середня вартість тримання засудженого в лікувальному закладі за межами установи становить понад 500 євро на день.

Заслуговує на увагу порядок видачі ліків засудженому. Для цього пристосована відповідна пластикова коробка, у яку закладається добова норма ліків з прізвиськом засудженого та часом їх прийому. Накопичення ліків та передача їх іншим засудженим категорично заборонена. Крім того, з метою інформування персоналу, який проводить обшуки камер та засуджених, створені інформаційні стенди зі зразками і найменуванням ліків.

Організація охорони установ та система безпеки в установах виконання покарань Австрії така ж сама, як і в інших європейських країнах. Служба нагляду організована таким чином, що в денний час для здійснення нагляду залучається максимальна кількість персоналу в середньому до 110 осіб, у нічний час, за рахунок закриття камер, кількість персоналу суттєво зменшується – приблизно до 25 осіб. Планування заходів з нагляду здійснюється на тиждень, плани вибілюються біля чергової частини для

ознайомлення персоналу. До нагляду залучається весь персонал установи.

Крім того, у всіх установах виконання покарань із 20.00 до 08.00 несення служби здійснюється зі зброєю, що зберігається в чарунках, які належать кожному працівнику і розташовані в загальній черговій частині.

При кожній установі виконання покарань з персоналу створено групи швидкого реагування чисельністю від 15 до 60 осіб, які, за необхідності, висуваються за визначеним маршрутом для запобігання протиправним діям засуджених. Кожен наглядач має при собі портативну радіостанцію або спеціальний мобільний телефон. Гумові (пластикові кийки) видаються лише працівникам, які є членами групи швидкого реагування, пройшли відповідну підготовку та задіяні до несення служби. Застосовувати до засуджених цей спецзасіб дозволяється тільки таким працівників.

Крім того, з персоналу установи, який пройшов відповідну підготовку, створено пожежні команди чисельністю до 50 осіб, мають відповідне оснащення та вживають первинні заходи для гасіння пожеж.

Контроль за дотриманням законності в місцях позбавлення волі здійснюється слідчим суддею, Директором тюрм, Міністерством юстиції та представниками омбудсмена. Прокуратура здійснює лише перевірку заяв чи скарг засуджених, які містять ознаки злочину.

Висновки. Підсумовуючи розгляд особливостей пенітенціарної системи Республіка Австрія, слід зазначити, що окремі проблемні питання, які виникають у діяльності в'язничної служби цієї країни, схожі з українськими.

Вивчення досвіду виконання кримінальних покарань в інших країнах має не лише пізнавальне значення, а й практичне: при виваженому підході до імплементації норми європейського законодавства можуть бути використані й у законодавчій та правозастосовній практиці України.

Базуючись на досвіді та отриманій інформації, запропоновано використання позитивного досвіду в подальшому процесі реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи, а саме:

- удосконалити контроль за установами виконання покарань шляхом створення у складі Міністерства юстиції України центрального органу з безпосереднім підпорядкуванням йому органів та установ виконання покарань;

- повністю відмовитися від «казарменого» розміщення засуджених та запровадити покамерне (блочне) їх тримання з урахуванням психологічного сумісництва; перформатувати прогресивну систему відбування покарання, яка дещо знівелювана останніми змінами до кримінально-виконавчого законодавства. Так, сьогодні різниця між відбуванням покарання в колоніях різних рівнів безпеки майже відсутня (кількість посилок (передач) та обсяг грошей, які можна витратити в крамниці, не обмежені, кількість побачень, незалежно від рівня безпеки, однаковий), що не спонукає засуджених до виправлення поведінки та чесного ставлення до праці;

забезпечити якісний відбір та підготовку персоналу для органів і установ виконання покарань, акцентуючи увагу на європейських цінностях та повазі до прав людини.

Список використаних джерел

1. Яковець І. С., Автухов К. А. Загальний огляд системи виконання покарань та підготовки тюремного персоналу у Федеративній Республіці Німеччина. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 30. С. 17–30.
2. Тепляшин П. В. Восточноевропейский тип пенитенциарных систем. *Lex Russica*. 2017. № 3 (124). С. 176–194.
3. Сокальська О. В., Луга Д. С. В'язнична система Франції: етапи формування та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 39. С. 18–22.
4. Бараш Є. Ю. Зарубіжний досвід організаційно-правових форм управління пенітенціарною системою та можливості його використання в Україні. *Право*. 2012. № 17. С. 3–10.
5. Марисюк К. Б. Найзнаніші пенітенціарії світу: Халден Фенгсель (Норвегія). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 170–173.
6. Муравйов К. Досвід США та Великобританії щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 193–197.
7. Калашник Н. Г., Калашник Н. С. Пеналогія: виконання покарань у світі. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2014. С. 79–89.
8. Bundesgesetz vom 26. März 1969 über den Vollzug der Freiheitsstrafen und der mit Freiheitsentziehung verbundenen vorbeugenden Maßnahmen URL: <https://www.ris.bka.gv.at> (дата звернення: 10.08.2018).
9. Verteilung des Insassenstandes URL: <https://www.justiz.gv.at/web2013/home/strafvollzug/statistik/verteilung-des-insassenstandes~2c94848542ec49810144457e2e6f3de9.de.html>
10. Correctional Services in Austria. The Federal Ministry of Justice. URL: https://www.justiz.gv.at/web2013/file/2c9484853e44f8f9013ef9d9e2b928dd.de.0/correctional_services_2016_download.pdf

O. Kislov,

*Senior Lecturer of the Criminology
And Criminal-Executive Law Chair of the
Institute of Criminal-Executive Service*

PRISON SYSTEM AND PECULIARITIES OF EXECUTION OF PUNISHMENTS IN THE REPUBLIC OF AUSTRIA

The article examines the organizational structure of the penal establishments of Austria, the principles of the functioning of various types of the penal establishments and the peculiarities of serving sentences in the form of imprisonment. As a result of the working visit to the Republic of Austria at the invitation of its Ministry of Justice, we examined the experience of the prison system of that country. The results of the research became the basis for this article.

The penitentiary system of Austria is an integral part of its Ministry of Justice. It is supervised directly by the Directorate of Prisons. The Austrian Prison

Service is tasked with implementing 3 forms of custody and punishment: pre-trial detention; imprisonment; preventive and rehabilitation measures. The prison system of Austria includes 27 penitentiary institutions: 17 pre-trial institutions and 6 prisons.

Key words: *foreign experience, Republic of Austria, enforcement of sentences, living conditions of the convicts, who are sentenced to the life imprisonment.*

Надійшла до редакції 17.08.2018

УДК 343.8

*Колб І. О.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу нагляду за додержанням
законів при виконанні кримінальних
покарань прокуратури Київської області*

ПРОФІЛАКТИКА УСУНЕННЯ, ЗАХИСТУ ТА ВІДВЕРНЕННЯ У МЕХАНІЗМІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ СИЛИ ДО ЗАСУДЖЕНИХ

З'ясовано сутність і зміст діяльності, що стосується профілактики усунення та відвернення злочинів, які вчиняються персоналом установ виконання покарань при застосуванні фізичної сили, спеціальних засобів і зброї до засуджених, позбавлених волі, а також розроблено науково обґрунтовані заходи щодо усунення існуючих на практиці проблем.

Ключові слова: профілактика усунення, злочин, засуджений, персонал установ виконання покарань, застосування сили, сфера виконання покарань, запобігання злочинам, захист, відвернення.

Выяснено сущность и содержание деятельности, касающейся профилактики устранения и предотвращения преступлений, совершаемых персоналом учреждений исполнения наказаний в связи с применением физической силы, специальных средств и оружия к осужденным, лишенным свободы, а также разработано научно обоснованные мероприятия по устранению существующих на практике проблем.

Ключевые слова: профилактика устранения, преступление, осужденный, персонал учреждений исполнения наказаний, применения силы, сфера исполнения наказаний, предотвращение преступлений, защита, недопущение.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України у визначених законом випадках персонал установ виконання покарань (УВП) може застосовувати до засуджених, позбавлених волі, заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та зброю. При цьому, як свідчить практика, не завжди такі дії мають законний характер, а тому нерідко приводять до суспільно небезпечних наслідків, а саме – до перевищення влади або службових повноважень, катувань, службової недбалості тощо,

які чинним законом про кримінальну відповідальність визначаються в Україні як злочини. Так, лише 2017 р. питома вага таких суспільно небезпечних та кримінально караних діянь, учинених персоналом УВП, у загальній їх структурі досягла майже 8% [1].

Постановка завдання. Отже, існує складна прикладна проблема, яка підлягає вирішенню на теоретичному рівні з урахуванням того, що у зв'язку з цим залишається низьким рівень діяльності по забезпеченню зазначених злочинів з боку персоналу УВП. Особливо важливим у цьому

контексті є з'ясування сутності та змісту так званої профілактики усунення, захисту та відвернення, головним призначенням якої є ліквідація суспільно небезпечних наслідків злочинної діяльності вказаних суб'єктів та нейтралізація детермінант, що спричинили та обумовили вчинення злочинів персоналом УВП.

Саме ці обставини і стали вирішальними при виборі теми даної наукової статті, а також при визначенні її головного завдання – розробки науково обґрунтованих заходів щодо удосконалення правового механізму та практики профілактики усунення, захисту та відвернення злочинів, пов'язаних із застосуванням сили до засуджених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури засвідчило, що проблематика профілактики усунення, захисту та відвернення в механізмі запобігання злочинам, що вчиняються у зв'язку із застосуванням сили до засуджених, є предметом постійних теоретичних розробок таких науковців, як І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, В. В. Лопеха, С. Ю. Лукашевич, О. А. Мартиненко, М. В. Тарасов та інших учених. Поряд з цим, урахувавши низку змін, що внесені в чинне законодавство України з питань кримінально-виконавчої діяльності в останній час (2014–2017 рр.), існує об'єктивна необхідність проаналізувати та оцінити їх з точки зору завдань, що стосуються ефективності виконання та відбування покарань в Україні. Саме зазначені обставини обумовили вибір теми цієї статті та її головних змістових елементів.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу. Як свідчить практика, велику роль та значення у змісті кримінологічної профі-

лактики відіграє і профілактика усунення, яка визначає таку діяльність суб'єктів, що послабляє або ліквідує негативні явища та процеси, які активізують злочинні прояви злочинності [2, с. 27]. Останні розрізняються поміж собою залежно від соціального рівня суспільних відносин: від недоліків, зумовлених порушеннями функцій державних органів, господарських суб'єктів, громадських організацій, службових осіб і поведінкою громадян, до криміногенних явищ та процесів, які охоплюють значну частину населення [2, с. 27]. При цьому профілактика усунення має три завдання, вирішення кожного з яких повинно привести до ліквідації об'єкта, - усунення, а саме: а) існування і функціонування криміногенних об'єктів; б) зв'язків між ними і особистістю; в) зв'язків між особистістю і ситуацією вчинення злочинів [2, с. 28].

Вирішення зазначених завдань, як доводить у своїх роботах В. В. Голіна, можливе за умови досконалого знання криміногенних об'єктів, їх джерел і зв'язків, механізму дії, «уразливих точок», методів і часу запобіжного впливу, оцінки реально досягнутих результатів тощо. Більш того, компетентні органи повинні максимально конкретизувати суб'єктам профілактики поле їх діяльності, пам'ятати про реальні можливості усунення тих чи інших негативних явищ у певний час, строки їх усунення, які, у свою чергу, повинні визначатися, виходячи з характеристики об'єкта та рівня його криміногенності [2, с. 28].

Як свідчить практика, строки бувають: 1) оперативні – ті, що обчислюються, як правило, моментом застосування чи коротким проміжком

часу; 2) лікувально-профілактичні – ті, що визначаються часом лікування індивіда, яке спрямоване на усунення його криміногенних властивостей, аномалій, суспільної небезпечності; 3) адаптаційні – ті, що встановлюються для конкретних осіб (групи осіб) для полегшення реалізації профілактичних заходів і подальшого контролю; 4) соціально-тактичні – ті, що розраховані на такі криміногенні об'єкти, які можуть (за прогнозами) бути усунені протягом виконання комплексного плану (3–5 років); 5) соціально-стратегічні – ті, які припускають усунення криміногенних явищ у перспективі [2, с. 28].

Якщо розглянути зміст заходів профілактики усунення через призму запобіжної діяльності, що здійснюється стосовно персоналу установ виконання покарань, то показовою в цьому сенсі є постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 348 [3], на підстав якої ліквідовано територіальні органи управління Державної пенітенціарної служби України та, натомість, створено міжтериторіальні органи управління (відповідно 5 замість 25 регіональних управлінь виконання покарань) Міністерства юстиції України.

Здавалося б, оптимістична та раціональна ідея. Проте поспішність (діяльність усупереч адаптованим на практиці строкам реалізації заходів профілактики усунення і відсутність узагалі стратегії реформ та науково-обґрунтованої концепції видозміни сфери виконання покарань узагалі) та політичний авантюризм (наприклад, прийняття Верховною Радою України 06.09.2016 р. безглузлого Закону «Савченко» [4], відповідно до якого з місць позбавлення волі (СІЗО, виправних і виховних колоній та

арештних домів) у 2016–2017 рр. звільнено десятки тисяч засуджених до позбавлення волі, які не довели свого виправлення, а також для яких не було створено жодних умов для ресоціалізації, у результаті чого значна їх частина вчинила повторні злочини, за які знову були засуджені до позбавлення волі на певний строк [5].

Інший аспект цієї проблематики полягає в тому, що в результаті так званих «реформ» у сфері кримінально-виконавчої діяльності різко зросла кількість вакансій та виник дефіцит «робочої сили», яка повинна працювати (служити) в установах виконання, а що саме негативне – персонал ДКВС України вперше в історії сучасної України (1991–2017 рр.) удався до страйку у зв'язку з різким погіршенням свого соціально-правового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення [6]. І це при тому, що відповідно до вимог ч. 3 ст. 15 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» персоналу ДКВС України проведення страйків та участь у них заборонені. Показовим у цьому контексті є і страйк керівників територіальних органів управління, який 2014 р. організував та особисто взяв у ньому участь голова ДПтС України [7].

Водночас на сьогодні створено й оптимістичні та науково обґрунтовані програми, які різною мірою стосуються сфери виконання покарань та, зокрема, діяльності персоналу УВП, а також змістовно відображають сутність профілактики усунення, а саме: «Національна стратегія у сфері прав людини» (2015 р.) [8]; «Про Стратегію реформування судочинства, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.» (2015 р.) [9]; «Про Страте-

гію сталого розвитку «Україна – 2020» (2015 р.) [10] та ін.

Свій ефект і відповідні результати у змісті кримінологічної профілактики, як свідчить практика, мають також заходи профілактики захисту, яку розглядають як сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які призводять до злочинних проявів та (опосередковано) антигромадських поглядів [2, с. 3–29]. При цьому, на відміну від профілактики усунення чи обмеження, профілактика захисту має на меті створення достатнього захисту і безпеки людей та речей, а також зовнішні перешкоди на шляху посягання на суспільні цінності [2, с. 29]. До об'єктів профілактичного захисту належать, з одного боку, засоби захисту та збереження держаного та приватного майна; засоби особистого захисту (зброя; спеціальний одяг; технічні пристрої; новітні технології тощо), а з другого – правосвідомість потенційних злочинців [2, с. 29].

Як слушно зауважив з цього приводу В. В. Голіна, форми реалізації заходів профілактики захисту відомі та широко використовуються практично з давніх-давен (віконні ґрати; металеві двері; хитромудрі замки; прилади спостереження та ін.) [2, с. 29]. Але головне, на переконання кримінолога, не в цьому: профілактика захисту як світова стратегія зменшення практичних можливостей злочинних проявів потребує наукового обґрунтування запобіжного впливу на свідомість потенційних злочинців, технічної охорони озброєності суспільства, а також практики уразливості та можливості захисту тих чи інших матеріальних і духовних цінностей від злочинних посягань, використання новітніх засобів їх захисту в різних

сферах життя, заінтересованості держави в залученні та впровадженні різних ноу-хау, дослідження доцільності запозичення зарубіжного досвіду профілактики захисту в національному просторі тощо [2, с. 29–30].

Зміст заходів профілактики захисту в контексті запобіжної діяльності, що здійснюється стосовно персоналу установ виконання покарань, можна продемонструвати на прикладі деяких статистичних даних і результатів спеціальних наукових досліджень з означеної проблематики [11, с. 387–388]. Так, на сьогодні однією із суттєвих умов, що призводять до вчинення злочинів як персоналом УВП, так і засудженими, є неналежне використання технічних засобів нагляду і контролю (наприклад, відеокамер) за засудженими (ст. 103 КВК України), зношеність яких складає в усіх установах покарань майже 50%, а на деяких відкритих територіях охороняємих зон вони взагалі відсутні [11, с. 388]. Це, у свою чергу, дає можливість персоналу УВП встановлювати позаслужбові зв'язки із засудженими, а також передавати для них заборонені предмети і речовини та вести з ними спільно різні злочини [12, с. 12–14].

Інші прорахунки та недоліки матеріально-технічного забезпечення сфери виконання покарань (понад 90% наявних в експлуатації систем охорони периметрів та 49,6% інших інженерно-технічних засобів охорони СІЗО та УВП перебувають у незадовільному стані; в установах виконання покарань експлуатуються тільки 30% сучасних засобів телекомунікації та зв'язку; із 96 спеціальних автомобілів, які використовуються для переміщення засуджених (ст. 88 КВК України), 90% перебувають в експлуатації

понад 20 років та потребують капітального ремонту, а деякі підлягають списанню й терміновій заміні [13, с. 113]), створюють умови для вчинення таких злочинів з боку персоналу установ виконання покарань, як службова недбалість (ст. 367 КК); перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК); злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (розділ XIII особливої частини КК України) та ін. [11, с. 12–14].

Так загалом виглядає зміст кримінологічної профілактики в запобіганні злочинам, що вчиняються персоналом установ виконання покарань, зокрема із застосуванням сили до засуджених. Поряд із цим, як слушно зробив висновок В. В. Голіна, кримінологічна профілактика злочинності є найбільш складним і разом з тим тонким по розробці і виконанню наступальним запобіжним діянням. При цьому, незважаючи на значний інтерес учених і практиків щодо проблеми запобігання злочинам, багато питань її теорії потребують розробки [2, с. 22], що й було враховано при підготовці цієї статті.

Як встановлено в ході даного дослідження, свою роль, місце та особливості реалізації при здійсненні заходів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам має і діяльність з відвернення злочинів, що вчиняються персоналом установ виконання покарань. Під цією діяльністю в науці розуміють специфічний напрям спеціально-кримінологічного запобігання, що складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють учинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя,

з метою дискредитування злочинної поведінки, добровільної відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [14, с. 144]. При цьому всередині зазначеного напрямку запобіжної діяльності науковці констатують відмінність між: а) заходами, спрямованими на усунення більш-менш позбавлених індивідуальності криміногенних об'єктів; б) заходами, що вживаються до конкретних осіб, у яких виник, психологічно сформувався і він реально почав матеріалізуватися злочинний намір (мотив) [2, с. 31].

Першу групу заходів з відвернення злочинів умовно можна назвати загальними, тобто такими, що спрямовані на певне коло або групу щодо усунення або нейтралізації їх злочинних намірів, добровільної відмови від злочинної поведінки [2, с. 32].

Друга група – індивідуальне відвернення злочинів – є специфічним комплексом заходів, які здійснюються різними суб'єктами запобіжної діяльності щодо осіб, про яких достовірно відомо, що вони замислюють вчинення злочинів з метою активного втручання і впливу на свідомість, волю, поведінку, спосіб життя [2, с. 32].

Як у зв'язку з цим зауважив В. В. Голіна, відвернення злочинів має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від моменту формування злочинного мотиву до початку виконання злочину [14, с. 144–145]. Виходячи з цього, він розділив заходи запобігання злочинній мотивації на дві групи:

1. Заходи переорієнтації анти-суспільної настанови.

До таких заходів, зокрема, належать: а) спеціальні економічні та

соціально-психологічні програми, які розраховані на те, щоб людина в суспільстві отримувала більш-менш повне задоволення своїх потреб і відмовлялася від злочинних намірів; б) заходи, спрямовані на формування у громадян антикримінальної культури; в) кримінологічна поінформованість населення для його більш тісного співробітництва з правоохоронними органами; г) організаційно-правові заходи, які підвищують у людей почуття відповідальності та виробляють у них уявлення про допустимі засоби досягнення своїх потреб [14, с. 145].

2. Активні контрзаходи запобігання злочинної мотивації: а) заходи переконання; б) заходи різних форм примусу; в) заходи застереження; г) заходи допомоги особам, звільненим з місць позбавлення волі [14, с. 145].

Як засвідчило вивчення юридичної літератури, за відверненням злочинів як одним із напрямів запобіжної діяльності у сфері боротьби із злочинністю визнається самостійність і специфічність, оскільки центр цієї роботи переноситься на стадію, коли з'являється умисел та приймається рішення на виконання злочину [15, с. 329]. Крім того, під відведенням злочинів науковці розуміють сукупність видів діяльності, що здійснюється колом суб'єктів запобігання злочинам шляхом розроблення та реалізації цілеспрямованих професійних заходів [2, с. 31].

Якщо розглянути це питання через зміст запобігання злочинам, що вчиняються у зв'язку із застосуванням сили до засуджених, то варто продемонструвати декілька статистичних викладок. Так, лише 2016 р. персоналом УВП допущено 63 випад-

ки сну на постах, що не тільки є ознакою злочину, передбаченого ст. 367 КК «Службова недбалість», але й створює умови для вчинення злочинів щодо персоналу установ виконання покарань [12, с. 31]. Зокрема, у цьому ж році мало місце 23 випадки нападу засуджених (13 випадків) та інших осіб на персонал УВП. Крім того, 2016 р. персоналом установ виконання покарань допущено 37 випадків неприбуття на службу [12, с. 31], що також певною мірою знижувало потенціал цих сил у забезпеченні правопорядку в УВП. Усього ж 2016 р. така недбалість у виконанні службових обов'язків персоналом установ виконання покарань призвела до вчинення цими особами 102 злочинів (2015 р. – 111) та 5 (2015 р. – 16) корупційних правопорушень, а також до 58 інших надзвичайних подій з участю цих осіб (24 дорожньо-транспортні пригоди; 2 смерті, 38 випадків отримання травм і поранень та ін.) [12, с. 12–16].

Усе це свідчить про низький рівень реалізації в діяльності відповідних суб'єктів запобігання злочинам заходів з відвернення злочинів, як на загальному, так і на індивідуальному рівні. Зокрема, 2016 р. (як, власне, у попередні роки (1991–2015 рр. [1, с. 100–111] та 2017 р. [5, с. 2–3]) через прорахунки в роботі тих чи інших служб та посадових осіб УВП засудженими вчинено 298 злочинів (2015 р. – 458), зокрема й ті, що мають безпосереднє відношення до службової недбалості персоналу установ виконання покарань, а саме: 4 втечі з місць позбавлення волі (ст. 393 КК) та 16 – з виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами (ч. 2 ст. 18 та ст. 138 КВК), а також з дільниць соціальної реабілітації

(адаптації) (ст. 98, 99 КВК) [12, с. 1]. При цьому до кримінальної відповідальності за службову недбалість, у результаті якої вчинено зазначені злочини, притягнуто менше 10 осіб [12, с. 13].

Висновки. Таким чином, слід констатувати, що запобігання злочинам, що вчиняються у зв'язку із застосуванням сили до засуджених – це специфічний різновид суспільної діяльності, функціональний зміст якої

полягає у перешкоджанні дії детермінант зазначеної злочинності та її проявів через обмеження, нейтралізацію, блокування тощо їх впливів на формування у цих осіб злочинної мотивації і поведінки, а також у здійсненні інших запобіжних заходів, спрямованих на випередження, обмеження, усунення, захист та відвернення або припинення злочинів з боку вказаних суб'єктів протиправної діяльності.

Список використаних джерел

1. Дані про Державну кримінально-виконавчу службу України за 2017 рік Міністерство юстиції України : веб-сайт URL: <https://minjust.gov.ua> (дата звернення: 11.10.2018)
2. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посібн. / Голіна В. В. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
3. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 348. Офіційний вісник України. 2016. № 44.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 6 вересня 2016 р. № 1492-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 43. Ст. 736.
5. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2017 році : інформ. бюл. Міністерство юстиції України. 2018. 39 с.
6. У слідчому ізоляторі Києва бунтує персонал. Вечірній Київ : веб-сайт. URL: <https://vechirniykyiev.com.ua> (дата звернення: 08.09.2018).
7. Голова Державної пенітенціарної служби України вивів на страйк підлеглих. Вечірній Київ : веб-сайт. URL: <https://vechirniykyiev.com.ua> (дата звернення: 08.09.2018).
8. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 року № 501/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 10.08.2018).
9. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 року № 276/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/paran12#n12> (дата звернення: 08.08.2018).
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони від 04.03.2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» : Указ Президента України від 14.03.2016 року № 92/2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення: 06.08.2018).
11. Ліховіцький Я. О. Злочини, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України : кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2017. 584 с.

12. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2016 році : інформ. бюл. Київ : Міністерство юстиції України, 2017. 43 с.

13. Ільницький О. М. Вплив реформування правоохоронних органів та зокрема кримінально-виконавчої служби на стан громадської безпеки в Україні. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті із законом, крізь призму правових реформ* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 грудня 2016 року). Київ, 2016. С. 111–113.

14. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. 440 с.

15. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: [У 3 кн.]. Кн. 1 Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки Київ : видавн. дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

I. Kolb,
PhD in Law,
deputy head of the department for supervision
of observance of laws in the execution of
criminal penalties of the Prosecutor's Office
of the Kiev region

PREVENTION, DEFENSE AND DETENTION PROTECTION IN THE PREVENTION MECHANISM FOR CRIMINAL EXEMPTIONS BY APPLICATION OF POWER TO THE PROTECTED

The article clarifies the essence and content of activities related to the prevention of the elimination and prevention of crimes committed by the personnel of the penal institutions in connection with the use of physical force, special means and weapons to the convicts deprived of their liberty, as well as scientifically substantiated measures concerning eliminating existing problems in practice.

In accordance with the requirements of Art. 106 of the Criminal-Executive Code (hereinafter referred to as CRC) of Ukraine, in cases determined by law, the staff of the penal institutions (PRs) have the right to use the measures of physical influence, special means and weapons to the convicts deprived of their liberty. At the same time, as practice shows, such actions are not always legal in nature, and therefore often lead to socially dangerous consequences, namely, the excess of authority or official authority, torture, official negligence, etc., which are established by the law on criminal liability in Ukraine as crimes So, only in 2017, the share of such socially dangerous and criminal acts committed by the staff of the Department of Human Resource Development, in their overall structure reached almost 8%.

Consequently, there is a complex application problem that is to be solved on a theoretical level, taking into account the fact that the level of activity on ensuring these crimes on the part of the staff of the PI remains low. Particularly important in this context is the elucidation of the essence and content of the so-called prevention of removal, protection and diversion, the main purpose of which is to eliminate the socially dangerous consequences of the criminal activity of the abovementioned sub-

jects and neutralize the determinants that caused and predetermined the commission of crimes by the personnel of the PI.

It is these circumstances that have become decisive in choosing the topic of this scientific article, as well as determining its main task - the development of scientifically grounded measures to improve the legal mechanism and the practice of preventing the elimination, protection and prevention of crimes related to the use of force against convicts.

Key word: *preventive maintenance, crime, condemned, penitentiary personnel, use of force, scope of punishment, crime prevention, protection, prevention.*

Надійшла до редакції 11.10.2018

УДК 343.8

Колб О. Г.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та
процесу Національного університету
«Львівська політехніка»*

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ ЗАХОДІВ ПРИБОРКАННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ

У статті здійснено аналіз визначених у законі підстав застосування в Україні до неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї, встановлено особливості правозастосовної практики з цих питань, а також розроблені науково обґрунтовані заходи щодо удосконалення зазначеного виду діяльності у сфері виконання покарань.

Ключові слова: *особливість, застосування, заходи фізичного впливу, спеціальні засоби, зброя, засуджені, неповнолітні, позбавлені волі, сфера виконання покарань, правові підстави.*

В статье осуществлен анализ закрепленных в законе оснований применения в Украине к несовершеннолетним осужденным, отбывающим наказание в виде лишения свободы, средств физического влияния, специальных средств и оружия, установлены особенности правоприменительной практики по этим вопросам, а также разработаны научно обоснованные мероприятия, направленные на усовершенствование данного вида деятельности в сфере исполнения наказаний.

Ключевые слова: *особенность, применение, средство физического влияния; специальные средства, оружие, осужденный, несовершеннолетний, лишение свободы, сфера исполнения наказаний, правовые основание.*

Постановка проблеми. Вивчення Конституції України засвідчило наявність у її змісті низки норм, які безпосередньо стосуються предмета досліджуваної в цій науковій статті проблематики [1]. Зокрема, у статті 3 Основного закону зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. При цьому права

і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави.

Більш того, як це витікає із змісту частини другої статті 19 Конституції України, органи державної влади (до яких належать і органи та установи виконання покарань) та їх посадові особи мають діяти лише на підставі, у межах повноважень і в

спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У контексті досліджуваної тематики звертають на себе увагу й ті норми Конституції України, що безпосередньо стосуються регулювання суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених, включаючи осіб неповнолітнього віку, про які йдеться в статті 106 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України [2], а саме:

1) стаття 27 Основного закону, у якій зазначено, що кожна людина має невід'ємне право на життя;

2) стаття 28 – ніхто не може бути підданим катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню;

3) стаття 29 – кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість;

4) інші норми Конституції України.

Повною мірою вказані правові положення мають застосовуватися і щодо неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Як з цього приводу зазначено в статті 52 Конституції України, будь-яке насильство над дитиною переслідується за законом.

Водночас у частині третій статті 106 КВК України вказано, що до неповнолітніх (за міжнародною класифікацією та згідно з Конвенцією про права дитини ці особи мають назву «діти» [3]), які вчиняють груповий або збройний напад чи опір, який загрожує життю і здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, дозволяється застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї.

Таким чином, слід визнати, що має місце правова колізія, коли, з одного боку (зокрема в статті 52 Конституції України), беззаперечно заборонено застосування насильства до дитини, а, з іншого (частина третя статті 106 КВК), – таке насильство до зазначених осіб визнається правомірним. При цьому, якщо виходити із змісту статті 8 Основного закону, відповідно до якої Конституція України має найвищу юридичну силу, положення частини третьої статті 106 КВК слід визнати таким, що суперечить цьому закону.

Ураховуючи зазначені обставини, без сумніву, досить важливо дати відповідь на дану прикладну проблему і на науковому рівні, що й обумовило вибір цієї статті, її предмет, мету і головне завдання – розробити науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення правових засад застосування заходів приборкання до неповнолітніх засуджених у місцях позбавлення волі.

Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що досить активно розробленням цієї проблематики займаються науковці, насамперед, так званого адміністративно та кримінально-правового напрямку, хоча осторонь цього процесу не залишаються і фахівці кримінально-виконавчого права. До таких, зокрема, можна віднести К. А. Автухова, О. М. Бандурку, В. І. Борисова, І. Г. Богатирьова, В. В. Василича, В. В. Голіну, Б. М. Головікіна, О. М. Джужу, Т. А. Денисову, С. Ф. Денисова, В. І. Женунтія, В. Я. Конопельського, І. М. Копотуна, М. О. Ліненко, О. М. Литвинова, В. О. Меркулову, А. В. Саваченка, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, І. С. Яковець та ін.

Поряд із цим досі на доктринальному рівні питання щодо особливостей, з урахуванням конституційних положень, застосування до неповнолітніх у місцях позбавлення волі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї вивчено недостатньо (а це, у свою чергу, впливає на ефективність правозастосовної практики у сфері виконання покарань), що й стало вирішальним при визначенні назви цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу.

Як зазначено в ч. 3, ст. 106 КВК України, забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю, поряд з іншими категоріями засуджених, до неповнолітніх, крім випадків учинення ними групового або збройного нападу, які загрожують життю і здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору.

Виходячи з цих нормативних положень, можна виокремити такі особливості правозастосовної практики з означених питань:

а) застосування засобів приборкання при груповому нападі неповнолітніх;

б) застосування їх при збройному нападі;

в) застосування зазначених у законі заходів приборкання при збройному нападі.

У першому випадку відповідь на правомірність та умови на застосування сили до неповнолітніх засуджених можна знайти в роз'ясненнях Пленумів Верховного Суду України, що відображають зміст зазначеної проблематики («Про необхідну оборону» [4], «Про порушення режиму в місцях позбавлення волі» [5]; «Про судовий захист працівників правоохоронних органів і суду» [6] та ін.).

При цьому основний лейтмотив рішень суду в цьому випадку полягає в тому, що правомірними визнаються дії чи бездіяльність суб'єктів застосування заходів приборкання, якщо іншими засобами чи заходами уникнути цього було неможливо або якщо ці заходи (засоби) не дали очікуваного результату.

Поряд із цим як при уникненні конфлікту, так і при очікуванні настання його результатів суб'єкти правозастосування не мають перевищувати межі необхідної оборони. До таких судової практики відноситься:

а) неспіврозмірність засобів нападу та захисту;

б) невідповідність обставин нападу та захисту;

в) неспіврозмірність кількості нападників і кількості осіб, які захищаються;

г) інші ситуації [4].

Ураховуючи зазначене та вимоги ст. 52 Конституції України, слід було б ч. 3 ст. 106 КВК у кінці речення доповнити словосполученням «якщо іншими засобами та заходами насильницькі та інші протиправні дії чи бездіяльність засуджених приборкати не вдалося» та викласти зазначену норму Кодексу в новій редакції.

При цьому під іншими засобами (заходами) приборкання варто розуміти:

1) вербальні (словесні) методи впливу;

2) демонстрацію можливостей спеціальних засобів (зокрема, їх застосування вгору чи в інший бік від засуджених та ін.);

3) звернення до правопорушників найбільш авторитетних у цій ситуації осіб з персоналу колонії,

педагогів чи засуджених, які відбувають покарання;

4) дії психологів та інших подібних фахівців, які мають законний дозвіл проводити лікування громадян (так званих «ворожок», екстрасенсів, душпастирів та ін.).

Щодо другого випадку – застосування до неповнолітніх засуджених у місцях позбавлення волі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї – то у цій ситуації, як свідчить практика, також є свої застереження. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 3 «Про судову практику про викрадення та інше незаконне поводження із зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» зазначено, що у всіх випадках суди зобов'язані встановлювати законність їх застосувань особами, які володіли цими засобами на законних підставах [7]. Якщо зіставити це з проблемами застосування заходів приборкання до неповнолітніх у місцях позбавлення волі, то йдеться про те, що у всіх випадках збройного нападу персонал колоній має усвідомлювати суспільно небезпечні наслідки застосування неповнолітніми засудженими тих чи інших засобів і зброї, та з урахуванням цього протидіяти останнім визначеними у ст. 106 КВК засобами фізичного впливу, спеціальними засобами і зброєю. Так, наявність у неповнолітнього металічної заточки невеликого розміру не може бути підставою для застосування вогнепальної зброї персоналом колонії, якщо при цьому не було небезпечної для зіткнення сторін відстані.

Виходячи з цього, частину третьої статті 106 КВК слід було б допов-

нити другим реченням такого змісту: «Застосування зазначених засобів і заходів щодо неповнолітнього засудженого дозволяється з урахуванням обставин, що склалися, виду зброї, якою володів правопорушник, а також відстані зіткнення сторін конфлікту».

Аналогічних умов необхідно дотримуватися також і в третій ситуації, що пов'язана із застосуванням до неповнолітніх засуджених у місцях позбавлення волі зазначених у законі заходів приборкання при збройному опорі.

Про необхідність вирішення цієї проблематики саме з урахуванням зазначеної складової свідчать деякі статистичні дані застосування до засуджених в Україні заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї. Зокрема, основною причиною застосування до правопорушників наручників (62,2 % у структурі застосування всіх заходів приборкання) є вчинення засудженими фізичного опору (58 %) та спроби вчинення членушкодження та самогубства (23 %) [8, с. 22].

Останні також були підставами для застосування до засуджених, позбавлених волі, гумових кийків (99 % у структурі застосування цих спеціальних засобів), фізичної сили (78 %), спеціальних засобів дратівної дії (92 %) та гамівної сорочки (100 %) [8, с. 23].

Загалом же аналіз випадків застосування заходів приборкання до засуджених у місцях позбавлення волі засвідчив, що основною причиною їх застосування стало учинення останніми фізичного опору або проявів буйства (67 % від загальної кількості) [8, с. 23], які, у свою чергу, є невід'ємними складовими елемента-

ми групового або збройного нападу та збройного опору правопорушників у колоніях, що тільки підтверджує актуальність досліджуваної в цій науковій публікації проблематики та акцентує увагу учених і практиків на необхідності її вирішення на доктринальному, практичному (правозастосовному) та нормативно-правовому рівнях [9].

Звичайно, що методологічним підґрунтям для вдосконалення правового механізму з означених питань могло би стати рішення Конституційного Суду України щодо відповідності ч. 3 ст. 106 КВК України ст. 52 Конституції України. Проте очевидним є й інший факт: без кількісних напрацювань у науці і теоретикам, і практикам, і суддям приймати виважені, обґрунтовані та законні рішення по суті буде й надалі вкрай важко.

Тим більше, що й інші положення ст. 106 КВК України, які стосуються застосування заходів приборкання до неповнолітніх засуджених

у місцях позбавлення волі, крім частин 5 та 6 цієї статті Кодексу, не видозмінювалися з часу його прийняття (11 липня 2003 р.) [2], при тому, що за цей час вийшов новий Кримінальний процесуальний кодекс України [10], Закон України «Про Національну поліцію» [11], «Про прокуратуру» [12] та інші нормативно-правові акти, які різною мірою стосуються питань застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених, позбавлених волі.

Висновки. Отже, урахування особливостей застосування заходів приборкання до неповнолітніх засуджених у місцях позбавлення волі має не тільки і не стільки пізнавальне (теоретично-доктринальне), як прикладне значення, позаяк це питання тісно пов'язане з конституційними положеннями та міжнародно-правовими вимогами, що визначають правовий статус цих осіб.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : прийнятий 11 липня 2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3–4. С. 21.
3. Конвенція ООН про права дитини. Законодавство України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 17.08.2018).
4. Про судову практику в справах про необхідну оборону Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 №1. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд.: В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ, 2011. С. 169–171.
5. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 берез. 1993 р. № 2. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд.: В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ, 2011. С. 109–116.
6. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність судів і працівників правоохоронних органів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 червня 1992 р.

№ 8. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд.: В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ, 2011. С. 100–108.

7. Про судову практику про викрадення та інше незаконне поводження із зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 3. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд.: В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ, 2011. С. 176–182.

8. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2016 році : інформ. бюл. Київ : Міністерство юстиції України, 2017. 43 с.

9. Попов Г. В. Захист прокуратури прав і свобод дітей: монографія. Київ: Видавничий дім «Арт Ек», 2016. 384 с.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий 13 квітня 2012 року. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

11. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40/41. Ст. 379.

12. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2/3. Ст. 12.

O. Kolb,
*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Law
and Process of the Lviv Polytechnic
National University*

PECULIARITIES OF THE APPLICATION TO THE JUVENILE PRISONERS OF INFLUENCE MEASURES IN UKRAINE

The article analyzes the grounds for the use in Ukraine of juvenile convicts serving sentences in the form of deprivation of liberty, measures of physical impact of special weapons, as well as the peculiarities of law enforcement practice on these issues, as well as scientifically substantiated measures aimed at improving this type of activity in the field of execution of punishment.

Taking into consideration the specific coercion measures to the juvenile convicts at the places of deprivation of liberty has not only the cognitive (theoretical and doctrinal) significance, but also the practical one, because that issue is closely related to the constitutional provisions, which determine the legal status of such persons, as well as to the international legal requirements, which determine the legal status of such persons.

Key words: *feature, application, measures of physical influence, special means, weapon, condemned minors, deprived of liberty, scope of punishment, legal grounds.*

Надійшла до редакції 18.10.2018

УДК 343.8

O. Pantea,
PhD, Associate Professor.
Moldova State University

THE REFLECTION OF PROBATION WITHIN THE REGIME OF FINDING CONTRAVENTIONS AND ENSURING THE EXECUTION OF CONTRAVENTION SANCTIONS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA (CASE STUDY)

This presented scientific material was devoted to the activity of the probation bodies through the hypostasis of the founding agent in contravention matters: the constitution of the probation service in the Republic of Moldova, the normative provisions regarding the activity of the probation, the reflections analyzed from the Code of Contravention referring to the role of the probation in finding contraventions. A special line is the analysis of contraventions found by probation offices, contravention sanctions that are provided by the probation offices, the structure and the constituent parts of the contraventions. Through the logical ordering of the issues I have addressed, I wanted this work to be useful to students, teachers and law specialists, for this reason the subject was dealt thorough not only from the point of view of the offender or the finding agent.

Keywords: *contravention, probation, contravention sanction, finding agent, court decision, contravention norm, record of finding.*

Представленный научный материал посвящен деятельности органов пробации Республики Молдова: создание Службы пробации, ее нормативно-правовая база, мысли по поводу роли пробации в борьбе с преступностью, исходя из положений Уголовного Кодекса Республики Молдова. Особое внимание в статье уделяется анализу конкретных дел, которые относятся к компетенции Службы пробации, а также санкций, предусмотренных за совершение соответствующих правонарушений. Рассматривается структура и составные части правонарушений, которые относятся к компетенции Службы пробации. Благодаря логическому упорядочению затронутых автором вопросов, которые рассмотрены с точек зрения различных субъектов, эта статья может быть полезной для студентов, преподавателей и юристов-практиков.

Ключевые слова: *правонарушение, условное осуждение, санкции, решение суда, норма права, протокол о правонарушении.*

Introduction. The development tendencies of the Republic of Moldova towards a democratic society, as well as the alignment of the national normative and legal system with the European rules, have led to the creation of more

modern institutions, providing alternatives to the sentences of deprivation of liberty, and providing the authorities with the best solutions for integrating the perpetrators into society. Or by applying sanctions, the state aims to inte-

grate the social integration of the contravient and the restoration of the social relations that have been affected.

The Probation Institution proved to be a successful idea, promising to reform the sanction system by keeping the perpetrators in society under surveillance

The experience in the field of probation accumulated by various European countries has shown how effective this model is.

The results of the discussions.

Generally, probation in Europe has developed very differently, depending on the legal system specific to certain states, but also on how they understood the initiators of the probation institution to promote this idea

The complex analysis by Prof. Ioan Durnescu, quoted by E. Balica, on the way in which probation developed in the Europe highlighted the existence of four models of probation systems:

1. The probation systems based on the idea of promoting Community measures and measures (Estonia and Turkey);

2. The probation systems that work to help the judiciary (prosecutors and judges) to take the best decision when making a sentence (Italy, Romania);

3. The probation systems based on the model of rehabilitation and protection of the population (France, Austria, Czech Republic, Denmark, Finland, Northern Ireland, Norway, Germany, Bulgaria);

4. The probation systems based on the «punishment or enforcement» (Great Britain) [8, p. 301; 9].

Based on Durnescu's analysis, the Republic of Moldova would, through the developed probation system, enroll in the model building to improve the act of

justice by providing the necessary elements for making an appropriate decision, sanctioning delinquent deeds and reducing the risk of relapse. The evolution of the probation in our country has been variously ambitious, so that the short description of the historical dimension and the peculiarities of the probation in the Republic of Moldova will be revealed in order to facilitate the interest in the study.

In Moldova the probation service was created on 12 January 2007, taking full advantage of the results of the pilot projects of the Institute for Penal Reforms carried out in partnership with the international bodies:

«The alternatives to Child Detention in the Criminal Justice System», «The Promoting Alternatives to Detention in the Republic of Moldova». By Government Decision no.44 of 12.01.2007 some changes to the Regulation of the Ministry of Justice were introduced, including the organization of the probation activity by governmental bodies. At that time, the Directorate for the Execution of Criminal Non-custodial Penalties is reorganized into the Probation Directorate, with an additional 125 units of staff being allocated. The Probation Service was created within the Execution Department of the Ministry of Justice of the Republic of Moldova. On 14.02.2008, the Law on probation was enacted, in force as of 13.09.2008, within the Execution Department. After four years of activity, the probation system was undergone to reorganization, and through the Government Decision no.827 of 10.09.2010, the Central Probation Office was created into the organizational structure of the Department of Penitentiary Institutions. Then, on 01.01.2013, by Government Decision no. 735 of 03.10.2012 on

the optimization of the structure, the activity of the Ministry of Justice and the administrative authorities under its subordination, the Central Probation Office was transferred from the subordination of the Department of Penitentiary Institutions to the direct subordination of the Ministry of Justice, reorganized into the National Probation Inspectorate. 42 Probation Offices subordinated to the National Probation Inspectorate [15].

Beyond the above-mentioned tasks, on 20.07.2017 in the Code of Contravention a new amendment was introduced, in chapter III «Competent authorities to solve minor offenses», in art. 421¹ The «National Probation Inspectorate», the finding by the territorial subdivisions of the INP and the conclusion of the contravention provided in Art. 318 of the Code of Contravention. In that article, the INP subdivisions find the deviation foreseen below:

(1) "The intentional non-execution or evasion of the execution of the judgment of the court or of the enforceable document referred to in art. 11 lit. c) or d) of the Execution Code "and others. (2) "The intentional non-execution or evasion of the execution by a responsible person of the documents referred to in paragraph (1) or preventing their execution" [2]. They have the right to find contraventions and conclude the reports with the head of the probation office and the deputy.

Regarding the unexecuted documents for which the offenses of the probation bodies can be found, in art. 318 The contravention code refers to art. 11 lit. (c) and (d) of the Execution Code [3]. Thus, paragraph (c) provides for «contravention decisions (decisions), including those issued by investigating officers within the limits of

their competence attributed to them by law ...». Here, with reference to the second part of the provision «...the enforceable titles issued in criminal cases and sentences in criminal cases, as part of the payment of the fine, as well as in the civil action», they do not refer to the competence of probation. The same situation we encounter in art. 11 (d) of the Code of Execution «the ordinances regarding the release of criminal liability with contravention in the form of a fine».

The execution of fines is within the competence of bailiffs (Article 182 Code of Enforcement). In order to eliminate these misunderstandings in the law, I consider it appropriate for the legislator to specify precisely in art. 421¹ Contravention code, for the non execution of which the documents provided in art. 318 the probation body may find contraventions.

The need to assign probation by law, the statute of a founding agent appeared when the Department of Enforcement was involved and for some time there was no one to be responsible for the enforcement of judgments in certain areas. Respectively, the judgments were not executed without incurring any legal consequences for the perpetrators. At the initiative of the Ministry of Justice amendments were made to the legislation and the norm introduced in the Code of Contravention was introduced. However, Chapter III of the Regulation on the organization and functioning of probation bodies, approved by the Government Decision no. 827 of 10.09.2010, where the competence of the probation bodies is lacking in contravention.

Upon the finding of the offense, the determining agent shall fill in a report on the contravention, which

he/she registers in the «Evidence Register for Contravention» in accordance with the Annex to the Instruction on how to prepare the reports with contravention, approved by INP order no. 116 of 18.04.2018 [6]. The reports on offenses are submitted for examination in due course to the competent court for the application of the contravention sanction (Article 4211 CC). Therefore, the probation body only finds contraventions, does not apply sanctions for contraventions. According to the statistical data presented in The balance sheet report of the INP activity, in the current year, the Probation Offices drew up 12 reports on the finding of contraventions (North – 3 region, South – 9).

Below we will present the legal analysis of the contraventions provided by art. 318 CC, from the perspective of their finding by probation offices:

The generic legal object of the contraventions provided by art. 318 CC are the relations aimed at the normal performance of the activity of the public authorities. By introducing this provision, the state has ensured through a legal mechanism the proper functioning of the public authorities. The specific legal issue results from the social values to which the perpetrator, in our case the social relations aimed at the execution of the court decisions, is.

The objective side for both alignments is only through «action» – the non-execution of the court decision.

With reference to the subject of the contravention, it is apparent from the content of the provision, namely, in the cases provided by the law. (1) the subject of the contravention is general, so it refers to all persons who do not deliberately execute the judgments, and in the case of contraventions stipulated

in paragraph (2) we have the special subject, the person with responsible positions. For example, a court decision made a person deprived of the right to hold certain positions / conduct a certain activity, but the administration of the institution deliberately refuses to dismiss the employee. Thus, the founding agent within the territorial probation office may draw up the report on the finding of the contravention provided by art. 318 al. (2) CC. The subject of the contravention may be not only the natural person, but also the legal person who did not deliberately execute the court decision. It is important to note *that in both cases the probation officer's office can draw up minutes only on non-execution judgments, the enforcement of which is exclusively in the jurisdiction of probation.*

The subjective part, is the attitude of conscience towards the deed conceived and its consequences, in the case of the contraventions provided by art. 318 CC, is expressed only by intent. This is also deduced from the content of the rule, in both cases «intentional non-execution ...».

An important hint that should not be overlooked refers to the categories of contravention sanctions, the execution of which is ensured through the probation body. The functional competence of the probation is to ensure the execution of the contravention sanction:

- deprivation of the right to occupy certain positions or to exercise a certain activity;

- the performance of unpaid work for the benefit of the community.

Until 2017, the probation also included the enforcement of the sanction of deprivation of the right to drive and the deprivation of the right of posses-

sion or port and the use of the weapon, and from 8 January 2018 this became the exclusive competence of the police within the offender's domicile.

The sanction of the deprivation of the right to carry out certain activities, the deprivation of the right to hold certain positions shall be determined only by the court, which sends the decision of the probation body from the district in which they carry out their activity or domicile. In turn, the probation body sends the decision of the court within 3 days to the institution where the counterpart is working, the administration to dismiss or prohibit carrying out a particular activity. In the 5 days term, the probation body informs the court about the enforcement of the judgment. Subsequently, the probation body supervises the contravention of the established ban. In turn, the employing organization is obliged to execute the prescriptions established by the court and the probation body. According to the statistical data on the official INP website, since the beginning of 2018, 700 individuals have the right to carry out a certain activity or hold certain positions in the evidence of probation [18].

The enforcement of sanctions for unpaid community benefit is also ensured by the probation body in the range of home displacement. Punishment is run on socially-oriented objects, from 2 to 4 hours a day, outside the time of basic or study activity. If the coordinator is not trained in basic or study activities, at the request or with his consent, the punishment can be executed up to 8 hours a day. Work may be performed even on Saturdays and Sundays, except during night work or in adverse conditions, in dangerous places or at risk for the health or integrity of the person sanctioned. The probation

body keeps track of the persons involved in such work, controls the way, the conditions of the execution of the sanction, determines with the local authorities the place, the volume of labor. In case the offender has evaded from the execution of the sanction, 317 The Code of Execution, the probation body submits to the court a request for the replacement of community service work with another sanction, in accordance with the provisions of the law of contravention [3]. According to data provided by INP, in 2018, 32 persons were punished with community-based unpaid work [19].

Conclusions. Despite the fact that the contravention was by no means a factor determining the probation service in our country, with the passage of time it proved to be quite useful in this field: with the attribution of the statute of founding agent in some contraventional cases, the insurance the execution of punishments according to the functional competence, the organization of probation programs for contravisors, other missions established by law. However, society's reaction to contravention has also over time seen different forms of manifestation, which have been shaped by distinct models. We are talking here about the models: repressive, preventive, curative. These three models, taken together, have contributed today to the formation of a new tendency of social reaction – the idea of a moderate trend, which addresses the problem of contravention prevention in a structural manner, appreciating that social, economic and cultural equity between individuals is likely to contribute to a greater involvement of citizens in solving the problems of their community. Probation has just spread this idea. The probation institution is of ma-

major importance in the Republic of Moldova from at least the following points: it has been statistically demonstrated throughout the world that the relapse of the persons under the supervision of the probation service is lower than that of the persons sanctioned in another

way, a few times smaller in the case of persons supervised by the probation service than those supposed to isolate the perpetrators in specially arranged places, not least – the probation tries to provide a social solution to a social problem.

Bibliography

1. Закон Республики Молдова нр. 8 от 14.02.2008 о пробации.
2. Кодекс Республики Молдова о правонарушениях нр. 218 от 24.10.2008.
3. Исполнительный кодекс Республики Молдова нр. 443 от 24.12.2004.
4. Постановление Правительство Республики Молдова нр. 827 от 10.09.2010 об организации и функционировании органов пробации (положение об организации и функционировании органов пробации).
5. Постановление Правительство Республики Молдова нр. 1015 от 01.09.2016 об утверждении Стратегии развития системы пробации на 2016–2020 годы и плана действий по ее реализации.
6. Приказ Национальной Инспекцией по Пробации нр. 116 от 18.04.2018 об утверждении образца протокола о констатировании правонарушений. URL: www.probatune.gov.md (просмотрено 10.10.2018).
7. Recomandarea CM/rec(2010)1 comitetului de Miniștri către statele membre cu privire la regulile de probațiune ale Consiliului Europei. URL: <https://rm.coe.int/rec-2010-1-on-probation-rules-moldovan/16808b60bc>.
8. Balica E. Instituționalizarea probațiunii în România: Practici și strategii instituționale în contextul (post) aderării la Uniunea Europeană. În: Revista română de sociologie, 2009/7/1. P. 299–317.
9. Durnescu I. An Exploration of the Purposes and Outcomes of Probation in European Jurisdictions. *Probation Journal*. 2008. Sage, vol. 55 (3). p. 273.
10. Ghidul consilierului de probațiune în activitatea cu programe probaționale. Ministerul Justiției. Chișinău, 2017.
11. Manualul formatorului Program de reabilitare «Drink & Drive». Institutul de Reforme Penale. Chișinău: Cartea juridică, 2017.
12. Spoială A. Probațiunea și reintegrarea socială a infractorilor. Chișinău: Centrul editorial UASM. 2009.
13. Mackenzie D. L. et others. The impact of probation on the criminal activities of offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. Vol. 36, no. 4. 1999. P. 422–461.
14. Морару В., Сосна А. Пробация как мера наказания. *Закон и Жизнь*. №. 4. 2004. С. 45–48.
15. Ministerul Justiției Al Republicii Moldova Nspectoratul Național De. Probațiune URL: <http://www.probation.gov.md>. (просмотрено 10.10.2018).
16. Ministerul Justiției al Republicii Moldova. URL: <http://www.justice.gov.md/index.php?cid=192>.
17. The Confederation of European Probation. URL: <http://www.cepprobation.org/>.
18. Статистика наказаний (2018 г.) «лишение права осуществлять определенную деятельность и лишение права занимать определенные должности». URL: [http://probatune.gov.md/tc_userfiles/file/Statistica/2018/Privare\(1\).pdf](http://probatune.gov.md/tc_userfiles/file/Statistica/2018/Privare(1).pdf) (просмотрено 12.10.2018).

19. Статистика наказаний (2018 г.) «неоплачиваемый труд в пользу общества». URL: http://probatiune.gov.md/tc_userfiles/file/Statistica/2018/Num%C4%83rul%20condamna%C8%9Bilor%20cu%20obliga%C8%9Bii%20stabilite%20%C3%AEn%20periodada%20I%20trimestru%202018.pdf (просмотрено 14.10.2018).

Пантеа О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Молдавський державний університет

РОЛЬ ПРОБАЦІЇ В БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВИКОНАННЯ САНКЦІЙ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА (РОЗГЛЯД ВІДПОВІДНИХ СПРАВ)

Представлений матеріал присвячений діяльності органів пробації Республіки Молдова: створенню Служби пробації, нормативно-правовій базі, думкам з приводу ролі пробації в боротьбі зі злочинністю, виходячи з положень Кримінального Кодексу Республіки Молдова. Особлива увага приділяється аналізу конкретних справ, які відносяться до компетенції Служби пробації, а також санкцій, передбачених за вчинення відповідних правопорушень. Розглядається структура та елементи складку правопорушень, які відносяться до компетенції Служби пробації.

Досвід роботи у сфері пробації, накопичений різними європейськими країнами, показав, наскільки ефективною є та чи інша модель пробації, хоча вона розвивалася дуже по-різному в Європі, в залежності від правової системи, специфічної для кожної країни. Окреслено та проаналізовано 4 моделі систем пробації в європейських країнах.

Республіка Молдова розробила й ухвалила 12 січня 2007 року таку систему пробації, що відноситься до моделі, яка сприяє здійсненню правосуддя, забезпечивши необхідну інформацію для прийняття справедливого рішення, що зменш повторного вчинення злочинів.

Ключові слова: правопорушення, умовне засудження, санкції, рішення суду, норма права, протокол про правопорушення.

Надійшла до редакції 15.10.2018

УДК 340.155.2(343.8)

Сокальська О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
науково-дослідного центру з питань
діяльності органів та установ Державної
кримінально-виконавчої служби України
і пробації Інституту

кримінально-виконавчої служби

Ісевич О. І.,

здобувач вищої освіти ступеня «магістр»
Інституту кримінально-виконавчої служби

В'ЯЗНИЧНА СИСТЕМА КОРОЛІВСТВА ШВЕЦІЯ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

У статті розглянуто етапи становлення в'язничної системи Королівства Швеція від XIX ст. і до сьогодення, особливу увагу звернуто на реформи 30–40 років XX ст. як такі, що стали основою для формування сучасної в'язничної системи Швеції, визначено правові та організаційні засади функціонування установ виконання покарань, особливості режиму та умов утримання в карних закладах різних типів.

Ключові слова: Королівство Швеція, в'язнична система, Карл Шлітер, пенітенціарна реформа, Кримінальний кодекс Швеції, праця засуджених, умови тримання засуджених.

В статье рассмотрены этапы становления тюремной системы Королевства Швеция от XIX в. и до современности, особое внимание уделено реформам 30–40 годов XX века, которые стали основой формирования современной тюремной системы Швеции, определены правовые и организационные принципы функционирования учреждений исполнения наказаний, особенности режима и условий содержания в тюрьмах разных классов.

Ключевые слова: Королевство Швеция, тюремная система, Карл Шли-тер, пенитенциарная реформа, Уголовный кодекс Швеции, труд осужденных, условия содержания осужденных.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питань функціонування в'язничних систем провідних країн світу зумовлена потребою у використанні позитивного зарубіжного досвіду в процесі перебудови та реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи, а також

браком спеціальних досліджень із цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній історіографії компаративістські, у тому числі й історичні, дослідження правових систем загалом та окремих їх елементів уже давно посідають почесне місце.

Вітчизняні науковці, зокрема М. Пузирьов, теж неодноразово зверталися до порівняльно-правових досліджень, зокрема і в питаннях кримінально-виконавчого права. Так, у навчальному посібнику «Порівняльне кримінально-виконавче право» розглянуто окремі види покарань та окреслено особливості їх виконання, зокрема і за шведським кримінальним законодавством. У підручниках з кримінально-виконавчого права кримінально-виконавчі системи та організація виконання покарань у виді позбавлення волі в зарубіжних країнах згадуються лише побічно. Окремі аспекти відбування покарання в тюрмах Швеції висвітлено в спеціальних розвідках знаних вітчизняних учених О. Лисодєда та А. Степанюка [1; 2]. Однак в історичній ретроспективі в'язнична система Швеції вітчизняними дослідниками не розглядалася. Етапи становлення та сучасний стан пенітенціарних систем скандинавських країн, зокрема й Швеції, розглянуто відомою польською дослідницею М. Платек (M. Płatek) [3]. Особливий інтерес з огляду на визначену тематику становлять праці сучасних шведських, норвезьких та данських дослідників: Р. Нілссон (R. Nilsson), П. С. Сміта (P. S. Smith), Т. Угельвіка (T. Ugelvik) і В. Шаммаса (V. L. Shammas) [4; 5; 6; 7].

Постановка завдання. Метою цієї статті є характеристика й аналіз основних етапів становлення в'язничної системи Швеції, правових та організаційних засад діяльності установ виконання покарань у виді позбавлення волі, умов і режиму виконання даного виду покарання у в'язницях різного рівня безпеки.

Виклад основного матеріалу. Початковий етап формування

в'язничної системи Швеції припадає на середину XIX ст. До цього часу будівництво нових тюрем переважно було пов'язано з військовими потребами (*Швеція вела активну боротьбу з Данією за сфери впливу в регіоні – Авт.*). Отже, особи, засуджені до каторжних робіт, повинні були зводити оборонні споруди, які одночасно виконували й функції в'язниць.

Нові для Європи пенітенціарні ідеї щодо виправлення злочинців не минули й Швецію. В'язнична реформа в країні розпочалася 1840 р. і тривала до 1894 р. У результаті відкрито три пенітенціарії для чоловіків і один – для жінок; 46 одиночних тюрем, три центральні тюрми з примусовими роботами для чоловіків, одна – для жінок, одна – для молодих волющюг та неповнолітніх злочинців, яким призначено виправне покарання. Більшість засуджених до позбавлення волі відбували покарання в одиночних камерах. А ті, хто відбував тривале покарання – лише перші 3 роки перебували в суворому одиночному ув'язненні [8].

У Швеції переважно впроваджувалася філадельфійська система одиночного утримання, що дозволяло підтримувати високий рівень тюремної дисципліни. Особливого значення за такого режиму набула діяльність місцевих протестантських капеланів, які виконували роль і психологів, і педагогів, і душпастирів. Показово, що навіть після визнання того, що реабілітаційний ефект одиночного утримання незначний або ж воно навіть шкідливе, застосування у Швеції цієї моделі продовжувалося [4; 5].

Новий Кримінальний кодекс Швеції, який суттєво гуманізував покарання, ухвалено 1864 р. На поча-

тку XX ст. до нього внесено зміни: 1906 р. упроваджено умовно-дострокове звільнення, 1918 р. – відстрочка тюремного ув'язнення з випробувальним строком [3, с. 245–248].

Прихід до влади 1932 р. уряду соціал-демократів став переломним моментом у новітній історії Швеції. Власне, ним закладено основи держави загального добробуту. Соціальні реформи, започатковані урядом, не оминули і кримінальної політики, зокрема сфери виконання покарань. Міністром юстиції було призначено знаного юриста, члена парламенту, суддю апеляційного суду одного з регіонів Швеції Карла Шлітера (Karl Schlyter), який невдовзі презентував пропозиції до плану реформ системи покарань та тюремних перетворень [9, р. 507].

Новий міністр не був прихильником широкого застосування тюремного ув'язнення. У своїй доповіді «Депопуляція тюрем» 1934 р. К. Шлітер зазначав, що основне завдання адміністрації тюрем – привчити засудженого до праці й порядку. Моральний та виховний вплив мають спонукати злочинця до суспільно-корисної праці, що дозволить йому повернутися до правослухняного життя й забезпечити себе після звільнення. Захист суспільства – основна мета кримінального закону, найбільш ефективно досягається за допомогою індивідуальних превентивних заходів і соціальної профілактики, а не суворого покарання. [6, р. 40–41].

На переконання К. Шлітера, слід дивитися не в минуле (що вчинив злочинець), а вперед – що можна зробити з ним чи для нього в майбутньому, щоб він став законослухня-

ним громадянином. Міністр наполягав на застосуванні не санкцій, а «захисних засобів», які мають на меті реінтеграцію правопорушника в суспільство, а також створенні окремих спеціалізованих закладів для молодих правопорушників та жінок [9, р. 511]. Проявом соціальної несправедливості називав К. Шлітер тюремне ув'язнення для тих, хто не в змозі сплатити штраф. Унаслідок реформи кількість таких засуджених скоротилася з 11 000 у 1930 р. до 650 – 1940 р. [9, р. 507].

1935 року міністерством юстиції представлено проект «молодіжної» тюрми нового типу. За зразок узятو данський карний заклад для неповнолітніх у Сьобисьогард, започаткований 1933 р., у якому особливу увагу звертали на освітні заходи.

Після відставки К. Шлітера 1936 р. розпочата робота не припинилася, він очолив урядову Комісію з реформування кримінального законодавства (Комісію), що займалася і питаннями в'язничної системи. Саме погляди К. Шлітера як голови Комісії стали визначальними при окресленні вектора кримінальної політики Швеції наприкінці 30–40 років XX ст. Членами Комісії активно вивчався прогресивний зарубіжний досвід, було налагоджено співробітництво між юристами та представниками тюремних адміністрацій країн Північної Європи.

Новаторські погляди реформаторів були нормативно закріплені 1938 р. у Тюремній інструкції. У ній визначалося, що засуджені повинні утримуватися в місцях позбавлення волі в таких умовах, які сприяли б перетворенню їх у законослухняних громадян і пристосовували до життя в суспільстві. Особливе місце серед

засобів виправлення відводилося праці засуджених. Також під час виконання покарання слід було звертати увагу на вік, розумовий і фізичний розвиток, характер, здібності й освіту засуджених [6, р. 41–42].

Наступний етап реформування системи виконання покарань Швеції розпочато у повоєнний період. 1945 року ухвалено Закон про виконання покарань, розроблений 1944 р. Комісією. Він, з поміж іншого, скасовував суворе одиночне утримання за філадельфійською системою та визначав принципи виконання покарань, зокрема: ставитися до засуджених строго, але з повагою до людської гідності; задля виправлення засуджених має бути постійно зайнятий роботою; умови утримання мали сприяти реінтеграції в суспільство; негативний вплив позбавлення волі на особистість злочинця має бути мінімізований, наскільки це можливо; тюремне ув'язнення не повинно бути стражданням заради страждання. Ідея цінності людського життя, що набула особливої актуальності після жахів Другої світової війни, у шведському Законі про виконання покарань 1945 р. була поширена і на злочинців [9, р. 512].

У повоєнний період відбулося стрімке зростання економіки Швеції через підвищений попит на промислові товари з-за кордону. Відчутним був брак робочої сили. Державна політика передбачала повну трудову зайнятість усього населення. Праця стала символом добробуту країни. На відміну від Тюремної інструкції 1938 р., у Законі про виконання покарань 1945 р. праця визначалася ключовим обов'язковим елементом тюремного ув'язнення. Тюремній адміністрації рекомендувалося фор-

мувати позитивне ставлення до праці, облаштовувати просторі виробничі цехи з гідними умовами й сучасним обладнанням, щоб стимулювати засуджених. Вони отримали право працювати за межами установ виконання покарань. До кінця 60-х років за належної організації праці у в'язницях її ефективність зросла майже вдвічі [6, р. 43, 48].

1962 року ухвалено новий Кримінальний кодекс Швеції (набрав чинності 1965 р.), який передбачав гуманне, але ефективне поводження з правопорушниками [10]. Відтоді розпочалося формування основних принципів сучасної пенітенціарної системи: прозорість, відсутність цензури, гідні умови утримання, велика кількість карних установ «відкритого» типу, можливість короточасних відпусток для засуджених, підтримка соціальних зв'язків з родичами. Але особливу увагу було звернуто на «трудова програму», що стала, так би мовити, візитівкою кримінально-виконавчої системи Швеції. Її мета – максимально наблизити умови праці в місцях несвободи до тих, що існують на звичайних підприємствах. Також вона передбачала широке залучення інвесторів для створення нових робочих місць у в'язницях [6, р. 43, 48].

Система покарань та установ відбування покарань, установлена Кримінальним кодексом 1962 р., діє і дотепер. Відповідно до Кримінального кодексу Швеції тюремне ув'язнення може бути довічним або призначатися на строк від 14 днів до 10 років. Як виняток, за вчинення тяжких злочинів може бути призначено тюремне ув'язнення строком до 16 років. За загальним правилом, особа повинна бути умовно звільне-

на від відбування цього покарання після відбуття 2/3 строку, але не менше ніж через один місяць [11, с. 71]. У Швеції тюремне ув'язнення вважається крайнім каральним заходом, якого, за можливості, слід уникати при призначенні покарання. 2011 року набрав чинності Закон «Про позбавлення волі», що регламентує усі аспекти реалізації даного виду покарання.

Виконання покарань та альтернативних їм заходів у Швеції покладено на Службу тюрем і пробації у складі міністерства юстиції, що формує державну політику в сфері виконання покарань, але безпосередньо не впливає на роботу Служби. 1974 року реформовано організаційно-управлінську структуру в'язничної адміністрації. Службі тюрем і пробації відтоді підпорядковуються 36 регіональних управлінь, у віданні яких безпосередньо знаходяться тюрми (1–2 у кожному регіоні), слідчі ізолятори та органи пробації [2, с. 112]. Загалом у Швеції 47 тюрем і 31 слідчий ізолятор [12, р. 75]. У середньому в'язниця розрахована на 45–80 осіб. У декількох великих тюрмах утримуються від 100 до 300 засуджених [1, с. 102].

За даними The World Prison Brief, станом на 2017 р. у місцях не-свободи Швеції перебувало майже 6 тис. осіб (на 10 млн. населення країни – Авт.). З них 30% – це особи, ув'язненні на етапі досудового слідства; 22% – іноземні громадяни; 6% – жінки [13]. За кількістю ув'язнених Швеція займає 112-е місце в світі.

В'язниці Швеції розподіляються за рівнем безпеки на 3 класи: 1, 2-го класу – закриті установи, 3-го – в'язниці відкритого типу. У межах одного закладу можуть функціонува-

ти сектори різного рівня безпеки. До якого закладу поміщати злочинця, вирішує суд при призначенні покарання, на основі оцінки ризиків. Установи 1-го класу призначені для засуджених, які мають високий рівень суспільної небезпеки та ймовірність втеч яких є досить високою. Установи 2-го класу можуть мати різний ступінь та форму моніторингу й контролю. У відкритих закладах утримуються особи, що вчинили ненасильницькі злочини, або ті, хто вже відбув частину строку покарання у в'язниці більш суворого режиму.

Незалежно від типу закладу, Служба тюрем і пробації Швеції особливу увагу звертає на умови утримання правопорушників. Вони не повинні відчувати, що їх життя менш значуще, ніж інших людей. Одяг засуджених, умови праці, проживання та відпочинку мають бути максимально наближені до тих, що є в суспільстві. Таким чином досягається «нормалізація» як одна з цілей тюремного ув'язнення. Цьому повинні сприяти і дружні стосунки між персоналом і засудженими, що повсякчас заохочується. Кожного працівника закріплюють як куратора за 4–10 засудженими. Він надає їм консультації, допомогу при визначенні психологічних чи реабілітаційних програм тощо [12, р. 77–78].

На прикладі в'язниці Кумла (Anstalten Kumla) – однієї з найсуворіших у Швеції, розглянемо установи 1 класу безпеки. Kumla розташована в маленькому однойменному містечку. Загальна кількість персоналу в'язниці – 465 працівників, з яких жінок – 42 %. Засуджених – близько 400. Плинність кадрів невелика – 8%. Середній вік співробітників – 42 роки. Отримують вони приблизно

300 тисяч шведських крон на рік [14].

У блоці «В» відбуває покарання 31 особа. Для зручності спостереження за ними блок розділений на два ідентичних крила. Усі камери в цій в'язниці одиночні. Замикаються вони лише на ніч. Щоранку двері камер відчиняють, і засуджені можуть залишати їх. Блок «В» вважається одним з найбільш благополучних у тому сенсі, що тут утримуються особи, не схильні до втеч. Але, незважаючи на це, скло на вікнах куленепробивне, а охорона веде загальне відеоспостереження цілодобово. У центрі блоку, між двома крилами, розташоване міні-КПП – скляна кімнатка, де постійно перебувають кілька співробітників, що стежать за порядком. У середині кімнати – монітори, спецзасоби та ін. [15].

Що стосується розпорядку дня у в'язницях Швеції, то порівняно з українськими установами виконання покарань, він достатньо м'який: підйом о 8.00 (тоді ж автоматично відмикаються двері камер), далі – сніданок, навчання, робота або участь у програмі реабілітації; об 11.00 – повернення в загальну зону для обіду; 11.45 – прогулянка на свіжому повітрі упродовж не менше години; з 13.00 до 16.00 – навчання, робота або участь у програмі реабілітації; о 16.00 – вечеря, після якої до 20.00 – вільний час; о 20.00 – відбій, двері камер автоматично замикаються на всю ніч.

Із засудженими постійно працюють соціальні працівники, вихователі та психологи, які багато розповідають про цінності сім'ї. На цьому засновані майже всі програми реабілітації. Шведські експерти вважають, що ймовірність учинення

жорстоких злочинів людиною, яка виросла в благополучній сім'ї, набагато нижча. У цій в'язниці є кілька спортивних залів, волейбольні та баскетбольні майданчики, вуличний басейн та студія звукозапису [15].

У Швеції, як вже було зазначено, засуджені зобов'язані працювати. В середньому це – 6 годин на день упродовж 5 днів на тиждень [16]. У в'язниці Kumla вони шийуть сумки, шапки, роблять на них аплікації. Робота не важка, але пропускати її не можна без поважних причин. До останніх відносять, наприклад, участь у програмі щодо позбавлення наркотичної залежності або навчання.

Окремий блок, що схожий на бункер, призначений для злісних порушників режиму відбування покарання. Це спецвідділення з'явилося після цілої серії втеч зі шведських в'язниць. Лише 2004 р. їх було 33. Одна з найгучніших – втеча трьох ув'язнених, серед яких – лідер злочинного угруповання Даніел Майорану. Цей випадок набув значного розголосу, очільник Служби тюрем подав у відставку, а міністерство юстиції вирішило виділити 80 мільйонів євро на будівництво спецблоків у трьох існуючих в'язницях 1 класу. У в'язниці Kumla у такому спецблоці – по периметру струм, система шлюзів та електронні замки миттєвого блокування. Все це максимально унеможливорює втечу засуджених, які тут утримуються. Їм не дозволено спілкуватися один з одним. Вони практично весь час проводять в своїх камерах на самоті. Навіть на прогулянки їх виводять поодиночі. Співробітники в'язниці не вступають з ними в розмови. Відеоспостереження,

на відміну від звичайного блоку, – 24 години на добу. Слід зазначити, що, якими би жорсткими не були ці заходи, вони виявилися досить дієвими – жодної втечі з Kumla більше не було [15].

Засади функціонування в'язниць 2-го класу розглянемо на прикладі установи Beateberg (Anstalten Beateberg). У ній утримується 40 засуджених. Така ж чисельність персоналу. В'язниця ділиться на секції. У кожній 5 одиночних камер, загальний душ, шафа для взуття, телефон (можна телефонувати куди завгодно, якщо на телефонній картці є гроші). При цьому телефон автономний, слухавку можна просто забрати в камеру і там розмовляти з родичами. Двоповерхова будівля в'язниці більше схожа на офісне приміщення чи на лікарню. Засуджені проживають в одиночних камерах, що замикаються лише на ніч. Увесь інший час вони вільно переміщаються по корпусу і території, що обнесена сітчастим парканом з колючим дротом. Харчуються засуджені в їдальні. Їжу готують наймані працівники, але є можливість робити це самостійно.

У засуджених багато місць для відпочинку, де можна перебувати у вільний час. Людина повинна бути зайнята – це основа соціалізації пошведські. Графік робочого дня щільно розписаний. Відпочинок, в основному, активний: зал для ігор, зал для фітнесу. Існує кімната, де проводяться релігійні обряди. На базі установи функціонує велика бібліотека [17; 18].

Один із закладів 3-го класу – відкрита в'язниця Svartsjö, розташована у муніципалітеті Екеро. Anstalten Svartsjö оточений парканом

з колючим дротом. У приміщеннях є можливості для проведення дозвілля. Є тренажерний зал, солярій, сауна, столи для пінг-понгу, тенісний корт, міні-поле для гольфу. Діє бібліотека, оснащена комп'ютерами, але без доступу до мережі Internet. У ставку на території установи засуджені, у вільний від роботи час, можуть ловити рибу [19].

У Svartsjö засуджені працевлаштовані на фермі на території установи. Також вони працюють у столярних цехах, займаються інженерними роботами, обслуговують прилеглі паркові зони. Функціонує освітній центр, де засуджені мають змогу отримати професійно-технічне навчання. У вихідні та святкові дні передбачені візити родичів та близьких [20].

На сучасному етапі Швеція намагається розширити систему закладів останнього, 3 класу, що передбачають достатньо широкі можливості для засуджених, та застосовувати заходи покарання та впливу на правопорушників, що не пов'язані з позбавленням волі. Разом з тим, не відмовляючись остаточно від закладів з посиленими заходами безпеки і нагляду, з огляду на радикалізацію злочинних елементів, терористичну загрозу тощо.

Висновки. В'язнична система Швеції формувалася еволюційним шляхом починаючи від середини XIX ст., коли було організовано перші пенітенціарії, одиночні тюрми та центральні тюрми з примусовими роботами. Відмітною рисою пенітенціарної системи країни на цьому етапі було домінування суворого одиночного утримання за філадельфійською моделлю, що формально було скасовано лише 1945 р. Логічним

завершенням першого етапу тюремної реформи стало ухвалення 1864 р. Кримінального кодексу Швеції. На початку XX ст. впроваджено умовно-дострокове звільнення та відстрочка тюремного ув'язнення з випробувальним строком.

Наступний етап реформ розпочався як наслідок зміни урядом соціал-демократів каральної політики держави. У 30–40 роках XX ст. фактично було закладено основи сучасної в'язничної системи Швеції як держави загального добробуту. Лейтмотивом змін стала теза про те, що засуджені повинні утримуватися в умовах, які б сприяли перетворенню їх у законослухняних громадян і пристосували до життя в суспільстві. Особливе місце серед засобів виправлення відводилося праці засуджених. Сучасна система покарань та установ виконання покарань Швеції

встановлена Кримінальним кодексом 1962 р. і модифікована впродовж 80–90 років XX ст. Виконання покарань у виді позбавлення волі регламентується Законом «Про позбавлення волі» 2010 р.

Орієнтуючись на досвід прогресивних західних країн у питаннях виконання покарань у виді позбавлення волі та побудови ефективної системи органів та установ виконання покарань, слід урахувати й вивчати не лише їх сучасний стан, а й еволюційний шлях формування. Оскільки в'язничні моделі країн Західної Європи не виникли раптово, а є результатом продуманої кримінально-виконавчої політики окремих країн, поступальних реформ, що тривали упродовж десятиліть або й сотні років. І досвід формування в'язничної системи Швеції та її сучасний стан чи не найкраще це підтверджує.

Список використаних джерел

1. Лисодєд О., Степанюк А. Покарання та громадські санкції у діяльності Служби тюрем і пробації Швеції. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4 (35). С. 99–109.
2. Лисодєд О., Степанюк А. Умови відбування покарання у тюрмах Швеції. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6(24). С. 111–116.
3. Płatek M. Systemy penitencjarne państw skandynawskich : na tle polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. 2007. 502 s.
4. Nilsson R. The Practise of Pastoral Power : The Swedish Prison Chaplains In The 19th century. *Crime, Histoire et Sociétés*. 2013. Vol. 17. №1. URL: <http://journals.openedition.org/chs/1411> (дата звернення 09.09.2018).
5. Nilsson R. The Swedish Prison System in Historical Perspective: a Story of Successful Failure? *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. 2003. Volume 4. Issue 1. URL: <https://doi.org/10.1080/14043850310010776> (дата звернення 10.10.2018).
6. Smith P. S., Ugelvik T. Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice : Embraced by the Welfare State. London, 2017. 456 p.
7. Shammass V. L. The Pains of Freedom: Prison Island and the Making of Scandinavian Penal Exceptionalism. *Master's thesis, Sociology Department of Sociology and Human Geography*. University Of Oslo. 2012. 100 p. URL : https://www.academia.edu/2570724/The_Pains_of_Freedom_Prison_Island_and_the_Making_of_Scandinavian_Penal_Exceptionalism (дата звернення 11.10.2018).

8. Монакова А. Тюремное дело в Швеции. *Тюремный вестник*. 1906. № 1. С. 57–70.
9. Sundell J.-O. Karl Schlyter – a Swedish Lawyer and Politician. P. 505–514. URL : <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/40-19.pdf> (дата звернення 11.10.2018).
10. Уголовный кодекс Швеции URL : http://www.sweden4rus.nu/rus/info/juridisk/ugolovnyj_kodeks_shvecii (дата звернення 10.10.2018).
11. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посібник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Київ : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. 140 с.
12. Hedstrom J. The American and Swedish Criminal Justice System: A Comparative Study (2018). Electronic Theses and Dissertations. Paper 3397. URL : <https://dc.etsu.edu/etd/3397> (дата звернення 11.10.2018).
13. The World Prison Brief. URL: <http://www.prisonstudies.org/country/sweden> (дата звернення 11.10.2018).
14. Anstalten Kumla. URL : <https://www.kriminalvarden.se/hitta-och-kontakta/verksamhet/anstalt/kumla/> (дата звернення 10.10.2018).
15. Жизнь маньяков в шведской тюрьме. URL : <https://www.google.com.ua/amp/www.mk.ru/amp/social/2018/03/28/zhizn-manyakov-v-shvedskoy-tyurme-kruassany-muzykalnaya-studiya-basseyn.html> (дата звернення 03.10.2018).
16. Lindström P., Leijonram E. The Swedish prison system. Ministry of Justice. 2007. P. 559–570.
17. Anstalten Beateber. URL: <https://www.kriminalvarden.se/hitta-och-kontakta/verksamhet/anstalt/beateberg/> (дата звернення 01.10.2018).
18. Исправительный центр (тюрьма) в Швеции. Часть первая. URL: <https://seringvar.livejournal.com/1019770.html> (дата звернення 07.10.2018).
19. Anstalten Svartsjö. URL: <https://www.kriminalvarden.se/hitta-och-kontakta/verksamhet/anstalt/svartsjo/> (дата звернення 07.10.2018).
20. Anstalten Svartsjö. URL: https://sv.wikipedia.org/wiki/Anstalten_Svartsj%C3%B6 (дата звернення 10.10.2018).

O. Sokalska,

*PhD in Law, Associate Professor,
Senior Researcher of the Scientific-Research
Centre on Activities of the Bodies and
Establishments of the State Criminal-Executive
Service of Ukraine and Probation of Institute
of Criminal-Executive Service*

O. Isevich,

*Master Students of Institute of Criminal-
Executive Service*

PRISON SYSTEM OF THE KINGDOM OF SWEDEN: STAGES OF FORMATION AND MODERN STATE

In Sweden the formation of the prison system began in the middle of the 19th century. As a result of the reform there were 3 penitentiary establishments for men and 1 for women; 46 solitary confinement prisons; 3 central prisons for the forced labour for men, 1 for women and 1 for young vagrants and juvenile offenders. The

Philadelphia solitary confinement system was introduced in Sweden. It gave the possibility to achieve the high level discipline. It was formally canceled only in 1945.

In 1864 the Criminal Code of Sweden was adopted. It established the penal system and the relevant establishments for enforcement of sentences related to imprisonment.

The Social-Democratic Government began the next stage of the reforms. The Minister of Justice of Sweden Karl Schlyter advocated the restriction of using the imprisonment. He supported the differentiation of the penal establishments, in particular the creation of the special juvenile institutions for minors. The main task of the prison administration was to accustom the convicts to work and keep the order. The moral and educational influence should encourage the offenders to make the socially useful work, which gave them the possibility to return to the law-abiding life and secured their life after the release. The innovative views of the reformers were standardized in the Prison Regulations (1938) and The Protective Code (1945).

In 1962 the new Criminal Code of Sweden was adopted. It came into force in 1965 and laid the foundation for the modern penitentiary model. The special attention was paid to the «labour programme», which became the «calling card» of the Criminal-Executive System of Sweden at that time.

At present the enforcement of sentences, in particular the alternative measures, is entrusted to the Prison and Probation Service of the Ministry of Justice of Sweden. 36 regional departments are subordinated to it. Penal establishments, pre-trial institutions and probation bodies are under their jurisdiction.

Key words: *Kingdom of Sweden, prison system, Karl Schlyter, penitentiary reform, Criminal Code of Sweden, labour of convicts, confinement conditions for the convicts.*

Надійшла до редакції 12.10.2018

УДК 343.8

*Степанюк А. Х.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЗАКРИТОГО ТИПУ

На підставі звернення до історичних нормативно-правових джерел, починаючи з XIX і до початку XXI сторіччя, досліджується запровадження покарання у виді позбавлення волі та характеризуються установи, що виконували цей вид покарання.

Ключові слова: ув'язнення, позбавлення волі, тюрма, виправно-трудоий табір, виправно-трудова колонія, виправна колонія.

На основе обращения к историческим нормативно-правовым источникам, начиная с XIX и до начала XXI века, исследуется введение наказания в виде лишения свободы и дается характеристика учреждениям, исполнявшим этот вид наказания.

Ключевые слова: заключение, лишение свободы, тюрьма, исправительно-трудова лагерь, исправительно-трудова колония, исправительная колония.

Постановка проблеми. Міжнародні документи розрізняють такі покарання, як тюремне ув'язнення і позбавлення волі. Тюрмне ув'язнення як вид покарання застосовується в більшості країн світу. В Україні застосовується позбавлення волі, отже необхідно з'ясувати історичні витоки запровадження такого виду покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію і законодавство тюремних установ дореволюційної Росії дослідив Ю. Ф. Соцький. О. І. Кокурін та М. В. Петров дослідили історію ГУЛАГу з 1918 р. по 1960 р., висвітливши особливості діяльності концентраційних таборів, трудових колоній, виправно-трудоих таборів та тюрем у Радянському Союзі.

Постановка завдання. Вивчення досвіду виконання покарання у виді позбавлення волі необхідне для того, щоб сформулювати й подати аргументовані рекомендації для вдосконалення діяльності установ виконання покарань, які дозволять уникнути помилок, допущених у сфері виконання покарань у XX сторіччі.

Виклад основного матеріалу. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) (правило 4) та Європейські в'язничні правила (ст. 102.2) розрізняють такі покарання, як ув'язнення і позбавлення волі. Між тим чинні Кримінальний та Кримінально-виконавчий кодекси

України не передбачають застосування покарання під назвою «ув'язнення». Йдеться лише про позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі, які за ст. 18 КВК виконуються у виправних колоніях мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки. Чинний Кримінально-виконавчий кодекс не передбачає функціонування в Україні в'язниць як установ виконання покарань.

Щоб з'ясувати питання, чому в Україні застосовується позбавлення волі з виконанням-відбуванням його у виправних колоніях, а не ув'язнення у тюрмі, необхідно звернутися до нашого історичного минулого.

Треба сказати, що за часів царату такого покарання, яке б мало назву «позбавлення волі», взагалі не було за чинним на той час кримінальним законодавством. Так, вперше у царській Росії покарання були кодифіковані у 1845 році «Уложением о наказаниях уголовных и исправительных», яке до кримінальних покарань відносило позбавлення всіх прав становища і смертну кару, заслання на поселення в Сибір, заслання на каторжні роботи, заслання на Кавказ. Як виправні покарання були визначені такі: заслання у віддалені місцевості Сибіру, ув'язнення у тюрмі, ув'язнення в гамівному домі, ув'язнення в робочому домі, короткостроковий арешт, поміщення у виправно-арештантські роти, грошові стягнення [1, с.74]. Таким чином, «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» передбачало 12 видів покарань. У зв'язку з цим, характеризуючи «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных», професор М. С. Таганцев звернув ува-

гу на те, що встановлена «Уложением» драбина покарань страждала двома істотними недоліками: великою кількістю покарань і караністю залежно від стану [2, с. 131].

На усунення вказаних недоліків був спрямований Закон від 11 грудня 1879 року «Об основных положениях, имеющих служить руководством при преобразовании тюремной части и пересмотре Уложения о наказаниях», за яким застосовувались такі види покарань: смертна кара, каторга без визначення строку або на строк з подальшим переведенням на поселення, заслання на поселення без строку, ув'язнення у виправному домі, ув'язнення у фортеці, ув'язнення у тюрмі, арешт, грошова пеня [3, с. 18].

«Уголовное уложение» 1903 року встановлювало майже таку ж систему покарань: 1) смертна кара; 2) каторга; 3) заслання на поселення; 4) ув'язнення у виправному домі; 5) ув'язнення у фортеці; 6) ув'язнення у тюрмі; 7) арешт; 8) грошовий штраф [4, с. 71].

На початку ХХ сторіччя, тобто у 1900–1905 роках для виконання-відбування ув'язнення у царській Росії було: каторжних тюрем – 18, виправних арештантських відділень – 36, тюрем в столицях, губернських та обласних містах – 98, повітових тюрем – 626, арештних домів – 714, спеціальних слідчих тюрем – 2, пересильних тюрем – 4 (усього – 1498 місць ув'язнення) [5, с. 473].

Певне уявлення про те, в яких умовах відбувалось ув'язнення у царських тюрмах теж можна отримати з історичних джерел. Так, «Устав о содержании под стражей» (вид. 1890 г.) передбачав, що особи, засуджені судом до тюремного ув'язнення, для

відбування цього покарання поміщаються в тюрми, облаштовані за системою одиночного тримання арештантів в окремих замкнених приміщеннях, що називаються келіями, об'ємом не менше 1000 кубічних футів [6, с. 251–252]. Якщо перевести фути у метричну систему, то це не менше 28,3 м³, тобто за умови, що висота до стелі 2,83 м, житлова площа складала 10 м².

«Инструкция об устройстве помещений для лиц, подвергаемых аресту по приговорам мировых судей» рекомендувала розміщувати в одній кімнаті якомога менше ув'язнених, щоб їх у будь-якому випадку було не більше десяти чоловік. Для людей, від яких виходить сморід, мали бути виділені окремі кімнати з об'ємом повітря вдвічі більшим, ніж це передбачено загальною нормою, але не менше двох кубічних саженив [6, с. 23], тобто не менше 19,4 м³.

Не допускалося облаштування нар. На кожні два ліжка мало бути одне вікно [6, с. 24].

«Устав о содержании под стражей» (вид. 1890 р.) передбачав надання засудженим до ув'язнення в тюрмі побачень у неділю щотижня, а також на Різдво і в перші три дні Пасхи [6, с. 250].

За призначенням тюремного начальства серед засуджених до ув'язнення в тюрмі зобов'язані були працювати ті, хто відбував покарання за крадіжку, шахрайство, привласнення або розтрату чужого майна, а також за прохання милостині. Інші категорії ув'язнених у тюрмі мали можливість обирати вид зайнятості [6, с. 273]. Не допускалися роботи, що могли зашкодити здоров'ю, навіть якщо такі роботи обирали самі арештанти [6, с. 276].

Як видається, наведені приклади наочно свідчать, що «узаконения и распоряжения по тюремной части» царської Росії втілювали засади гуманізму у сфері тюремного ув'язнення.

Після жовтневого перевороту 1917 року, з приходом до влади більшовиків та тотальним розграбуванням країни стало зрозуміло, що утримання в'язниць із забезпеченням таких умов відбування покарання, які були в царських тюрмах, є надзвичайно обтяжливим для Радянської держави. За цих обставин було започатковано формування правової основи застосування нового за своїм змістом кримінального покарання у виді позбавлення волі. Першим кроком на цьому шляху стала Тимчасова інструкція, затверджена Постановою Народного комісаріату юстиції Російської Федерації від 23 липня 1918 року «О лишении свободы как мере наказания и о порядке отбывания такового» [7, с. 35–36], яка передбачала створення та організацію принципово іншої від тюрем системи місць позбавлення волі, яка була підвідомча Наркомату юстиції.

Аналогічною Тимчасовою інструкцією позбавлення волі як вид покарання було запроваджено в Україні 1920 р. Як відмітив академік І. О. Малиновський, «ще 18 квітня 1920 року оголошено постанову НКЮ УРСР про те, що «всі тюрми та місця ув'язнення на території УРСР перейменовуються на будинки примусових громадянських робіт» [8, с. 15]. З цього часу і до кінця ХХ століття в Україні позбавлення волі стало найбільш вживаним видом покарання, яке обов'язково поєднувалося з виправно-трудовим впливом на засуджених з метою пристосування

їх до спільного колективного життя. Показовою у цьому сенсі є норма, закріплена у ст. 4 ВТК РРФСР, згідно з якою виправно-трудоий вплив на ув'язнених повинен був проводитися шляхом подальшого вдосконалення і максимального розвитку замість тюрем, що залишилися від минулого часу, мережі трудових сільськогосподарських, ремісничих і фабричних колоній та перехідних виправно-трудоих домів [7, с. 160].

На таких же засадах був і Поправно-трудоий кодекс УСРР 1925 р., що передбачав відмову від місць ув'язнення тюремного типу, розвиток мережі трудових сільськогосподарських, ремісничих і фабрично-заводських колоній, обов'язковість праці засуджених. Отже, за ПТК УСРР 1925 р. колонії поділялися на види залежно від спрямованості їх виробництва, а за ст. 47 цього Кодексу режим у поправно-трудоих колоніях полягав «у правильному сполученні принципів обов'язкової праці в'язнів і культурно-освітньої роботи». Згідно зі ст. 98 ПТК режим у сільськогосподарських, ремісничих і фабрично-заводських колоніях «розраховано на праволонців з кола трудящих, що випадково чи через злидні вчинили злочин, повинен наближатися до умов роботи і розпорядку відповідних господарчих організацій для вільних громадян» [9, с. 50]. За ПТК УСРР, який був чинним до 1971 року, в'язні трудових колоній мали право на щорічні відпустки до 20 діб, а в'язням із селян щороку надавалася відпустка на два місяці для польових сільськогосподарських робіт, час відпусток зараховувався у строк позбавлення волі; крім відпусток, дозволялося тимчасово відлучатися з вечора напередодні дня відпочинку

до ранку наступного дня; залежно від розряду в'язні мали право на побачення від одного разу на два тижні до двох побачень на тиждень; разом з ув'язненими жінками могли перебувати їхні діти у віці до чотирьох років; ув'язнені мали право на щоденні посилки; обмеження на листування було лише як захід дисциплінарного впливу; виключалось застосування до ув'язнених наручників; в'язнів можна було посилати без наглядачів із дорученнями за межі колонії [9, с. 50–56].

24–26 жовтня 1929 року в Москві відбулася нарада начальників крайових і обласних адміністративних відділів, присвячена реформі виправно-трудої справи з метою реорганізації місць ув'язнення та більш раціонального використання праці ув'язнених. Учасники наради виходили з того, що більшість ув'язнених слід тримати у трудових колоніях різного типу, а отже, режим колонії стає таким чином нормальним режимом [9, с. 78].

Паралельно із запровадженням виправно-трудоих колоній, що призначалися для відбування покарання позбавленими волі з числа трудящих і підпорядковувалися Наркомату юстиції, започатковано і табірну систему. Так, згідно з Декретом ВЦВК від 17 травня 1919 року та Постановою ВЦВК від 15 квітня 1919 року «О лагерях принудительных работ» почалося функціонування підпорядкованої НКВС табірної форми виконання покарання у виді позбавлення волі, з негайним залученням ув'язнених до праці одразу після прибуття у табір, з розміщенням ув'язнених у бараках, потім у гуртожитках казарменого типу. Основоположним принципом функціонування

табірної системи була самоокупність з тим, щоб дохід від залучення ув'язнених до обов'язкової примусової праці зводив до мінімуму видатки з державного бюджету на утримання табору і його адміністрації. Так, для практичного вирішення господарсько-виробничих завдань і переходу на самоокупність згадувана вище нарада начальників крайових і обласних адміністративних відділів визнала за необхідне, посиляючись на Постанову Ради Народних комісарів СРСР від 11 липня 1929 року «Об использовании труда уголовно-заключенных», щоб у подальшому повинні бути наступні види місць ув'язнення: а) дома ув'язнення для тих, хто перебуває під слідством та пересильних; б) колонії (відкриті та закриті); в) дома ув'язнення для ув'язнених на строк; г) виправно-трудова табори [9, с. 78].

До речі, назва «виправно-трудова табори» з'явилася на теренах СРСР у результаті політичного рішення згідно з постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 27 червня 1929 року «Об использовании труда уголовно-заключенных», яку підписав Секретар ЦК Й. Сталін, де у п. 11 містилось положення про те, що надалі концентраційні табори називати виправно-трудова таборами [9, с. 39].

Головним призначенням системи виправно-трудова таборів (ГУЛАГ) було вирішення великих народногосподарських завдань, освоєння віддалених північних та східних регіонів Радянського Союзу за рахунок використання примусової праці ув'язнених, їх нещадної експлуатації, що стало реальним фактором економічного розвитку країни.

Згідно з п. 16 Положення про виправно-трудова табори, затвер-

дженого постановою РНК СРСР 7 квітня 1930 р., до ув'язнених у таборах застосовувалися три види режиму: початковий, полегшений та пільговий, залежно від використання їх на тих чи інших роботах як всередині табору, так і за його межами [9, с. 87]. На початковому режимі ув'язнені перебували від 6 місяців до двох років, а рішення про зміну умов початкового режиму приймав начальник табору.

Упродовж 1938–1941 років на території України було створено декілька виправно-трудова таборів, які забезпечували робочою силою в'язнів будівництво автошляхів і оборонних споруд.

Під час Другої світової війни на території України функціонувало (за даними з Довідника про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944)) 2 класичні концтабори, 78 виправно-трудова таборів і таборів примусової праці для євреїв, 15 таборів примусової праці, 304 гетто, 23 пересильні табори, 66 гестапівських тюрем, 242 табори для військовополонених [10].

ВТК РРФСР 1933 року, не згадуючи про систему ГУЛАГ, яка набирала обертів, виходив з того, що основним типом місць позбавлення волі є колонії різних видів: фабрично-заводські, сільськогосподарські, масових робіт і штрафні, куди засуджені поміщалися залежно від трудових навичок для того, щоб привчити до життя і роботи в організованому колективі. та з урахуванням їх класової небезпеки соціального стану, віку та успішності виправлення [9, с. 134, 138]. Так, у фабрично-заводські та сільськогосподарські колонії направлялися засуджені з трудящих з урахуванням їхніх попе-

редніх трудових навичок. Колонії для масових робіт розташовувалися у віддалених місцевостях, і туди направлялися позбавлені волі із середовища класово-ворожих елементів, а також ті трудящі, які за характером учиненого злочину є найбільш класово-небезпечними, що змушує застосувати суворіший режим. У штрафних колоніях відбували покарання засуджені, переведені з інших колоній за систематичне невідпорядкування встановленому режиму та трудовій дисципліні. Режим у штрафних колоніях ґрунтувався на суворій ізоляції позбавлених волі [9, с. 139].

27 жовтня 1934 року ЦВК та РНК СРСР постановили підпорядкувати Тюремному відділу Адміністративно-господарського управління НКВС виправно-трудова установи (доми ув'язнення, ізолятори, виправно-трудова колонії і бюро примусових робіт), які знаходилися до цього у віданні НКЮ [9, с. 165]. З цього часу влада реанімувала тюрми, які призначалися для обвинувачених до засідання суду (слідчі тюрми) та для виконання покарання стосовно особливо небезпечних злочинців (строкові тюрми). Унесено відповідні зміни до Особлив частини кримінального законодавства. Так, з 1935 року тюрмне ув'язнення, наприклад, передбачалося за злісні хуліганські дії (ч.2 ст. 74 КК РРФСР, ст. 70 КК УСРР); за підбурювання та примус неповнолітніх до занять спекуляцією, проституцією, жебрацтвом. 27 червня 1936 р. Постановою ЦВК і РНК СРСР були заборонені аборти, а за здійснення незаконних абортів теж було передбачено тюрмне ув'язнення. І лише 8 серпня 1936 року внесено зміни до Основних начал кримінального законодавства Союзу РСР і сою-

зних республік, за якими верховні суди союзних республік, крайові та обласні суди, залізничні і військово-транспортні суди та воєнні трибунали мали право стосовно осіб, засуджених за найбільш небезпечні злочини, призначати позбавлення волі у виді ув'язнення у тюрму. Одночасно НКВС надавалось право переводити у тюрму з виправно-трудова таборів та виправно-трудова колоній тих засуджених, які в цих місцях позбавлення волі систематично порушують розпорядок, вчиняють втечі тощо. [7, с. 349–350, 358–359]. Отже, перелік підстав для переведення в тюрму не був вичерпним. Це означало, що НКВС поза судом і на свій розсуд мав можливість визначати тих, хто буде переведений у тюрму з більш суворими умовами відбування покарання.

До 1937 року тюрми були підпорядковані Відділу місць ув'язнення ГУЛАГу. 29 вересня 1938 року наказом НКВС на базі Тюремного відділу НКВС та Відділу місць ув'язнення ГУЛАГу організовано Головне тюрмне управління, яке зосередило керівництво всіма тюрмними установами країни.

Правовою основою діяльності саме тюрмної системи стало «Положение о тюрьмах», яке оголошене наказом НКВС СРСР № 00859 від 29 липня 1939 року, а на початок 1939 року в країні вже було 622 тюрми [3, с. 117]. Кількість ув'язнених у тюрмах Радянського Союзу становила в 1939 році – 352508 осіб, у 1942 році – 268532, у 1945 році – 275518, у 1947 – 284135 [11].

На 1 вересня 1949 року в СРСР було 495 тюрм, а на 1 вересня 1953 року в підпорядкуванні Тюрмного управління МВС – 587 [11].

Порівняно з наведеними цифрами, кількість ув'язнених у тюрмах у 50-ті роки була приблизно на 100 тис. меншою, наприклад, у 1950 році – 180996, у 1955 – 106648, у 1959 – 160893 [3, с. 118]. Норма житлової площі у тюрмах на одного ув'язненого мала складати 2,5 м² або 7,5 м³, що в чотири рази менше, ніж у царських тюрмах. Для ув'язнених у тюрмі був встановлений режим, що передбачав сувору ізоляцію, посилені заходи безпеки і охорони, обмеження листування і побачень.

Якщо дотримуватися хронології, то наочно можна пересвідчитись у яких умовах відбувалось позбавлення волі, звертаючись до Положення про виправно-трудова табори і колонії МВС СРСР, яке було затверджене 10 липня 1954 року розпорядженням Ради Міністрів Союзу РСР. Так, п. 1 Положення передбачав, що виправно-трудова табори і виправно-трудова колонії є місцями ув'язнення для тримання повнолітніх злочинців, засуджених до позбавлення волі. У виправно-трудова колоніях тримаються: а) особи, засуджені вперше до позбавлення волі на строк до трьох років; б) особи, засуджені вперше за посадові, господарські і інші не особливо небезпечні злочини; в) особи, переведені з дитячих трудових колоній. Усі інші засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправно-трудова таборах.

Згідно з п. 17 Положення для засуджених установлювалися три види режиму: загальний, суворий і полегшений у виправно-трудова таборах і тільки полегшений у виправно-трудова колоніях. Полегшений режим у виправно-трудова колоніях передбачав можливість проживання за межами колонії для тих

ув'язнених, які своєю поведінкою і ставленням до праці довели, що вони не потребують подальшого тримання під вартою. Обов'язок створити їм необхідні житлово-побутові умови покладался на МВС СРСР, за межами колонії ув'язнені мали можливість проживати зі своїми сім'ями. З дозволу адміністрації дозволявся тимчасовий виїзд ув'язнених з місця проживання (п. 21–22 Положення).

Положення 1954 року чітко закріплювало поділ таборів і колоній на житлову і промислову зони. Пункт 18 Положення передбачав, що як житлова зона, так і виробничі об'єкти повинні мати спеціальну огорожу, пости воєнізованої охорони; за ув'язненими мав здійснюватись постійний нагляд внутрішньою наглядовою службою; при виведенні з житлової зони і при поверненні до неї ув'язнені обшукувались; в житлових зонах ув'язнені розміщувались побригадно; ув'язнені могли носити одяг цивільного зразка; мати побачення з родичами; листуватись; отримувати грошові перекази і посилки; користуватись грошима. Що ж стосується суворого режиму виправно-трудова таборів, то він за п. 20 Положення призначався для: а) особливо небезпечних державних злочинців, засуджених за контрреволюційні злочини; б) засуджених за бандитизм, умисне вбивство, розбій і грабіж; в) злодіїв-рецидивістів; г) засуджених, які під час відбування покарання в місцях ув'язнення вчинили контрреволюційні злочини, бандитизм, умисне вбивство, розбій і грабіж, втечу з-під варти, напад на адміністрацію табору, організацію та активну участь у масових заворушеннях, груповій непокорі, злісну відмову від роботи; д) злісних пору-

шників режиму у виправно-трудових таборах. Особливостями суворого режиму було те, що ув'язнені знаходились під посиленою охороною і наглядом, в умовах суворої ізоляції, що повністю виключала проживання, роботу і переміщення без охорони; ув'язнені використовувались переважно на важких фізичних роботах; робочий день був подовжений; ув'язнені могли носити тільки той верхній одяг, який видавався у таборі; побачення з родичами були один раз на шість місяців; злісні порушники дисципліни переводились у тюрму на строк від одного до двох років [9, с. 423–426].

25 жовтня 1956 року в Постанові Ради Міністрів СРСР і Центрального комітету КПРС «О мерах по улучшению работы Министерства внутренних дел СССР» існування виправно-трудових таборів МВС СРСР визнано недоцільним через те, що вони не забезпечують виконання найважливішого державного завдання – перевиховання ув'язнених працюю. Було прийнято рішення реорганізувати виправно-трудові табори у виправно-трудові колонії та створити виправно-трудові колонії на базі промислових і сільськогосподарських підприємств [9, с. 500].

Про невисокі темпи виконання цієї Постанови свідчить доповідь МВС СРСР в ЦК КПРС про діяльність ВТУ МВС у 1957–1958 рр. від 22 квітня 1959 р., де міститься інформація про те, що у виправно-трудових таборах на 1 січня трималось (від загальної кількості всіх ув'язнених) 1956 р. – 71,3%; 1957 – 60,9%; 1958 – 56,7%; 1959 – 45% [12].

15 грудня 1958 року наказом МВС СРСР № 990 оголошено Положення про ВТК і тюрми, яке скасову-

вало Положення про виправно-трудові табори і колонії 1954 року. За п. 34 Положення про ВТК і тюрми у тюрмах мали утримуватись особливо небезпечні злочинці, засуджені до тюремного ув'язнення, а також ув'язнені, переведені у тюрму з виправно-трудових установ. Пункт 35 передбачав, що у тюрмах для ув'язнених встановлюються два види режиму: загальний і суворий. Окремі елементи цих видів режиму дозволяють отримати уявлення про умови відбування покарання у радянській тюрмі у 50–60-ті роки ХХ сторіччя. Так, на загальному режимі ув'язнений міг мати один раз на два місяці побачення з родичами, відправляти два листи на місяць, раз на місяць отримувати передачу, за безготівковим розрахунком міг придбавати на суму до 100 крб продукти та побутові речі.

У пункті 37 Положення вказувалося, що, на відміну від загального режиму на суворому режимі ув'язнені тримаються під посиленою охороною, за порушення правил режиму несуть підвищену дисциплінарну відповідальність, а в разі відмови від роботи без поважних причин переводяться на знижену норму харчування; можуть мати побачення один раз на шість місяців, отримувати передачу один раз на три місяці, відправляти один лист в два місяці, обмежені в праві придбавати продукти та побутові речі [13].

25 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР затвердила Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, ст. 23 яких передбачала, що засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправно-трудовій колонії або в тюрмі і що позбавлення волі на весь

строк або на його частину може бути призначено судом особам, що вчинили тяжкі злочини, а також особливо небезпечним рецидивістам.

На підставі Основ розроблено кримінальні кодекси союзних республік. Так, Кримінальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 р. набрав чинності 1 квітня 1961 року. Частина 3 ст. 25 КК УРСР передбачала, що засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправно-трудовій колонії або тюрмі, а неповнолітні – у трудовій колонії для неповнолітніх.

26 липня 1961 року Указом Президії Верховної Ради, незважаючи на чинний Поправно-трудовай кодекс УСРР 1925 року, було затверджено Положення про виправно-трудовай колонії і тюрми МВС Української РСР, яке передбачало чотири види виправно-трудовай колоній: загального, посиленого, суворого і особливого режимів. За елементами режиму (право засуджених на побачення, посылки, передачі, листування, користування грошима на придбання продуктів харчування і предметів першої потреби) умови тримання в названих колоніях були на порядок жорсткішими, ніж це було врегульовано чинним на той час ПТК УСРР 1925 року. Режим у виправно-трудовай колоніях загального, посиленого, суворого і особливого режимів на початку 60-х років був ближчим до режиму виправно-трудовай таборів системи ГУЛАГу, ніж до режиму поправно-трудовай колоній.

У 1969 році прийнято Основи виправно-трудовай законодавства Союзу РСР і союзних республік. На їх основі приймалися республіканські кодекси.

23 грудня 1970 року Президія Верховної Ради УРСР затвердила Ви-

правно-трудовай кодекс Української РСР і ухвалила надати йому чинності з 1 червня 1971 року. У зв'язку з цим Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 червня 1971 року визначено, що Поправно-трудовай кодекс УСРР 1925 року втратив чинність.

Згідно зі ст.12 ВТК УРСР 1970 р. виправно-трудовай установами, які виконували покарання у виді позбавлення волі, були виправно-трудовай колонії, тюрми і виховно-трудовай колонії. Виправно-трудовай колонії визначались основним видом виправно-трудовай установ і поділялися за ст. 13 ВТК на колонії-поселення, для осіб, що вчинили злочини з необережності, колонії-поселення для осіб, що вчинили умисні злочини, колонії загального, посиленого, суворого і особливого режиму. Глава 3 ВТК не тільки визначала види виправно-трудовай установ, але й указувала, які категорії засуджених відбувають покарання у виправно-трудовай колоніях різних видів, тюрмах і виховно-трудовай колоніях. Обмеження прав і свобод засуджених до позбавлення волі у виправно-трудовай колоніях загального, посиленого, суворого й особливого режиму були набагато істотнішими, ніж це було передбачено попереднім Поправно-трудовай кодексом 1925 року, за виключенням умов тримання засуджених у колоніях-поселеннях. Залежно від виду режиму, ВТК 1970 року регламентував кількість побачень, які надавались засудженим, різну суму грошей, яку дозволялось витратити, кількість посилок і передач.

Намагаючись відмежуватися від радянського минулого, на підставі вивчення зарубіжного досвіду Державний департамент України з

питань виконання покарань на початку XXI сторіччя виступив ініціатором того, щоб установи виконання покарань закритого типу відрізнялися між собою за рівнем безпеки, а не за змістом режиму. У результаті згідно з чинним Кримінально-виконавчим кодексом з 1 січня 2004 року в Україні функціонують виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, виправні колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, виправні колонії середнього рівня безпеки і виправні колонії максимального рівня безпеки. До 2016 року незважаючи на формально оголошений поділ колоній за рівнем безпеки, насправді різниця між ними, як і раніше, простежувалася за змістом режиму. За Законом України 7 вересня 2016 року внесено зміни і доповнення до ряду статей Кримінально-виконавчого кодексу України, згідно з якими зведено до одного показника відповідні елементи режиму, тобто можливість засуджених витрачати гроші, мати побачення, отримувати посилки зараз не залежить від рівня безпеки колонії.

За кордоном рівень безпеки в'язниць залежить від трьох аспектів їх функціонування: архітектурного, фортифікаційного і наглядового. Саме фортифікаційний аспект є вирішальним для визначення рівня безпеки в'язниць. Чим більше перепон відділяє ув'язненого від зовнішнього світу, тим вищий рівень безпеки. У в'язниці мінімального рівня безпеки такою перепорою може бути лише одна сітка-рабиця, натягнута по периметру установи виконання покарань. У в'язниці середнього рівня безпеки ув'язненого від зовнішнього світу відділяють два рубежі

фортифікації: інженерно-технічні перепони (огорожа висотою 5–6 м, сигналізація) і озброєна варта. У в'язниці максимального рівня безпеки є чотири рубежі фортифікації. Це камера, блок камер, режимний корпус і периметр установи виконання покарань з огорожею висотою до 10 метрів та з такими атрибутами, як посилені озброєна варта, сигналізація, колючий дріт під електричною напругою [14].

Висновки. Отже, щоб відповідати вимогам до рівня безпеки, колонії в Україні мають бути перетворені у в'язниці мінімального, середнього і максимального рівня безпеки відповідно до їх архітектурних, фортифікаційних і наглядових аспектів функціонування. Вирішення цього питання має привести до створення на базі колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання в'язниць мінімального рівня безпеки. Замість виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки мають бути в'язниці середнього рівня безпеки. Щодо виправних колоній максимального рівня безпеки, де засуджені тримаються в камерах, то їх нескладно перетворити у в'язниці максимального рівня безпеки.

І головне: Кримінальний кодекс України має передбачати таке покарання, як тюремне ув'язнення, а не позбавлення волі. При запровадженні тюремного ув'язнення в Україні за зразок необхідно брати умови тримання ув'язнених в скандинавських країнах і відмежуватися від рудиментів радянської виправно-трудової системи, які й сьогодні все ще проявляються в діяльності установ виконання покарань.

Список використаних джерел

1. Соцкий Ю. Ф. История и законодательство тюремных учреждений дореволюционной России. Чернівці: КП «Золоті литаври», 2006. 78 с.
2. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая. В 2 т. Т. 2. Москва : Наука, 1994. 393 с.
3. Уголовно-исполнительная система. 130 лет. /М. Г. Детков, С. Х Шамсунов, Г. В. Алексушин, П. В. Ященко и др. Москва : ФСИН России, 2009. 302 с.
4. Уголовно-исполнительное право России: Учебник /Под ред. проф. В. И. Селиверстова. Москва : Юристъ, 2001. 576 с.
5. Стремухов А. М. Краткий очерк мероприятий в области тюремного дела в России за период с 1900 по 1905 г.г. *Тюремный вестник*. 1905. № 7. С. 472–479.
6. Сборник узаконений и распоряжений по тюремной части: Справ. кн. для тюремных инспекторов тюрем. ком. и их отделений, нач. тюрем зем. управ, попечителей зем., арест. домов и др. должн. лиц губ. уезд. и непосредств. упр. местами заключения: Сост. по офиц. данным тюрем. инспектор Т. М. Лопато. Пермь: типо.-лит.губ. правл., 1903. XVIII. С. 251–252.
7. Сборник материалов по истории социалистического уголовного законодательства (1917–1937 гг.). Москва : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1938. 372 с.
8. Малиновський І. О. Радянські поправчо-трудові установи порівнюючи з буржуазними тюрмами /За ред. В. О. Попелюшка. Острог: видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. 306 с.
9. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. І. І. Резнік. Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2011.
10. Нацистські табори на українських землях URL <http://territoryterror.org.ua/uk/projects/prisons/nazi/>
11. Тюремная система URL <http://old.memo.ru/history/NKVD/GULAG/prisons/pch2.htm>
12. Доклад МВД СССР в ЦК КПСС о деятельности ИТУ МВД в 1957–1958 гг. 22.04.1959 URL <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009166>.
13. Положение об исправительно-трудовых колониях и тюрьмах Министерства внутренних дел СССР URL <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009165>.
14. Усеев Р. З. Концепции типологии тюрьмы и исправительной колонии в аспекте обеспечения безопасности: генезис и соотношение. URL http://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=37915

A. Stepaniyk,
*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Criminology and
Criminal-Executive Law Chair of the Yaroslav
Mudryi National Law University*

HISTORICAL EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF PRISONS OF CLOSED TYPE IN UKRAINE

The Russian Empire had no such penalty as "imprisonment" under the criminal law, which was in force at that time. After the October revolution of 1917, when the bolsheviks came to the state power, due to the total plunder of the country, it became clear that the prisons with the conditions of confinement, which had been provided before, were extremely burdensome for the Soviet State. In those circumstances, the creation of the legal basis for the application of the new criminal punishment in the form of imprisonment was initiated. The first step was the Provisional Instruction «On deprivation of freedom as the measure of punishment and the order of its execution», which was approved by the Resolution of the People's Commissariat of Justice of the Russian Federation on July 23, 1918. It envisaged the creation and organization of the fundamentally different system of the places of deprivation of liberty. Similar Provisional Instruction «On imprisonment as the type of punishment» was introduced in Ukraine in 1920. Besides the introduction of the correctional labour prisons for the working people, since 1919 there was the system of the forced labour camps, which were subordinated to the People's Commissariat of Justice.

In 1925 the Labour and Employment Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic envisaged the abolition of the traditional prisons and the development of the network of the agricultural, artisan and industrial labour camps with the obligatory work of the convicts. Since 1929 the correctional labour camps system (GULAG) executed the sentences related to imprisonment. Its main purpose was to solve the major economic problems, the development of the remote northern and eastern regions of the Soviet Union by using the forced labour of prisoners, their merciless exploitation, which became the real factor in the country's economic development. The GULAG system included both the forced labour camps and the correctional labour prisons. Since the middle of 1930s the traditional prisons were introduced. According to the Criminal Codes, which were adopted in 1960 in all the republics of the Soviet Union, since 1961 the imprisonment was executed at the correctional labour establishments of the general, strengthened, strict and special security regimes.

Since 2004 the deprivation of liberty is executed in Ukraine at the correctional establishments of the minimum, average and maximum security regimes.

Key words: *imprisonment, deprivation of liberty, prison, correctional labour camp, correctional labour prison, correctional establishment.*

Надійшла до редакції 02.10.2018

УДК 343.81 (351.83)

*Шумна Л. П.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави
і права, конституційного права Академії
Державної пенітенціарної служби*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: І ПРАВО, І ОБОВ'ЯЗОК

У статті розглядається сутність та особливості забезпечення конституційного права на працю засуджених до позбавлення волі, право засуджених на працю в установах виконання покарань, проаналізовані позитивні та негативні аспекти останніх змін до чинного законодавства, що регулює трудову діяльність засуджених до позбавлення волі.

Зазначено, що засуджений користується всіма правами людини й громадянина, за винятком тих обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Виходячи з цього, зроблено висновки, що на засуджених поширюються більшість прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, які передбачені Конституцією України.

Досліджується проблема характеристики праці осіб, засуджених до позбавлення волі. Виділено три види розуміння характеру праці засуджених. Позначено й розроблено питання про співвідношення норм кримінально-виконавчого та трудового законодавства при регулюванні праці осіб, засуджених до позбавлення волі. На основі аналізу міжнародних актів і українського законодавства зроблено висновок про пріоритет норм КВК України перед нормами КЗпП України при регулюванні праці ув'язнених.

Ключові слова: *праця засуджених, трудова зайнятість засуджених; реалізація прав і обов'язків засуджених на працю, конституційні права та обов'язки.*

В статье рассмотрено сущность и особенности обеспечения конституционного права на труд осужденных к лишению свободы, право осужденных на труд в учреждениях исполнения наказаний, проанализированы позитивные и негативные аспекты последних изменений в действующее законодательство, регулирующее трудовую деятельность осужденных к лишению свободы.

Указано, что осужденный пользуется всеми правами человека и гражданина, за исключением ограничений, определенных законом и установленных приговором суда. Исходя из этого, сделаны выводы, что на осужденных распространяются большинство прав, свобод и обязанностей человека и гражданина, предусмотренных Конституцией Украины.

Исследуется проблема характеристики труда лиц, осужденных к лишению свободы. Выделено три вида понимания характера труда осужденных.

Обозначен и разработан вопрос о соотношении норм уголовно-исполнительного и трудового законодательства при регулировании труда лиц, осужденных к лишению свободы. На основе анализа международных актов и украинского законодательства сделан вывод о приоритете норм УИК Украины перед нормами КЗоТ при регулировании труда заключенных.

Ключевые слова: *труд осужденных, трудовая занятость осужденных; реализация прав и обязанностей осужденных на труд, конституционные права и обязанности.*

Постановка проблеми. Відповідно до Конституції України, праця є правом, а не обов'язком громадянина (ст. 43), за режимними вимогами праця засуджених до позбавлення волі носить обов'язковий характер (ч. 2 ст. 118 КВК України), хоча у ст. 107 КВК України вказується не на обов'язок, а на право таких осіб брати участь у трудовій діяльності. З метою ефективного залучення засуджених до праці необхідно удосконалити правовий механізм реалізації конституційного права громадян на вільне розпорядження своїми здібностями до праці, а також створити модель реалізації прав і обов'язків засуджених при залученні до суспільно корисної праці в місцях позбавлення волі.

На сьогодні актуальною залишається проблема правового регулювання засуджених до праці, що потребує подальшого дослідження в умовах реформування пенітенціарної системи України. Підпорядкування праці засуджених меті кримінально-виконавчого законодавства та наявність специфіки деяких правовідносин в організації праці осіб, позбавлених волі, обумовлює особливість правового регулювання трудових відносин засуджених до позбавлення волі нормами як трудового, так і кримінально-виконавчого законодавства.

Слід визнати, що практично без змін залишився підхід законодавця

про окреслення сфери дії законодавства про працю на регламентування праці засуджених до позбавлення волі, в якому закріплено, що їх праця регулюється цим законодавством з особливостями, визначеними КВК України. Із прийняттям 2014 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» визначалося, що праця засуджених регламентується КЗпП України, що було спрямовано більше на захист їх права на працю й на створення механізму реалізації останнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідження правових аспектів праці засуджених зробили І. Г. Богатирьов, О. О. Бублік, Л. Ю. Величко, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, Т. В. Дуюнова, В. В. Жернаков, І. Л. Жук, А. Ф. Зелінський, І. Б. Калініна, О. М. Кревсун, О. В. Лисодєд, О. М. Неживець, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, С. О. Стефанов, Ю. М. Ткачевський, С. В. Царюк, І. С. Яковець, М. М. Яцишин та інші. Сучасні фахівці як з кримінально-виконавчого права, так і трудового права одностайні в думці, що об'єктивними можливостями праці як певного явища в житті суспільства є виділення і закріплення у праві саме тих властивостей і можливостей праці, що здатні принести

користь в умовах виконання покарань.

Постановка завдання. Метою даної статті є здійснення теоретико-методологічного аналізу сучасного стану правової регламентації праці засуджених до позбавлення волі і, зокрема, тих змін, які відбувалися в правовому регулюванні праці засуджених до позбавлення волі в Україні в останні роки.

Виклад основного матеріалу. Хоча право на працю є невід'ємним конституційним правом засудженого, при цьому праця засуджених характеризується відповідними правобмеженнями з боку держави та дією карального впливу з боку адміністрації УВП згідно кримінально-виконавчого законодавства України. Визнано, що праця з розумним обсягом кари здійснювала й здійснює глибокий виправний вплив на основну масу засуджених. І, навпаки, якщо праця засуджених перетворювалася на відбування важкого й виснажливого покарання, то вона втрачала свій виховний і виправний вплив [1, с. 132].

Праця засуджених не повинна бути безглуздою, а суспільно-корисною. Варто нагадати, що безглузду та нескінченну роботу в переносному значенні називають «сізіфовою працею» – цей вираз вперше вжив староримський поет Пропорцій в І ст. до н. е., зокрема в 11-й пісні поеми Гомера «Одіссея» розповідається про корінфського царя Сізіфа, що за образу богів був засуджений Зевсом на тяжку кару: він вічно мусив піднімати на гору великий камінь, який щоразу скочувався униз.

Ф. М. Достоевський влучно передав необхідність розумності праці наступними рядками: «Без труда че-

ловек обращается в зверя... без работы арестанты поели бы друг друга как пауки в склянке... Если бы захотели вполне раздавить, уничтожить человека, наказать его самым ужасным наказанием, то стоило бы только придать работе характер совершенной, полнейшей бесполезности и бессмысленности» [2].

Французький вчений Гонзаг Рамбо не вважає, що робота у в'язниці сприяє реінтеграції: «Досвід показує, що немає ніякого зв'язку між роботою у в'язниці і реінтеграцією по виходу з в'язниці. Якщо пропонують важку роботу, та ще і погано оплачувану, без трудового договору, то навряд чи який-небудь ув'язнений скаже, що вона йому дуже до душі. Ув'язнення в сьогоdnішній Франції – це найважче покарання: позбавляти когось можливості вільно пересуватися – це жакливо. Не можна до цього покарання додавати ще й інше покарання: піддаватися експлуатації, працювати в поганих умовах, отримувати гроші й навіть не знати, на кого ти працюєш [3, с. 54–55].

У зарубіжній науковій літературі проводився аналіз програм трудової реабілітації колишніх в'язнів з позиції їх ефективності, можливості отримання колишнім ув'язненими нової професії, методів стимулювання роботодавців; відповідно зробили висновок, що рівень зайнятості є найнижчим серед тих, хто повертається з в'язниці, – менш як 30% від контрольної групи [4].

Право на працю є конституційним правом, головна особливість якого полягає в тому, що «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Кон-

ституцією України» (ст. 63, 64). Усю сукупність прав і обов'язків засуджених до позбавлення волі поділяють на дві великі групи: а) конституційні права й обов'язки; б) спеціальні права й обов'язки, встановлені для засуджених (як ті, що встановлені для всіх категорій засуджених, так і ті, що встановлені саме для засуджених до довічного позбавлення волі).

За твердженням Т. В. Дуюнової, засуджені до позбавлення волі, як і громадяни України, не позбавлені права на працю, закріпленого у ст. 43 Конституції України, але засуджені обмежені у виборі виду праці: у ч. 1 ст. 118 КВК України закріплена норма, відповідно до якої засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, і залучаються до суспільно корисної праці з урахуванням наявних виробничих можливостей, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність [5, с. 151–160]. Також справедливо зауважує В. В. Жернаков, обов'язок засудженого до позбавлення волі працювати під час відбуття покарання безпосередньо у вирокі суду не встановлюється. Суттю покарання є обмеження можливості використовувати на свій розсуд час протягом певного строку, встановленого судом на основі законодавства, який є складовою життя людини. Однак позбавлення волі не може відбуватися як абстракція. Для цього є відповідна форма – місця позбавлення волі зі своїм режимом, потрапляючи куди, особа має йому підкорятись [6, с. 38]. І право, яке стає водночас і обов'язком засуджених до позбавлення волі працювати, передбачено кримінально-виконавчим законодавством. Підтримуємо

думку Л. Ю. Величко, що особливості праці засуджених до позбавлення волі мають бути врегульовані безпосередньо в КЗпП України (у майбутньому Трудовому кодексі України), позаяк трудові відносини з такими засудженими повинні поступово переміщуватися зі сфери публічно-правової у приватноправову, що вже відбувається, оскільки виправні колонії фактично починають виконувати функцію центрів трудової адаптації [7, с. 27]. Отже, засуджені до позбавлення волі мають конституційне право на працю через свою закріпленість у ст. 43 Конституції – право кожного заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Юридичним вираженням права на працю за визначенням фахівців у галузі трудового права є право на вільний вибір праці. Саме, вільний вибір праці та вільно надана згода на працю складають зміст цього права. Як соціальне явище форма реалізації права на працю – це передусім будь-які способи здійснення трудової діяльності (фізичної чи розумової), які не завжди можуть бути вираженням правової форми реалізації права на вільний вибір праці [8, с. 91].

То яким же чином співвідноситься право на працю з обов'язком залучення до неї в національному законодавстві? ***З впевненістю відповідаємо на це питання, що праця засуджених до позбавлення волі – це і право, і обов'язок одночасно.*** Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання № 2475-VIII від 03.07.2018 р. доповнено принциповими новаціями Кри-

мінально-виконавчий кодекс України, зокрема, з питань праці засуджених, а саме:

1) *щодо добровільної праці*: засуджені до позбавлення волі мають право працювати. Праця здійснюється на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою – підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг (нова редакція частини першої статті 118);

2) *щодо обов'язкової праці*: засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами, **зобов'язані** працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості (нова редакція частини 2 статті 118).

Отже, для засуджених до позбавлення волі можна виділити три види праці.

Перший вид праці – засуджений **має право** (а не обов'язок) і за який отримуватимете зарплату (норма права: ч. 1. статті 118 КВК України зі змінами згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 07.09.2016 р.

Другий вид праці – засуджені до позбавлення волі **зобов'язані** працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості, оскільки мають заборгованість за виконавчими документами (норма права: ч. 2. статті 118 КВК України зі змінами згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодав-

чих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання № 2475-VIII від 03.07.2018 р.).

Третій вид праці – це той, який засуджені до позбавлення волі зобов'язані працювати за вимогою адміністрації колонії **безоплатно**. Кримінально-виконавчим законодавством передбачений виняток щодо можливості залучення засуджених до праці без її оплати. Але такі роботи можуть стосуватися **ЛИШЕ** з благоустрою установ, слідчих ізоляторів і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення установ та слідчих ізоляторів продовольством (норма права: ч. 5. статті 118 КВК України та пункт 3.1 Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі затверджена Наказом Міністерства юстиції України 07.03.2013 р. № 396/5).

Кримінально-виконавчим законодавством передбачений виняток щодо можливості залучення засуджених до праці без її оплати. Йдеться про випадки, коли засуджені працюють на роботах з благоустрою колоній і прилеглих територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або на допоміжних роботах із забезпечення колоній продовольством. До цих робіт засуджені залучаються в порядку черговості в неробочий час і не більш як на дві години на день. Таке положення вітчизняного законодавства порушує вимоги міжнародних актів і дозволяє позбавляти засудженого вільного часу взагалі, оскільки робота з благоустрою можлива у вільний

від основної роботи час, а її тривалість як раз дорівнює максимально можливій тривалості вільного часу засудженого. Суперечливість міжнародним стандартам поводження з ув'язненими доведено, оскільки таке стягнення, як призначення «по прибиранню приміщень і території колонії» порушує вимогу п. 34.1. Мінімальних стандартних правил поводження з засудженими, відповідно до якої ув'язнених не слід карати в дисциплінарному порядку роботою по обслуговуванню самої установи.

Якщо основна маса засуджених залучається в обов'язковому порядку до виконання безкоштовних робіт і відмовитися від їх виконання вони не можуть, то засудженим, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», інваліди першої та другої груп, хворі на активну форму туберкульозу, жінки з вагітністю понад чотири місяці, жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, дозволяється працювати за їхнім бажанням з урахуванням висновку лікарської комісії колонії.

Стан справ із залученням засуджених до безоплатних робіт є найгіршим, яке фактично продовжує використовуватись в якості карального елементу та має характер цькування. Періодичність вимог «виконати роботи з благоустрою» взагалі викликає сумніви в існуванні якогось сталого графіку та дотримання вимог КВК України [9]. Як негативний аспект слід відзначити те, що єдиною формою «соціально-виховної та психологічної роботи» у випадках відмов від робіт, зокрема з благоустрою, було та залишається повторне

«роз'яснення положень ст. 107, 108, 132, 133 КВК України та ст. 391 України про те, що відмова в'язня від виконання законних вимог адміністрації установи тягне за собою кримінальну відповідальність, передбачену ст. 391 КК України».

Нормами кримінально-виконавчого законодавства не визначені юридичні наслідки виконання обов'язку засуджених працювати без оплати праці, тобто відсутні законодавчо закріплені стимули, що заохочують участь засуджених в роботах без оплати праці, і тільки невиконання цього обов'язку може потягнути для засудженого застосування заходів дисциплінарного стягнення. Крім того, низка статей передбачає використання праці засуджених як покарання (ст. 68, 82, 132, 145 КВК).

Правозахисники, провівши дослідження практичного застосування статті 391 КК України, дійшли висновку, що ця норма застосовується адміністрацією виправних закладів як інструмент тиску і маніпулювання засудженими, вимагання певних дій або матеріального збагачення. Є низка прикладів кримінальної розправи з боку персоналу виправних закладів з додатковим покаранням до 3 років позбавлення волі за принципову позицію засуджених у захисті своїх прав і законних інтересів, відбуваються переслідування за скарги засуджених в компетентні органи на дії (бездіяльність) персоналу виправних установ. За 8 років 800 засудженим додали 1–3 роки тюрми, зокрема, за відмову від робіт без оплати праці та інші дисциплінарні проступки. 19 жовтня 2018 року за ініціативи експертів Реанімаційного пакету реформ і Харківської

правозахисної групи в парламенті зареєстрований Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо вилучення статті 391 Кримінального кодексу України) № 9228 [10].

Кримінально-виконавче законодавство України залишає багатий простір для зловживань з боку адміністрації кримінально-виконавчих установ щодо прав засуджених на працю та на достойний рівень її оплати. Практика виконання покарань підтверджує цю тезу. В установах виконання покарань непоодинокі випадки незаконного маніпулювання з працею засуджених. Зокрема, прикриваючись декларативними заявами про те, що праця ви знається засобом виправлення і ресоціалізації, а головна її мета – виховний вплив на засуджених, посиляючись на безумовне дотримання міжнародних рекомендацій у цій сфері, персонал органів і установ виконання покарань надає перевагу «працевикористанню» засуджених перед їх «трудо-вим вихованням». Прикладом мо-

жуть бути випадки, коли документальне оформлення праці засуджених не відповідає реальним обставинам [11].

Висновки. Отже, незважаючи на новації законодавства щодо залучення засуджених до праці з обов'язковості до визнання як конституційного права, праця все одно залишається одним з основних засобів впливу на засудженого. Головний наслідок наведених подвійних стандартів значення праці – це негативне ставлення до праці самих засуджених, її сприйняття як елементу покарання, невинуватого примусу, що зводить нанівець виховну роль цієї діяльності. Негативні наслідки викривленого ставлення до праці засуджених, її важливості пояснюється тим, що праця у місцях позбавлення волі не орієнтована на те, щоб засуджений сприймав її позитивно, а винагорода за працю не поставлена у залежність від економічних показників. Тому праця й не має того виправного ефекту, який на неї покладається законодавством.

Список використаних джерел

1. Кревсун О. М., Турчина О. С. Праця засуджених до позбавлення волі в сучасних умовах. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2014. Вип. 6–1. Т. 3. С. 131–134.
2. Достоевський Ф. М. Записки з Мертвого будинку. Москва, 1965. С. 246
3. Рамбо Г. Работа в тюрьме – бег на месте. *Преступление и наказание*. 2010. № 5. С. 54–55
4. Valentine E. J. Transitional jobs after release from prison: effects on employment and recidivism. *IZA Journal of Labor Policy*. 2015. Dec. DOI: 10.1186/s40173-015-0043-8.
5. Дуюнова Т. В. Особливості забезпечення конституційного права на працю засуджених до позбавлення волі та засуджених довічно. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 151–160.
6. Жернаков В. В. Поняття примусової праці за законодавством України. *Право України*. 1997. № 10. С. 35–39.
7. Величко Л. Ю. Сфера дії трудового права України в умовах євроінтеграції : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Л. Ю. Величко. Київ, 2018. 36 с.

8. Мокрицька, Н. Про поняття форми реалізації права на працю [Текст] / *Юридична Україна: Щомісячний науковий журнал* / Редкол.: В. Д. Примак (голов. ред.) та ін. Київ: СП «Юрінком Інтер», 2010. № 4 (88). С. 91.

9. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / К. А. Автухов, А. П. Гель, М. В. Романов, В. О. Човган, І. С. Яковець; за загальною редакцією М. В. Романова; ГО «Харківська правозахисна група». Харків : ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. 480 с.

10. Правозахисники вимагають скасувати «андроповську» статтю у Кримінальному кодексі. Главком : веб-сайт. URL : https://glavcom.ua/specprojects/press_center/pravozahisniki-vimagayut-skasuvati-andropovsku-stattyu-v-kriminalnomu-kodeksi--539638.html

11. В'язниця очима в'язня. Дослідження. Київ. 2017. URL : <http://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/Vjaznycja-ochyma-vjaznia.pdf>

L. Shumna,

Doctor of Law, Associate Professor

Head of the Department of Theory and History of

State and Law, Constitutional Law of the

Academy of the State Penitentiary Service

THE FEATURES OF THE LABOR OF SENTENCED TO IMPRISONMENT: BOTH RIGHT AND OBLIGATION

The article deals with the labor rights of convicts in penal institutions. Positive and negative aspects of recent changes to the current legislation, which regulates the labor activities of condemned to imprisonment.

It is noted that the convict enjoys all person's and citizen's rights, with the exception of those restrictions, which are determined by law and established by a court judgment. Based on this, it is concluded that most of the rights, freedoms and duties of a person and a citizen, which are stipulated by the Constitution of Ukraine, apply to convicted persons.

The problem of characteristics of labor of sentenced to imprisonment persons is researched. Three approaches to understanding the nature of convicts' labor are presented. The issue of the correlation between the rules of criminal-executive and labor legislation while regulating labor of imprisoned persons is marked and developed. Based on the analysis of international acts and the Ukrainian legislation it is concluded by the author that in cases of regulation imprisonment's labor the norms of The Criminal Executive Code of Ukraine have a priority over the norms of The Labor Code of Ukraine.

Key words: *labor of prisoners, labor employment of convicts; realization of rights and obligations of convicted workers, constitutional rights and obligations.*

Надійшла до редакції 20.10.2018

УДК 343.8

Яковець І. С.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
перший заступник директора Державної
установи «Центр пробації»

НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ СУБ'ЄКТІВ ПРОБАЦІЇ В РАЗІ УКЛАДАННЯ УГОДИ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню проблем, які виникають у випадках відмови відповідних органів у розгляді клопотань уповноважених органів з питань пробації про скасування вироку, про вирішення питання заміни одного виду покарання іншим, про розстрочку виплати несплаченої суми штрафу, про притягнення до кримінальної відповідальності у зв'язку з ухиленням від відбування покарання та ін., випадках, коли вироком суду затверджено угоду про примирення або визнання винуватості між обвинуваченим і потерпілим, або прокурором та обвинуваченим. Висвітлено пропозиції щодо врегулювання цього питання.

Ключові слова: закон, кодекс, угода про примирення, угода про визнання винуватості, невиконання угоди.

Статья посвящена исследованию проблем отказа соответствующими органами в рассмотрении ходатайств уполномоченных органов по вопросам пробации об отмене приговора, о решении вопроса замены наказания другим наказанием, о рассрочке выплаты неуплаченной суммы штрафа, о привлечении к уголовной ответственности в связи с уклонением от отбывания наказания, в случаях, когда приговором суда было утверждено соглашение о примирении или признании виновности между обвиняемым и потерпевшим, или прокурором и обвиняемым. Изложены предложения по урегулированию этого вопроса.

Ключевые слова: закон, кодекс, соглашение о примирении, соглашение о признании виновности, невыполнение соглашения.

Постановка проблеми. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України 2012 року запроваджено новий інститут кримінального провадження на підставі угод. Так, відповідно до ст. 468 КПК України в кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод: 1) угода про

примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості [1]. Водночас у разі невиконання засудженим умов угоди суд своєю ухвалою може скасувати вирок, яким затверджено угоду. Наслідком скасування вироку

є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування. Крім того, умисне невиконання угоди є підставою для притягнення особи до відповідальності, установлені законом.

Виклад основного матеріалу.

Винесення судових рішень на підставі угод набуло поширеної практики в Україні, однак для органів, на які покладено обов'язок виконувати такі судові рішення, питання про наслідки невиконання умов угоди набуло важливого значення. Розглянемо чому.

Згідно зі статтею 469 КПК України угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів та ін.

Законом України «Про пробацію» визначено, що одним із завдань пробації є здійснення нагляду за засудженими до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, особами, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, особами, звільне-

ними від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років [2].

Відповідно до зібраної інформації, на обліках в органах пробації перебувають 6627 засуджених осіб, щодо яких вироком затверджено угоду про примирення або визнання винуватості, з них 5729 – звільнені від відбування покарання з випробуванням, 227 – засуджені до громадських або виправних робіт, 668 – до покарання у виді штрафу.

У 105 випадках суд відмовив органам пробації в задоволенні клопотань (подань) по суті скасування вироку, заміни одного виду покарання іншим, розстрочки виплати несплаченої суми штрафу, притягнення до кримінальної відповідальності у зв'язку з ухиленням від відбування покарання.

З'ясовано, що здебільшого суд мотивує свою відмову, посилаючись на ст. 476 КПК України. Оскільки цією статтею передбачено, що в разі невиконання угоди про примирення або визнання винуватості потерпілий чи прокурор відповідно мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, може бути подано протягом установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджений не виконав умови угоди. Наслідком скасування вироку є при-

значення судового розгляду в загальному порядку або надсилання матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування.

У постанові пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» зазначено, що суд, здійснюючи розгляд клопотань про скасування вироку, має чітко відмежовувати невиконання угоди (частина перша статті 476 КПК України), яке тягне за собою скасування вироку, постановленого на підставі угоди, від умисного невиконання угоди (частина п'ята статті 476 КПК України), яке, крім скасування вироку, є підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності за статтею 389¹ КК України [3].

Таку практику застосовує більшість суддів.

Наприклад, ухвалою Новокаховського міського суду Херсонської області від 27.02.2018, відповідно до статті 476 КПК України, відмовлено в задоволенні подання органу пробації про заміну несплаченої суми штрафу покаранням у виді громадських робіт стосовно засудженого Савчука Д. А., оскільки він не виконав угоду про визнання винуватості. Із цього приводу прокурором Новокаховської місцевої прокуратури Херсонської області подано апеляційну скаргу. Апеляційний суд Херсонської області ухвалою від 02.07.2018 відмовив у задоволенні апеляційної скарги та зауважив, що в разі конкуренції правових норм застосуванню підляга-

ють норми, які є спеціальними відносно загальних правових норм.

Аналогічні обґрунтування надають інші судді, мотивуючи відмову у задоволенні клопотань про скасування іспитового строку засудженим, яких звільнено від відбування покарання з випробуванням і які, у свою чергу, не виконують обов'язки, покладені на них вироком суду, та порушують порядок перебування на обліку в органах пробації.

Прокуратура наполягає, що подання клопотання про скасування вироку з невиконанням угоди про визнання винуватості тісно пов'язано зі здійсненням прокурором контролю за виконанням засудженим угоди. Такий контроль не стосується виконання вироку в розумінні положень розділу 8 КПК України, оскільки ці питання належать до компетенції органу чи установи, на які покладено обов'язок виконувати судові рішення. Порядок здійснення прокурорського нагляду за практичним виконанням умов затвердженої судом угоди законом не регламентується, як і не покладається на прокурора жодних обов'язків у цій сфері. У зв'язку з тим, що обов'язок відбування покарання не передбачається умовами угоди, а впливає з вимог Закону (частина перша статті 26 КВК України), тому пропонує органам пробації скористатися нормами частини третьої статті 26 КВК України (лист Білоцерківської міської прокуратури Київської області від 13.07.2018 за № 555 вих. 18).

Ураховуючи зазначене, унесення клопотання про скасування вироку у зв'язку з невиконанням угоди можливе, якщо засуджена особа не виконує або ухиляється від виконан-

ня саме зазначених в угоді умов і зобов'язань. Відповідно до статей 471 (Зміст угоди про примирення) та 472 (Зміст угоди про визнання винуватості) КПК України в угоді, як правило, зазначається узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. Якщо ж сторони узгодили покарання та досягли домовленості щодо звільнення підозрюваного/обвинуваченого від відбування покарання з випробуванням, відповідно до частин другої та третьої статті 75 КК України, суд зобов'язаний ухвалити рішення про таке звільнення в разі затвердження угоди про примирення або визнання винуватості. Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням, згідно з частиною третьою статті 75 КК України, визначаються винятково судом (пункт 12 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод»).

Відповідно до ч. 2 ст. 53 КК України розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в певних межах [4]. Отже, в угоді сторони лише узгоджують вид, а остаточну міру покарання призначає суд.

Якщо вирок, яким затверджено угоду, має відповідати загальним вимогам до обвинувальних вироків, визначених ст. 374 КПК України, з урахуванням особливостей, передбачених ст. 475 КПК України, і в поряд-

ку ст. 535 КПК України звертається до виконання до уповноважених органів пробації, цілком доцільно вважати органи пробації належним суб'єктом звернення до суду з поданнями про скасування вироку, вирішення питання заміни одного виду покарання іншим, розстрочку виплати несплаченої суми штрафу, притягнення до кримінальної відповідальності у зв'язку з ухиленням від відбування покарання та інше, у випадках, коли вироком суду було затверджено угоду про примирення або визнання винуватості.

Слід відзначити, що решта суддів під час розгляду таких клопотань (подань) керується загальними правовими нормами, а саме статтями 26, 37, 42 КВК України, статтею 78 КК України відповідно до міри покарання засудженого. Серед причин відмов у задоволенні подань – невстановлення місця проживання засудженого, нез'ясування причин невиконання вироку засудженим, його майнового стану чи обставини його життя (у разі неявки в судові засідання), зазначення в поданні трьох взаємовиключних прохань – про розстрочку виплати несплаченої суми штрафу або заміну несплаченої суми штрафу покаранням у виді громадських робіт, виправних робіт або позбавлення волі, які, по суті, є альтернативними і не можуть розглядатися одночасно щодо однієї і тієї ж особи в одному провадженні, тощо.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що відсутність єдиних підходів щодо застосування положень кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства під час виконання судових рішень на підставі угоди зумовлюють пасивну

поведінку посадових осіб, які повинні своєчасно реагувати на порушення законодавства. Тому було б доречно здійснити узагальнення судової практики з цього питання.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL.: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Про пробацію: Закон України від 05 лют. 2015 р. № 160-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.
3. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України від 11 груд. 2015 р. № 13. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.
4. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квіт. 2004 р. № 2341-III. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

I. Yakovets,
*Doctor of Law, Senior Researcher,
First Deputy Director of the State Institution
«Centre of Probation»*

NEGATIVE CONSEQUENCES FOR THE PROBATION SUBJECTS AFTER CONCLUDING THE RECONCILIATION AGREEMENT: PROBLEMS OF THE PRACTICAL INTERPRETATION

The article is devoted to the research of the problems concerning the cases of refusal of the relevant authorities to consider the of the authorized probation bodies' petitions on cancellation of the sentences; on the substitution of the punishment with another punishment; on the installment plan of unpaid fine payment; on bringing to the criminal liability those offenders, who evade serving their sentences, etc. in the cases, when the courts by their sentences approved the reconciliation agreements on agreements on the recognition of the guilt between the accused persons and the victims or between the accused persons and the prosecutors. The proposals for resolving such problems are provided.

Key words: *law, code, reconciliation agreement, agreement on the guilt recognition, the agreement non-fulfillment.*

Надійшла до редакції 02.10.2018

НАУКОВА ХРОНІКА

VI МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У КОНФЛІКТІ ЗІ ЗАКОНОМ, КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАВОВИХ РЕФОРМ»

Інститутом кримінально-виконавчої служби разом з ГО «Пенітенціарна асоціація України» та Київським регіональним центром Національної академії правових наук України 25 жовтня 2018 року проведено VI міжнародну науково-практичну конференцію **«Актуальні проблеми захисту прав людини, яка перебуває у конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ»**.

Участь у конференції взяли провідні українські та іноземні науковці, народні депутати, представники Міністерства юстиції України, громадських та правозахисних організацій, практичні працівники Державної кримінально-виконавчої служби України і пробації.

Науковий захід відкрив начальник Інституту – доктор юридичних наук, професор Бараш Є. Ю., який зазначив, що реформи, які нині тривають у державі, потребують ґрунтовного наукового супроводу, їх проведення актуалізує широке громадське обговорення нагальних проблем. У центрі цих реформ – зміна парадигми державної політики боротьби зі злочинністю в аспекті верховенства права та основоположності прав людини, захист яких і є віссю всіх перетворень. Ми свідомі того, що без

проведення теоретичних і прикладних наукових досліджень з актуальних питань формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення прав людини, кримінальної політики та її кримінально-виконавчої складової, проблем професійної діяльності та підготовки персоналу, психолого-педагогічних аспектів, а також без широких відкритих дискусій неможливий подальший прогресивний рух у цьому напрямі.

До учасників конференції з вітальними словам звернулися заступник Міністра юстиції Чернишов Д. В., начальник Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби Крикушенко О. Г., віцепрезидент – керівник Київського регіонального центру НАПрН України Кузнєцова Н. С.

У конференції взяли участь представники іноземних держав: полковник Анджей Ленчук, директор Пенітенціарного департаменту Центрального апарату Тюремної служби Польщі, Віллі Гіл, керівник місії NORLAU у сфері пробації, Боділ Філіп, член Данського Гельсинського комітету з прав людини, Ашот Айрапетян, кандидат юридичних наук, доцент, директор Центру правового навчання і реалізації реабілі-

таційних програм (Вірменія), підполковник Мачей Голембьовські, заступник начальника Центрального навчального закладу Тюремної служби Польщі, Хюгас де Сюремін, координатор мережі судових процесів у пенітенціарній сфері. Їх доповіді та презентації про відповідну діяльність у зазначених країнах були цікавими і корисними для всіх учасників.

З вітальними словами та науковими виступами до учасників конференції також звернулися академіки Академій правових та педагогічних наук: Скрипнюк О. В., Синьов В. М., Максименко С. Д., Шакун В. І., Ярмиш О. Н., Музика А. А. та народний депутат України Марченко О. О.

У рамках пленарного засідання для учасників конференції презентовано підручник «Кримінально-виконавче право України» (у 2-х т.) за загальною редакцією доктора юри-

дичних наук, професора Є. Ю. Бараша, а також фаховий науковий журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України».

Конференція працювала в рамках двох секцій – «Законодавче забезпечення правових реформ» та «Соціально-гуманітарна політика як складова державної політики реформування правової системи». Обговорено актуальні питання державної політики у сфері забезпечення прав людини в контексті правової реформи, формування та реалізації кримінально-виконавчої політики; проблеми захисту прав людини, яка перебуває в конфлікті із законом, та інших осіб, актуальні проблеми професійної діяльності та підготовки персоналу Міністерства юстиції України, національні превентивні й компенсаційні засоби захисту прав засуджених, збереження особистості в місцях несвободи тощо.

ПЕРСОНАЛІЇ

ЮВІЛЕЙ ВЕТЕРАНА ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ ГЕНЕРАЛ-МАЙОРА ВНУТРІШНЬОЇ СЛУЖБИ АНАТОЛІЯ ПИЛИПОВИЧА ТАБАКОВА (до 80-річчя від дня народження)

Анатолій Пилипович Табаков народився 30 жовтня 1938 р. у селі Федорівка Роздольненського району Кримської області. Після закінчення 1962 р. Харківського інституту електрифікації та механізації сільського господарства розпочав свій професійний шлях у системі виконання покарань на посаді старшого інженера-технолога виробничого навчання відділу виправно-трудових установ УВС Харківського обласного виконавчого комітету.

1969 року А. П. Табаков призначений начальником виправно-трудової колонії № 25. Під час роботи в цій посаді в повному обсязі проявилися неабиякі організаторські здібності Анатолія Пилиповича. Під його керівництвом установа досягла

високих показників економічної та виховної діяльності, налагоджено виробництво деталей до тракторів Т-150, запчастин до побутових пилососів, платформ і кузовів до тракторів, різноманітного електротехнічного обладнання, розширилося виробництво деталей для заводу ФЕД. Завдяки зусиллям очолюваного А. П. Табаковим колективу 1970 р. виправно-трудова колонія № 25 зайняла третє місце в республіканському огляді стану наукової організації праці.

1973 року Анатолія Пилиповича призначено начальником відділу, пізніше – управління виправно-трудових установ Харківського облвиконкому. Упродовж наступних 28 років А. П. Табаков незмінно здій-

снював керівництво кримінально-виконавчою системою Харківської області. Саме в цей період вона за багатьма показниками досягла найкращих результатів. Колонії Харківщини вперше стали показовими в усьому Радянському Союзі.

За часи керівництва А. П. Табакова збудовано три нові виправні колонії, чотири установи перепрофільовано, відновлено виробничу та матеріально-технічну бази установ виконання покарань. Створено окреме Управління виправно-трудова установ, якому в 1982 році виділено двоповерхову напівзруйновану будівлю на вулиці Нетеченській. Під керівництвом начальника управління А. П. Табакова спільними зусиллями колоній приміщення реконструйовано, до нього додатково прибудовано два крила і надбудовано третій поверх. Остаточо в сучасну будівлю управління служби переведено 1983 р.

На посаді начальника управління А. П. Табаков докладав чимало зусиль до формування команди фахівців, підбору кадрів та їх професійного навчання. Під його керівництвом зросла ціла плеяда досвідчених керівників, які зробили значний внесок у розвиток системи виконання покарань області та всієї України і нині продовжують працювати в кримінально-виконавчій системі. Усі колеги й підлеглі з великою повагою згадують Анатолія Пилиповича, відзначаючи високий рівень вимогливості керівника, його глибокі професійні знання і постійне прагнення до вдосконалення кожної ділянки довіреної йому роботи.

Загальносоюзного значення набули започатковані А. П. Табаковим ініціативи у виправно-трудо

сфері: досвід налагодження кооперативних зв'язків установ виконання покарань з промисловими підприємствами регіону, шефських зв'язків колоній і трудових колективів області, що було новаторським на той час підходом, зокрема щодо залучення останніх до виховної роботи із засудженими. Ці нововведення отримали високу оцінку колеги МВС СРСР і рекомендовані до впровадження в інших колоніях та СІЗО. 1981 року вперше в історії виправно-трудова системи Міністерством внутрішніх справ СРСР у Харкові проведено авторитетну науково-методичну конференцію, присвячену узагальненню досвіду взаємодії виправно-трудова установ і громадськості.

З ініціативи А. П. Табакова створено перший в Україні Музей обласного управління пенітенціарної служби, який став центром дослідження та координації зусиль зі збереження історичної спадщини системи виконання покарань. Зі здобуттям нашою державою незалежності, за сприяння А. П. Табакова двері установ виконання покарань відчинилися для душпастирської опіки засуджених, розпочалося будівництво православних храмів та каплиць на території колоній.

Указом Президента України 20 серпня 1999 р. Анатолію Пилиповичу Табакову присвоєно спеціальне звання генерал-майора внутрішньої служби.

А. П. Табаков разом з головою Державного департаменту з питань виконання покарань генерал-полковником внутрішньої служби І. В. Штаньком стояв біля витоків формування кримінально-виконавчої служби як самостійного відомства, доклавши чимало зусиль до

організації системи органів та установ виконання покарань незалежної України.

Анатолій Пилипович відзначений численними державними нагородами, зокрема медаллю «За зви-

тяжну працю» (1970 р.), відомчими медалями та відзнаками, зокрема «Почесний працівник Державної кримінально-виконавчої служби», нагородами Української православної церкви.

Правління громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та Редакційна колегія наукового журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України» щиро вітають шановного Анатолія Пилиповича Табакова з ювілеєм та бажають міцного здоров'я, добробуту, життєдайних сил та всіляких гараздів на багаті літа!

**ЮВІЛЕЙ
ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ПРАВЛІННЯ
ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
«ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»
СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА СКОКОВА
(до 60-річчя від дня народження)**

Сергій Іванович Скоков народився 19 жовтня 1958 р. у місті Свердловськ, РРФСР. 1981 року закінчив Харківський інститут радіоелектроніки. 1991 року здобув вищу юридичну освіту в Українській державній юридичній академії (м. Харків).

Після закінчення строкової служби 1983 року С. І. Скоков розпочав трудову діяльність в органах внутрішніх справ, зокрема в системі виправних установ, де пройшов шлях від інженера з організації праці засуджених, начальника загону Харківської виправної колонії № 12 до керівника відділу по роботі з особовим складом, заступника начальника управління виконання покарань із

соціальної роботи з особовим складом та спецконтингентом УВС Харківської області.

Сергій Іванович як висококваліфікований фахівець сприяв реалізації та поширенню схваленого Колегією МВС СРСР досвіду діяльності виправно-трудової системи Харківської області в питаннях залучення до виправної діяльності щодо засуджених представників громадськості та трудових колективів. С. І. Скоков брав безпосередню участь у підготовці й проведенні на базі управління виконання покарань у Харківській області перших в Україні зборів психологів підрозділів кримінально-виконавчої служби в березні 1994 року.

Упродовж 1994–1995 рр. за дієвої участі С. І. Скокова організовано курси з перепідготовки начальників загонів виправних установ Харківщини за фахом «психологія» на базі Харківського державного університету ім. М. Горького, що стали основою для формування факультету прикладної психології університету, у рамках якого здійснювалася підготовка психологів для кримінально-виконавчої системи України.

З ініціативи С. І. Скокова вперше відбувся семінар з питань духовної роботи в місцях позбавлення волі. Особливу увагу звернуто на вивчення проблем психологічного стану засуджених. У рамках семінару в лютому 1997 р. проведено виставку творчих робіт засуджених.

Упродовж 1997–1999 років С. І. Скоков очолював новостворену науково-дослідну лабораторію Національного університету внутрішніх справ, у рамках діяльності якої забезпечено проведення кримінологічних та криміналістичних досліджень, здійснювалося прогнозування злочинності в Харківській області та Україні.

1999 року С. І. Скокова призначено на посаду начальника управління соціально-психологічної роботи із засудженими управління нагляду та безпеки ГУВП МВС України. З організацією Державного департаменту України з питань виконання покарань С. І. Скоков упродовж 1999–2007 рр. очолював управління соціально-виховної та психологічної роботи.

Вагомий внесок Сергія Івановича і в нормативне забезпечення діяльності Державної пенітенціарної служби України. Він брав активну участь у підготовці Кримінально-

виконавчого кодексу України, Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби. За дієвої участі С. І. Скокова розроблено комплекс нормативно-правових актів, що стосуються виховної роботи із засудженими.

С. І. Скоков брав безпосередню участь у підготовці та підписанні Угоди про співробітництво між Українською православною церквою та Державним департаментом України з питань виконання покарань.

З 2010 по 2014 р. С. І. Скоков – начальник управління контролю та організаційно-аналітичної роботи центрального апарату Державного департаменту України з питань виконання покарань, пізніше – Департаменту організаційно-аналітичного, документального та правового забезпечення апарату Державної пенітенціарної служби України. З травня 2016 р. Сергій Іванович очолює комісію з ліквідації Державної пенітенціарної служби України.

Значний досвід службової діяльності узагальнено С. І. Скоковим у 20 наукових статтях, присвячених актуальним питанням виконання покарань. За вагомий внесок у розвиток кримінально-виконавчої системи України його неодноразово відзначено відомчими нагородами, а 2011 року присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України».

С. І. Скоков входить до складу керівних органів Всеукраїнської профспілки персоналу органів та установ пенітенціарної служби, Всеукраїнської громадської організації «Асоціація ветеранів Державної кримінально-виконавчої служби Украї-

ни», є членом української секції міжнародної професійної громадської організації «Міжнародна поліцейська асоціація» та заступником голови Правління громадської організації «Пенітенціарна асоціація України».

Правління громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та Редакційна колегія наукового журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України» щиро вітають шановного Сергія Івановича Скокова з ювілеєм та бажають міцного здоров'я, невичерпної енергії, творчого натхнення і плідної праці!

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Вона не має бути переобтяжена посиланнями на джерела (до 10–15). Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два-три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, за можливості – електронна адреса для листування та погодження деталей публікації.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is a research edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific research Institute of public law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements:** formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

Together with the manuscript is represented its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, and e-mail address for correspondence and arrange publication.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible.**

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ВЧЕННЯ

Бутирін Є. О., ДАВНЬОРУСЬКА ГРОМАДА – ВИТОКИ МІСЦЕВОЇ САМОВРЯДНОСТІ	6
Ісаков П. М., СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО ВИПРАВНО-ТРУДОВОЇ СИСТЕМИ УСРР У 1923 РОЦІ	15
Кіндюк Б. В., АДВОКАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ К. ЛЕВИЦЬКОГО У ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ У 1923–1939 РОКАХ	30
Матвєєва Л. Г., ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПРАКТИКИ У ТРАНЗИТИВНИЙ ПЕРІОД	39
Патlachук О. В., ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА ЗАКОНУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА «ПРО ОХОРОНУ ПРИРОДИ» 1991 РОКУ	50

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Кириченко В. Є., ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПТИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – ПОШУК ПРИРОДИ	61
Шаптала Н. К., ДОКАЗУВАННЯ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ В СПРАВАХ З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИСТІ	70

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Годлевська-Коновалова А. В., ПРО ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ТА ОБУМОВЛЮЮТЬ ЗЛІСНУ НЕПОКОРУ ЗАСУДЖЕНИХ АДМІНІСТРАЦІЇ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ	79
Горох О. П., АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ ВАГІТНИХ ЖІНОК І ЖІНОК, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ ВІКОМ ДО СЕМИ РОКІВ	86
Денисова Т. А., «МАЛЕНЬКІ» ПРОБЛЕМИ МАСШТАБНОЇ РЕФОРМИ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ	96

Кіслов О. І., В'ЯЗНИЧНА СИСТЕМА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У РЕСПУБЛІЦІ АВСТРІЯ	105
Колб І. О., ПРОФІЛАКТИКА УСУНЕННЯ, ЗАХИСТУ ТА ВІДВЕРНЕННЯ У МЕХАНІЗМІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАСТОСУ- ВАННЯМ СИЛИ ДО ЗАСУДЖЕНИХ	116
Колб О. Г., ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ ЗАХОДІВ ПРИБОРКАННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ	125
О. Pantea, THE REFLECTION OF PROBATION WITHIN THE REGIME OF FINDING CONTRAVENTIONS AND ENSURING THE EXECUTION OF CONTRAVENTION SANCTIONS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA (CASE STUDY)	131
Сокальська О. В., Ісевич О. І., В'ЯЗНИЧНА СИСТЕМА КОРОЛІВСТВА ШВЕЦІЯ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН	138
Степанюк А. Х., ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЗАКРИТОГО ТИПУ	148
Шумна Л. П., ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: І ПРАВО, І ОБОВ'ЯЗОК	160
Яковець І. С., НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ СУБ'ЄКТІВ ПРОБАЦІЇ В РАЗІ УКЛАДАННЯ УГОДИ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ	168

НАУКОВА ХРОНІКА

VI МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У КОНФЛІКТІ ЗІ ЗАКОНОМ, КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАВОВИХ РЕФОРМ»	173
--	------------

ПЕРСОНАЛІЇ

ЮВІЛЕЙ А. П. ТАБАКОВА	175
ЮВІЛЕЙ С. І. СКОКОВА	178

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Ye. Butyrin, OLD RUSSIAN COMMUNITY – THE ORIGINS OF LOCAL GOVERNMENT	14
P. Isakov, AGRICULTURAL PRODUCTION OF THE CORRECTIONAL-LABOR SYSTEM OF THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1923	29
B. Kindyuk, LAWYER'S ACTIVITY OF KOST LEVYTSKY IN THE REPUBLIC OF POLAND IN 1923–1939	38
L. Matveieva, LEGAL PRACTICE FEATURES IN THE TRANSITIONAL PERIOD	49
O. Patlachuk, THE LEGAL TECHNIQUE OF THE LAW OF THE REPUBLIC OF POLAND «ON THE PROTECTION OF NATURE» 1991	60

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

V. Kyrychenko, THEORETICAL CONCEPTS OF LOCAL GOVERNMENT - THE SEARCH FOR NATURE	69
N. Shaptala, PROOF IN THE CONSTITUTIONAL COURT PROCEEDINGS IN THE CASE OF PROTECTING THE RIGHT TO FREEDOM AND PERSONAL INVIOABILITY	77

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

A. Godlewska-Konovalova, ABOUT SOME DETERMINANTS WHICH ARE PROTECTED FIGHT AGAINST THE MUTUAL NEIGHBORHOOD OF THE ADMINISTRATIVE ADMINISTRATION OF THE CORRECTED COLONIES	84
O. Gorokh, CURRENT PROBLEMS RELEASE FROM SERVING OF PUNISHMENT WITH PROBATION OF PREGANT WOMEN AND WOMEN HAVING CHILDREN UNDER AGE SEVEN YEARS	94
T. Denysova, «SMALL» PROBLEMS OF LARGE-SCALE REFORM OF THE PENITENTIARY SYSTEM	103
O. Kislov, PRISON SYSTEM AND PECULIARITIES OF EXECUTION OF PUNISHMENTS IN THE REPUBLIC OF AUSTRIA	114

I. Kolb, PREVENTION, DEFENSE AND DETENTION PROTECTION IN THE REVENTION MECHANISM FOR CRIMINAL EXEMPTIONS BY APPLICATION OF POWER TO THE PROTECTED	123
O. Kolb, PECULIARITIES OF THE APPLICATION TO THE JUVENILE PRISONERS OF INFLUENCE MEASURES IN UKRAINE	130
Пантеа О., РОЛЬ ПРОБАЦІЇ В БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВИКОНАННЯ САНКЦІЙ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА (РОЗГЛЯД ВІДПОВІДНИХ СПРАВ)	137
O. Sokalska, O. Isevich, PRISON SYSTEM OF THE KINGDOM OF SWEDEN: STAGES OF FORMATION AND MODERN STATE	146
A. Stepaniyk, HISTORICAL EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF PRISONS OF CLOSED TYPE IN UKRAINE	159
L. Shumna, THE FEATURES OF THE LABOR OF SENTENCED TO IMPRISONMENT: BOTH RIGHT AND OBLIGATION	167
I. Yakovets, NEGATIVE CONSEQUENCES FOR THE PROBATION SUBJECTS AFTER CONCLUDING THE RECONCILIATION AGREEMENT: PROBLEMS OF THE PRACTICAL INTERPRETATION	172

SCIENTIFIC CHRONICLE

THE VI INTERNATIONAL CONFERENCE "ACTUAL PROBLEMS ON THE HUMAN RIGHTS OF PERSONS, WHO ARE IN THE CONFLICT WITH LAW, THROUGH THE PRISM OF LEGAL REFORMS"	173
--	------------

OUTSTANDING PERSONS

JUBILEE OF A. TABAKOV	175
JUBILEE OF S. SKOKOV	178

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 2(4)/ 2018

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 2(4)/ 2018

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових, редагованих макетів в друкарні ФОП «Кандиба Т. П.»	Підписано до друку 01.11.2018 Формат 60x84/8. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 24,11 Наклад. 120 прим. Зам. № 00420
--	--

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24